
איתן ברק

1

בשבי עיוותי התפיסה
מדינות ערב, ישראל ואפשרות ביעורו של
הנשק הכימי במזרח התיכון

פרסום מס' 94
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
אוקטובר 2004

**Victims of Misperceptions: The Arab States, Israel and the Elimination of
Chemical Weapons in the Middle East**

Eitan Barak

Published by the Leonard Davis Institute for International Relations
The Hebrew University of Jerusalem
October 2004

עריכת לשון: גלית שמאע
עיצוב העטיפה: סטודיו קר-גרף
הפקת העטיפה: נועה ליכטינגר
סדר והדפסה: דפוס "אחוה"

פרסום המכון מס' 94
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים
אוקטובר 2004

תוכן המאמר אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

תוכן העניינים

5	מבוא
15	תפוצת נשק כימי במזרח התיכון והאמנה הכימית
15	המקרה המצרי
16	המקרה הסורי
18	מדיניות הקישור הערבית
21	העמדה הערבית: תפיסות ועיוותי תפיסה
24	יכולות ישראל בתחום הנשק הכימי
31	אפקטיביות הנשק הכימי במקרה הישראלי
46	ויתור ישראלי על האופציה הגרעינית בעתיד הנראה לעין
48	מוצא אפשרי
49	אשרור ישראלי של האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים (CTBT)
51	התחייבות ישראלית לחברות ב"אמנת הקיטעון" בסיום גיבושה
57	המזרח התיכון ביום שאחרי: זווית ראייה ערבית
63	המזרח התיכון ביום שאחרי: זווית ראייה ישראלית
69	סיכום

המחבר מבקש להודות בשנית לכל החוקרים אשר תרמו הערות מועילות לגיבוש הטיוטה הראשונית של חיבור זה באנגלית המתפרסם במקביל בכתב העת *Security Studies* 13 1 (Autumn 2003), pp. 106–155. תודה מיוחדת שלוחה לגבי נעמי קריגר ולצוות מכון דיוויס, וכן לראש המכון לשעבר פרופ' יעקב בר-סימן טוב ולמחליפו ד"ר אריה קצוביץ, שאף טרח ועבר על חלקים מחיבור זה, על המסירות והיחס שהשקיעו בגיבוש גרסה עברית מורחבת זו ובהוצאתה לאור. תודה נוספת מגיעה לגבי גלית שמאע שמבקיאותה הרבה בענייני לשון ומהגהתה הקפדנית ייהנו קוראי חיבור זה. לנוחיות הקורא העברי נעשו ההפניות, ככל האפשר, למקורות בשפה העברית.

מבוא

לאחר יותר ממאה שנות מאמץ בינלאומי לגבש איסור גורף על השימוש בנשק כימי, האפשרות לבער קטגוריה שלמה של כלי נשק בלתי קונבנציונליים (להלן: נב"ק) נמצאת לראשונה בהישג ידה של הקהילה הבינלאומית.¹ זאת בזכות הקמתו של משטר גלובלי בר-אימות ליישום האמנה לאיסור הנשק כימי (The Chemical Weapons Convention – CWC).²

האמנה, שנכנסה לתוקף ב-29 באפריל 1997, אוסרת לא רק את השימוש בנשק כימי, אלא גם את ייצורו ואת החזקתו. יתרה מכך, יעד מוצהר באמנה הוא הכחדת כל מאגרי הנשק הכימי הקיימים תוך עשור מיום כניסתה לתוקף. כך יושג עולם נקי מנשק כימי עד 29 באפריל 2007.³ לאור 164 המדינות החברות כיום באמנה, לצד 18 מדינות נוספות אשר טרם אשררו את חתימתן, נראה כי האמנה נמצאת בדרך בטוחה להשליט משטר ביטחון יציב ומקיף, המזכיר את

המחבר הוא חבר סגל בדרגת מרצה במחלקה ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית בירושלים.

1 במאמר זה המונח "נשק כימי" מתייחס לאותו סוג נשק אשר גורם לפגיעה באמצעות רעילות (toxicity). קוטלי צמחים (Herbicides) וחומרים כימיים שמטרתם להטריד (harass) ולא לגרום לאבדות נמצאים מחוץ למסגרת המאמר. באותו אופן, בכותבי "יכולות בתחום הנשק הכימי" כוונתי ליכולות התקפיות, אלא אם צוין אחרת. הכללת הנשק הכימי כסוג של נב"ק מתבססת על התפיסה הנפוצה ועל הכללתו בהגדרת "נשק להשמדה המונית" כפי שניסחה ב-1948 ועדת האו"ם לחימוש קונבנציונלי United Nations Commission for Conventional Armament. ברם, תפיסה זו מעוותת, כיוון שהיא מציבה את הנשק הכימי כשווה ערך לנשק גרעיני. יש לציין שההגדרה בכללותה נעשתה מסיבות ארגוניות גרדא. להגדרה ראה (Document S/C.3/32/Rev.1 (1948)).

2 השם הפורמלי הוא, *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction*. ראה *International Legal Materials* 32 (1993) 800.

3 האמנה מאפשרת להעניק באופן חד-פעמי ארכה בת חמש שנים למדינה שביקשה זאת מוועידת המדינות החברות – הגוף העיקרי לקבלת החלטות של הארגון לאיסור נשק כימי (ה-OPCW), המורכב מכל המדינות החברות. רוסיה וארצות הברית כבר ניצלו אפשרות זו, ולמעשה, משמעות ההארכה שכבר ניתנה להם היא נסיגה ברורה מהיעד המקורי בדבר עולם נקי מנשק כימי עד אפריל 2007.

המשטר למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני, שגם הוא נשען על אמנה דומה –
 ה-NPT (Non-Proliferation Treaty) – מ-1968.⁴

אכן, מספרן הרב של המדינות שכבר חתמו על האמנה למניעת הפצתו של
 הנשק הכימי אינו מצביע בהכרח על משטר בינלאומי אפקטיבי על כל המשתמע
 מכך. למרבה הצער, ההיסטוריה של אמנות בתחום בקרת הנשק ופירוקו
 הוכיחה לא אחת שחברות באמנה אינה מלמדת בהכרח על ציות לה. עם זאת,
 אחד ההיבטים הייחודיים של האמנה הזאת הוא משטר האימות המקיף והחסר
 תקדים הכלול בה.

נוסף לפיקוח שגרתי על אתרים לאחסון חומרי לחימה כימיים, מתקני ייצור
 והשמדה ופיקוח על מתקני תעשייה כימיים המייצרים, מעבדים או צורכים
 חומרים כימיים מהסוגים המפורטים באמנה, האמנה כוללת גם מנגנון בדבר
 ביקורות תיגר (challenge inspections) כאמצעי אולטימטיבי להבטחת ציות
 המדינה החותמת לדרישות האמנה.⁵ על פי הליך ביקורת פתע זה, לכל מדינה
 חברה באמנה יש זכות ליזום ביקורת בינלאומית בהתראה קצרה בכל אתר

4 נוסף על כך, יש 12 מדינות אשר לא חתמו על האמנה ונמנעו עד כה מלהצטרף אליה. הנתונים
 נכונים לסוף יוני 2004. היקף הציות לאמנת אי-התפוצה (NPT) של נשק גרעיני מ-1968 הוא
 הנרחב ביותר מכל הסכמי בקרת הנשק הקיימים (188 חברות לאחר פרישת צפון קוריאה מחד
 גיסא, והצטרפות מזרח טימור מאידך גיסא). אולם, בהתחשב בעשורים שנדרשו להשגת דבקות
 בהיקף זה לאמנת אי-התפוצה, היקף הדבקות הנוכחי לאמנה לאיסור נשק כימי מקץ עשור
 לפתיחתה לחתימה הוא יוצא דופן.

5 משטר האימות מחייב הגשת הצהרות ראשוניות ושנתיות מצד המדינות החברות באמנה לארגון
 לאיסור נשק כימי. הצהרות המלוות בביקורים ראשוניים ובביקורות שיטתיות במתקנים
 מוצהרים לאחסון, לייצור או להשמדת נשק כימי. זאת, לצד חובת קבלת ביקורות שגרתיות
 במתקנים ובמפעלים המקיימים פעילות בחומרים המופיעים בנספח הראשון לאמנה או
 בכימיקלים אורגניים דיסקרטיים. עד יוני 2004 התקבלו הצהרות על מתקני ייצור של נשק כימי
 מ-11 מדינות מזוהות (איראן, אלבניה, ארצות הברית, בוסניה-הרצגובינה, בריטניה, הודו,
 סרביה ומונטנגרו (יוגוסלביה עד פברואר 2003), יפן, לוב, סין, צרפת ורוסיה) לצד דרום קוריאה
 (רשמית מדינה בלתי מזוהה). בנפרד מהצהרות אלו, הצהירו כעשר מדינות חברות על נשק כימי
 ישן (Old CW) ושלוש על נשק כימי נטוש (Abandoned CW), כהגדרתו באמנה. כדי לעמוד על
 היקפו של משטר האימות, אציין כי עד תחילת יוני 2004, בוצעו כ-1,756 ביקורות ב-737 אתרים
 ביותר מ-62 מדינות חברות. במקביל, עד תאריך זה הושמדו 8,832 טונות מעוקבות של חומרי
 לחימה כימיים (חל"כ) מתוך 71,365 שעליהם הצהירו המדינות החברות, לצד השמדת יותר
 משני מיליוני פריטי תחמושת שנועדו למילוי בחל"כ מתוך כמות של 8,679,550 פריטים, שעליהם
 הצהירו המדינות החברות. לנתונים ראה *The Chemical and Biological Weapons Convention Bulletin (CBWCB)* 63 (June 2004), 8.

חשוד בשטח מדינה חברה אחרת, בלא שלזו תהיה זכות לסרב לכך.⁶ יעילות מנגנון זה מובטחת גם בזכות העובדה שכדי לחסום בקשת מדינה לבצע ביקורת תיגר במדינה חברה אחרת, נדרשת מדינה הרוצה למנוע את הביקורת בשטחה לגייס שלושה רבעים (!) מכלל 41 חברי המועצה המבצעת של הארגון לאיסור נשק כימי (The Organization for the Prohibition of CW – OPCW). ההנחה במאמר זה היא שכל מדינה המצטרפת לאמנה קיבלה במקביל החלטה אסטרטגית לזנוח את האופציה של שימוש בנשק כימי. לפיכך, אין מקום להאשמות פומביות של מדינה חברה אחת נגד חברתה בעניין אי-ציות לאמנה, דוגמת אלו שהטיחה ארצות הברית באיראן.⁷ בדצמבר 2000 שיבח מזכ"ל הארגון לאיסור נשק כימי – הגוף המיישם את האמנה – את איראן על דבוקתה בכללי האמנה.⁸ כפי שנראה בהמשך, סביר להניח שטהרן למדה

6 ראוי לציין כי האמנה היא גם הסכם בקרת נשק (בק"ן) ראשון המציין במפורש סנקציות נגד מפרים פוטנציאליים. ראה סעיף 12 לאמנה. לניתוח מעמיק של תהליך ביקורות התיגר, ראה Jonathan B. Tucker (ed.), *The Conduct of Challenges Inspections Under the Chemical Weapons Convention* (proceeding of an Expert Workshop held on May 29–31, August 2002, part 4. Monterey Institute for International Studies, Center for Nonproliferation Studies (CNS) <http://cns.miiis.edu/cns/projects/cbwnp/pubs/cwc02>).

7 אם בידי מדינה חברה ראיות מהותיות, פתוחה בפניה הדרך לבקש ביקורת תיגר, בעדיפות לאחר היועצות, שיתוף פעולה, בירור עובדות וקבלת הבהרות מן המדינה החשודה, בהתאם לחלק הראשון בסעיף 9 לאמנה, באופן דו-צדדי ולאחר מכן דרך המועצה המבצעת (Executive Council). חילופי האשמות בתקשורת (כפי שעשו, למשל, מספר פקידים בכירים בארצות הברית לגבי איראן) בלא שימוש במנגנונים שהאמנה עצמה העמידה לשם בירור חשדות, עלולים להחליש משמעותית את כוח האמנה. תת-מזכיר המדינה לנושאי בק"ן וביטחון בינלאומי בממשל בוש, ג'ון בולטון (John Bolton), נשאל על כך ישירות בתדרוך שערך ה-CNS ב-11 בינואר 2002, אולם בולטון בחר להתחמק ממתן תשובה ישירה ורמז על היועצות בלתי פורמליות. לדבריו, ראה 28 (March 2002), *CBWCB 55*. לתגובה האיראנית להאשמות אלו במהלך ועידת הסקר הראשונה ראה G. Ali Khoshro (Iranian deputy foreign minister of legal and international affairs), "Islamic Republic of Iran: Reply to United States Statement", April 2003, available at http://www.opcw.org/cwcrevcon/doc/NAT/Iran_reply_2_US.pdf.

8 המזכ"ל הצהיר: "The Secretariat wishes to reiterate that it has no reason whatsoever to question Iran's full compliance with the CWC There are no grounds for any concern or ambiguity in this regard. Furthermore, all verification activities in the Islamic Republic of Iran have been conducted in an atmosphere of openness and transparency, and with the full cooperation of the Iranian Government". להצהרה, אשר ניתנה עקב האשמות שהעלה פרופ' גיראלד שטיינברג מאוניברסיטת בר-אילן בכתב עת שמוציא לאור הארגון לאיסור נשק כימי, ראה, Statement by Director-General of the OPCW, Office of the Director-General,

שנשק כימי אינו "פצצת האטום של העניים", כפי שהתבטא נשיא איראן לשעבר עלי אכבר האשמי רפסנג'יני.⁹ לחלופין, כפי שנחשף לעין כול בחודשים האחרונים, החליטה טהרן להגביר את מאמציה המתמשכים בתחום הגרעין ובתחום מערכות שיגור טילים ארוכי טווח – נושא החורג מעבר לגבולות מאמר זה.¹⁰

בחינת הרשימות העוסקות במדינות החשודות בהחזקת נשק כימי, מצביעה על עובדה מפתיעה ביותר:¹¹ ארבע מתוך שש המדינות, הנזכרות ברשימות הללו ושטרם הצטרפו לאמנה (קרי, בחרו להמשיך להחזיק בנשק הכימי שברשותן), מצויות במזרח התיכון¹² – ישראל, מצרים, עיראק

8.12.2000. חרף זאת, פרסמה בספטמבר 2001 סוכנות הביון המרכזית של ארצות הברית (The Central Intelligence Agency – CIA) גרסה לא מסווגת של הדוח הדורשני שהיא מגישה לקונגרס לגבי רכש טכנולוגיה הנוגעת לנשק השמדה המוני ולחימוש קונבנציונלי מתקדם. בדומה לדוחות קודמים בסדרה זו, איראן נמנית עם המדינות המחזיקות או מפתחות נשק ביולוגי וכימי. בתגובה, שר החוץ האיראני מיהר להכחיש זאת נמרצות מקץ מספר ימים. ראה CBWCB 54 (December 2001), 35. חשוב לציין כי בדוח האחרון בסדרה זו, אשר פורסם בנובמבר 2003 ומתייחס לתקופה שבין ה-1 בינואר 2003 עד יוני 2003, חזרו ונשנו האשמות נגד איראן. לדוח ראה http://www.odci.gov/cia/reports/721_reports/jan_jun2003.htm.

9 ב-18 באוקטובר 1988, השתמש בביטוי זה ("the poor man's atomic bomb") האשמי רפסנג'יני (בתפקידו כדובר הפרלמנט) בהתייחסו לנשק כימי וביולוגי. ראה Russell L. Moses, "The Chemical Weapons Convention and the Shadow of the Post-Cold War World", in Benoit Morel and Kyle B. Olson (eds.), *Shadows and Substance: The Chemical Weapons Convention* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1993), 251–262, 261 n. 2.

10 למאמץ האיראני לרכוש בחשאי יכולת גרעינית ראה, למשל, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", *Report by the director general of the International Atomic Energy Agency (IAEA)*, GOV/2003/75 (Vienna: IAEA 10 November 2003). לדוח האחרון בנושא מאת מנכ"ל הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית [סבא"א] המפרט את ההתרחשויות בסוגיה עד שלהי מאי 2004 וכולל אף התייחסות להצהרות הראשוניות שהגישה איראן בהתאם לפרוטוקול הנוסף ראה: GOV/2004/34 (Vienna: IAEA 1.6.2004).

11 חוקרי גיינס, לדוגמה, הזכירו את מצרים, עיראק, ישראל, לוב וסוריה לצד סין, צפון קוריאה, טיוואן, מינמאר ווייטנאם. אולם תיארוך המקורות, המתבססים על מקורות אמריקניים (סוכנות הביון המרכזית, תדרכים בקונגרס וכו'), הוא לפני גיבוש האמנה. ראה Javes Ali et al., *Jane's Chemical-Biological Defense Guidebook* (Alexandria, Va.: Jane's Information Group, 1999), 398.

12 חילוקי דעות בין מומחים וגופי מודיעין בארצות הברית אינם מתייחסים למדינות אלו. כך, למשל, זוהו כל השש בידי מפקד המודיעין הימי האמריקני (Director of Naval Intelligence – DNI), אדמירל תומס ברוקס (Thomas A. Brooks) כמדינות שיתכן שבאמתחתן נשק כימי. ראה Statement on intelligence issues before the Subcommittee on Seapower,

וסוריה.¹³ מתוך השתיים האחרות, רק צפון קוריאה נותרה אבן נגף, שכן החשדות נגד המדינה השישית ברשימה – מינמאר (שבדומה לישראל חתמה על האמנה ב-1993 אך טרם אשררה את חתימתה) – מפוקפקים, והראיות התומכות נראות קלושות.¹⁴ טייוואן, המופיעה גם היא ברשימות אלו, אך מנועה מלהפוך לחברה רשמית באמנה, רואה עצמה כמדינה חברה מחוץ לאמנה.¹⁵ צירופן של ארבע המדינות מהמזרח התיכון לאמנה צריך אפוא לעמוד בראש סדר היום של הקהילה הבינלאומית המטפלת בנושאי בקרת נשק בכלל ובנושא תפוצת הנשק הכימי בפרט.¹⁶ אין מדובר בבעיה אזורית שכן מדינות אלו הן

Strategic, and Critical Materials of the House Armed Service Committee, 7.3.1991, 107 (להלן: הצהרת ברוק).

13 יש לציין כי החשדות לגבי מדינות אלו רק התעצמו מאז. כך, למשל, הוזכרו עיראק וסוריה בדוח בלתי מסווג של ה-CIA בהקשר של ניסיונות גלובליים לרכוש נשק להשמדה המונית, העשויים לאיים על ארצות הברית. לדוח, אשר נמסר לקונגרס בנובמבר 2003 ובו סקירת התפתחויות במחצית הראשונה של 2002, ראה http://www.odci.gov/cia/reports/721_reports/july_dec2002.htm#4. בחלק הדוח שהתייחס לתקופה שבין ינואר 2003 ליוני 2003 הוזכרה כבר סוריה בלבד. ראה דוח ה-CIA (לעיל הערה 8).

14 לסקירה על תכנית הנשק הכימי המיוחסת לצפון קוריאה ראה, למשל Joseph S. Bermudez, Jr. *The Deterrence Series, Case Study 5: North Korea*, Alexandria, VA: Chemical and Biological Arms Control Institute, 1998; Strategic Dossier, *North Korea's Weapons Programmes: A Net Assessment* (London: The International Institute for Strategic Studies, 2004). לגבי מינמאר, דוח סוכנות הביון של משרד ההגנה (Defense Intelligence Agency – DIA) מ-1993 ציין כי היא איננה מפתחת עוד נשק כימי. מאז לא נתגלו ראיות מהותיות חדשות והמקרה בכללותו מבוסס על ראיות נסיבתיות קלושות. לאזכור הדוח ראה Ernst Jan Hogendoorn, "A Chemical Weapons Atlas", *Bulletin of the Atomic Scientists* 53 no. 5 (September/October 1997), 39. ראה גם *Strategic Dossier; North Korea's Weapons Programmes: A Net Assessment* (London: International Institute for Strategic Studies, 2004).

15 ראה סיכום הפגישה השביעית של קבוצת העבודה של ארגון Pugwash ליישום האמנות לנשק כימי וביולוגי, Treasa Dunworth, Matthew Meselson, and Julian Perry Robinson, "PSGICC-7: The CWC at Entry into Force," Noordwijk, the Netherlands, 6–8 June 1997, available at <http://www.sussex.ac.uk/spru/hsp/Pugwash7.pdf>. טייוואן מנועה מהצטרפות לאמנה בגין אי-הוודאות לגבי מעמדה מבחינת סין.

16 לא במפתיע, הדוח של מזכ"ל הארגון לאיסור הנשק הכימי, לגבי הגשמת המטרה של אמנה אוניברסלית, ציין את אזור המזרח התיכון כיעד בעדיפות גבוהה לפעולה ולהפניית מאמצים. ראה "Report on the Implementation of the Recommendation of the Conference of the Chemical States Parties at Its Seventh Session on Ensuring the Universality of the Chemical Weapons Convention", C-8/DG.4, 1.8.2003, p. 6. המזכ"ל חזר והדגיש יעד זה (לצד מדינות אפריקה וצפון קוריאה) בנאומו בפתח הישיבה האחרונה (ה-36) של המועצה המבצעת ב-23 במרץ 2004. ראה 3, *CBWCB* 63 (June 2004).

כמעט המכשול האחרון העומד בפני השגת המטרה חסרת התקדים: עולם חופשי מנשק כימי.

למרבה המזל, שתי התפתחויות מקרבות את הגשמתה של מטרה זו: הראשונה, **הפלת משטרו של צדאם חוסיין וכיבוש עיראק על ידי ארצות הברית**. אין ספק שמדובר באירוע היסטורי ייחודי הצופן בחובו השלכות פוליטיות, אסטרטגיות וכלכליות משמעותיות לזירת המזרח התיכון שרבות מהן אף טרם נגלו במלואן. למרות זאת, במה שנוגע לראייתנו הצרה באשר לקידום האוניברסליות של האמנה, ההשלכות מיידיות וגלויות לעין. משטר, אשר השתמש בעבר בנשק כימי ואשר נחשד ביכולתו ובנכונותו להשתמש בו שוב בנסיבות מסוימות, נעלם מהזירה, למצער, לטווח הזמן הקצר והבינוני. מאחר שמשטר זה ריפה את ידיהם של שחקנים אזוריים אחרים להצטרף לאמנה בדרגה זו או אחרת (הגם שלא באופן כה משמעותי כפי שמדינות אלו ניסו להציג בזירה העולמית כדי להצדיק את סירובן שלהן לוותר על נשק כימי), סילוקו פתח חלון הזדמנויות ליישום האמנה במזרח התיכון.

ההתפתחות השנייה היא הודעתו הדרמתית של שליט לוב, מועמר קדאפי, ב-19 בנובמבר 2003, על ויתור על כל הנב"ק שברשותו ועל הצטרפות לוב לאמנה לאיסור הנשק הכימי ב-5 בפברואר 2004. לאחר שהגישה דוח ראשוני חלקי לגבי מלאי הנשק הכימי שברשותה, השמידה לוב בשלהי פברואר יותר מ-3,500 פצצות אוויר, אשר יועדו לנשיאת חל"כ תחת עיניהם הבוחנות של פקחי הארגון. מקץ חודש להצטרפותה, ב-5 במרס 2004 הגישה לוב דוח ראשוני מלא, שעל פיו מאגר הנשק שברשותה כלל 23 טונות מעוקבות של גז חרדל ומעל ל-1,300 טונות מעוקבות של חומרי מוצא. זאת, לצד מפעל ייצור לא פעיל ושני מתקני אחסון.¹⁷ הצהרה זו רק הדגישה את חשיבות הצעד הלובי לגבי יחסי הקהילה הבינלאומית עם שלוש מדינות האזור, שעדיין חשודות בהחזקת נשק כימי, ובמיוחד הכוונה לסוריה ולישראל. נוסף להשלכות על מאזן הכוח במזרח התיכון, ויתור וולונטרי על **מלאי קיים** של נשק כימי מחזק את התפיסה – האירופית בעיקרה – כי יש בכוח מאמץ דיפלומטי להביא לשינוי גם בכל הקשור לתחום, שאותו רואות המדינות כגורם בעל חשיבות מכרעת לגבי

17 ראה, הארגון לאיסור הנשק הכימי, ענף תקשורת וקשרי חוץ, Press Release no. 1/2004, 14.1.2004; no. 3/2004, 2.2.2004; no. 6/2004, 26.2.2004; no. 7/2004, 4 March 2004; and no. .CBWCB 64 (June 2004), 2 וכן 8./2004, 5.3.2004

ביטחון הלאומי: החזקת נב"ק. ציפיית הקהילה הבינלאומית ממדינות אלו כי ילכו בעקבות לוב היא אפוא טבעית, וכך גם תרגומה המעשי, אשר החל כבר לתת את אותותיו בהקשר של סוריה: לחץ דיפלומטי גובר.¹⁸ ברם, ראוי להבהיר כי ככל שהדבר נוגע לנשק כימי, צעדו של קדאפי אינו מפתיע. כבר ב-12 בנובמבר 2001 הודיעה לוב בפתאומיות על כוונתה להצטרף לאמנה במהלך המושב החמישים ושישה של העצרת הכללית של האו"ם – הצהרה שעליה חזרה מקץ שבוע בפתיחת ועידת הסקר החמישית של האמנה לאיסור הנשק ביולוגי.¹⁹ מזכ"ל ה-OPCW דאז, חוזה בוסטני (Bustani Jose), התייחס להודעה

18 למעשה, ביום שבו הכריז קדאפי את הצהרתו ה"היסטורית", מיהר מזכ"ל הליגה הערבית, עמר מוסא, להודיע כי הקהילה הבינלאומית צריכה לסייע בהשלמת המהלך וללחוץ גם על ישראל לבצע צעד דומה. קריאות דומות התקבלו גם מאיראן וממצרים. ראה את דבריהם של יואב שטרן, בן אלוף והסוכנויות: "בעולם הערבי קוראים לישראל ללכת בעקבות קדאפי", הארץ, 21.12.2003, א4. ישראל עצמה הבינה דאז, כפי שכתב אחד הפרשנים: "אם יתברר שהאיראנים והלובים עומדים בדיבורם, תיתקל ישראל בשאלות על הצורך שלה בשולי ביטחון רחבים, ותבקש לתרום את חלקה לשינויים באזור". אלוף בן, "ארצות הברית: ישראל אינה הבאה בתור בפירוק הנשק", הארץ, 26.12.2003, א5. ניסיונה של ישראל להמעט בערך הצעדים האיראניים והלוביים, וכתורות העיתונים בישראל באותה עת, העידו על חשש גובר מתרגום מעשי של הציפייה הבינלאומית לצעד דומה. באשר לסוריה, החלטתו של הנשיא ג'ורג' בוש ב-11 במאי 2004 להטיל סנקציות על סוריה תוך שימוש בחוק לאחריות סורית (Syria Accountability Act), שאושר כבר בדצמבר 2003 והמאפשר הטלת סנקציות שונות עד אישור הממשל לקונגרס, בין השאר, כי סוריה אינה מפתחת נב"ק, ממחישה את התרגום המעשי על "המדינה הסוררת" הבאה. לידיעות ראה, למשל, צבי בראל, "אז הטילו סנקציות", הארץ, 21.5.2004, ב9. צעד זה, כמו התעקשות האיחוד האירופי על התחייבות מצד סוריה לוותר על הנב"ק שברשותה כתנאי לחתימה על הסכם אסוציאציה עמה (הסכם האמור לשפר את היחסים הפוליטיים והמסחריים בין הצדדים לצד מתן תבילת סיוע לסוריה), הם גם דוגמאות לפער בין עוצמת הלחצים הדיפלומטיים אשר יופעלו על שתי המדינות היריבות. למדיניות האיחוד האירופי ראה, למשל, שרון שדה, "האיחוד: הסכם לשיפור היחסים עם סוריה – רק אם תוותר על נשק להשמדה המונית", הארץ, 28.5.2004, א14.

19 להצהרה ראה 18, www.un.org/webcast/ga/56/statements/011112libyaE.htm. הכרזה מפתיעה זו, אשר באה לאחר היוועצויות פרטיות של קדאפי עם מתווכים למערב (נלסון מנדלה עמו נפגש באוקטובר 2001), היתה חלק ממאמציו המואצים של קדאפי לשפר את תדמית ארצו במערב לאחר מתקפת הטרור בספטמבר 2001. להסברים שונים לשינוי בגישתו, ובכלל זאת דבריו של קדאפי עצמו, ראה Scott Anderson, "Colonel Muammar Al Qadhafi: The Makeover", *The New York Times*, 19.1.2003, Sec 6, 29. להסבר שסיפק בנו של קדאפי במרס 2004 ובו תלה בעימות הערבי-פלסטיני את המניע להתחממות ארצו בנב"ק ראה CBWCB 64 (June 2004), 35.

רשמית זו מקץ חודש והכריז כי "יתהליך זה [הצטרפות לוב לאמנה – א"ב] אושר בידי קדאפי, כך שמדובר בעניין של זמן".²⁰ צעד נוסף היכול לקרב את הגשמתה של מטרה זו הוא הטלת מגבלות על סחר בכימיקלים נפוצים רבים בעלי שימוש נרחב במגזר התעשייתי האזרחי עם מדינות שאינן חברות באמנה. אחד מנספחי האמנה כולל שלוש רשימות חומרים כלהלן:

רשימה ראשונה (Schedule 1 chemicals) הכוללת 12 כימיקלים רעילים וחומרי מוצא (precursors), אשר משמשים בעיקר לצורך ייצור נשק כימי. העברת חומרים אלו אל מדינות שאינן חברות באמנה או קבלת חומרים אלו מהן, נאסרו כבר עם כניסת האמנה לתוקפה ב-1997.

רשימה שנייה (Schedule 2 chemicals) הכוללת 14 כימיקלים רעילים וחומרי מוצא, שחשיבותם לייצור נשק כימי עדיין רבה, אולם יש להם שימושים נרחבים יותר במגזר התעשייתי האזרחי, גם אם לא בהיקף נרחב. לפיכך, חרם סחר לגבי כימיקלים אלו נכנס לתוקפו כבר באפריל 2000.

רשימה שלישית (Schedule 3 chemicals) הכוללת 17 כימיקלים רעילים וחומרי מוצא שלהם שימוש נרחב ובכמויות משמעותיות במסגרת המגזר התעשייתי האזרחי, אך במקביל יכולים לשמש לייצור נשק כימי. האמנה קבעה מספר הגבלות על העברת חומרים אלו אל מדינות שאינן חברות בה או על קבלת חומרים אלו מהן (כגון אישור משתמש סופי), תוך קריאה **מפורשת** לחזור ולבחון הגבלות אלו מקץ חמש שנים לכניסת האמנה לתוקף (אפריל 2002).²¹ ברם, בניגוד להערכות שנשמעו בקרב הקהילה המחקרית שלפיהן יוטל חרם סחר עם מדינות שאינן חברות באמנה, ועידת הסקר

20 Patrick E. Tyler, "A Nation Challenged: Libya; In Changed World, Qaddafi is Changing too," *The New York Times*, 20.12.2001, B1
ראה Eitan Barak, "Implementation of the Chemical Weapons Convention in the Middle East after the Saddam Era: Is There a Way Out of the Deadlock?" paper presented at the Nineteenth Pugwash Workshop on the Implementation of the Chemical and Biological Weapons Conventions, "The First CWC Review Conference and Beyond," Oegsteest, The Netherlands, 27.4.2003, p. 2.
השתתפות לוב בוועידת הסקר הראשונה של האמנה הכימית באפריל-מאי 2003 בתור משקיפה העידה אף היא על רצינות כוונתה להצטרף לאמנה.

21 ראה *Annex on Implementation and Verification Protocol*, Article 8, para. 27.

הראשונה של האמנה, באפריל-מאי 2003, נמנעה מטעמים פוליטיים אפילו מלדון בנושא.²²

לאור העובדה כי רובן המוחלט של יצואניות הכימיקלים המנויים ברשימה זו חברות באמנה (תחת כנפי פיקוח האמנה מצויה כבר 98 אחוז מהתעשייה הכימית בעולם), נראה כי חרם סחר או החמרה משמעותית של מגבלות הסחר הנוכחיות, יספקו את התמריץ הכלכלי העליון להצטרפות לאמנה.²³ למרבה הצער, במזרח התיכון נוצר מבוי סתום ביחס להצטרפות שלוש המדינות השכנות – ישראל, מצרים וסוריה – לאמנה לאיסור הנשק הכימי. מדינות ערב, בהנהגת מצרים, התנו את הצטרפותן לאמנה זו לא בהצטרפות ישראל לאמנה הכימית, כי אם בהצטרפותה לאמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (גישה זו זכתה לכינוי "גישה הקישור" [The linkage approach]). דא עקא, ישראל רואה באופציה הגרעינית שברשותה את הערובה הסופית להישרדותה כנגד הנשק הקונבנציונלי של כלל צבאות ערב, שלחם, לכאורה, עליונות כמותית עליה.²⁴ יתרה מכך, אשורר ישראלי של האמנה – שיכול היה לטעת תקווה למוצא מהקיפאון – אינו סביר ללא מהלך מקביל מצד מדינות ערב החשודות

22 הטעם העיקרי להחמצה זו הוא גישתם של ממשל בוש ושל מדינות נוספות כגרמניה אשר הושפעו מלחצי המגזרים התעשייתיים הכימיים בארצם. לגישה המועצה הבינלאומית של התאחדויות הכימיות (International Council of Chemical Associations – ICCA), המשמשת שופר לתעשייה הכימית הבינלאומית בייצגה קרוב ל-80 אחוז מכלל הייצור הכימי העולמי, ראה Detlef Maennig, "2003 Chemical Weapons Convention Review Conference," paper presented at the Nineteenth Workshop of the Pugwash Study Group on the Implementation of the Chemical and Biological Weapons Conventions, "The First CWC Review Conference and Beyond," Oegstgeest, The Netherlands, 27.4.2003, p.5 לאינדקציה מסוימת לגישת התעשייה הכימית בארצות הברית ראה Steven R. Bowman, *Chemical Weapons Convention: Issues for Congress*, Congressional Research Service Issue Brief for Congress (Washington: Foreign Affairs, Defense, and Trade Division, Congressional Research Service, Library of Congress, 25.2.2003), 10

23 דבר זה נכון במיוחד לגבי כלכלת המדינות, אשר עומדות במוקד מאמר זה (ישראל, מצרים וסוריה), כפי שנראה בהמשך. איסור הסחר על הכימיקלים המנויים ברשימה השנייה, מנגד, היה פחות רלוונטי למדינות אלו מן הבחינה הכלכלית.

24 לתפיסה הבסיסית של איום זה ראה, למשל, דברים שכתב ישראל טל: "אין אף מדינה קטנה שקיומה נתון מאליו. מדינות קטנות עלולות להיכחד... צל הסכנה הקיומית מאיים על מדינות קטנות, בדרך כלל, לא כל שכן על מדינת היהודים. מהיום שקמה ישראל יש השואפים להשמידה ואף ניסו לבצע זאת בפועל". ישראל טל, *ביטחון לאומי: מעטים מול רבים* (תל אביב: דביר, 1996), 217.

בהחזקת נשק כימי, וסוריה בראשן.²⁵ ישראל אמנם תמכה באמנה לאיסור הנשק הכימי, אך הדגישה שוב ושוב את הצורך בדבקות אזורית בה כתנאי להצטרפותה.²⁶

חרף קיפאון זה, הנראה לכאורה חסר מוצא, מציע המאמר מפלט אפשרי שכן הקיפאון מבוסס על מה שמצטייר כעיוותי תפיסה אשר השתרשו בקרב מדינות ערב. עיוותים אלו נובעים בחלקם ממדיניות ישראלית שהייתה מוצלחת למדי, אך הפכה בהדרגה לחרב פיפיות.²⁷ לפיכך, לאחר סקירת היכולות המיוחדות למצרים ולסוריה בתחום הנשק הכימי, נפנה אל עמדותיהן כלפי האמנה ונבחן את עיוותי התפיסה העומדים בבסיס עמדות אלו.²⁸ עם זאת, בהנחה שדבקותן של המדינות הערביות בגישת הקישור הגיעה לנקודת אל-חזור, ויתורים ישראלים מסוימים בתחום הגרעיני הכרחיים כדי להיחלץ מן המבוי הסתום.

לפיכך, בחלקו השני של המאמר מוצגת הצעה, אשר כוללת הצטרפות סורית ומצרית לאמנה בתמורה לאשרור ישראלי של האמנה לאיסור הנשק הכימי ולאשרור האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים (The Comprehensive Test Ban Treaty – CTBT), נוסף על התחייבות להצטרף לאמנה המתגבשת להפסקת ייצור חומרים בקיעים (Fissile Material Cut-Off Treaty – FMCT), הידועה בשם "אמנת הקיטעון".

לאחר מכן המאמר סוקר את מאזן הכוחות החדש – את "היום שאחרי" – הצפוי להיווצר בעקבות ההצעה שלעיל, ומראה כיצד הצעת הפשרה המוצעת

25 במיוחד נכונים הדברים בעת כהונת ממשלת שרון, שכן שרון, אשר היה חבר ב-1997 בוועדת שרים מיוחדת שדנה באשרור חד-צדדי, האמין דאז כי הצטרפות חד-צדדית תעמיד בסכנה את ביטחון ישראל. ראה Steve Rodan, "Israel Faces Dilemma Over CWC", *Defense News* (Washington), 28.7.1997-4.8.1997.

26 כבר ב-1991, לדוגמה, הצהיר שר החוץ דאז, דוד לוי: "For the convention to be effective all states of the region must become parties", UNGA document A/46/PV. 18 (provisional). ראה גם אלוף בן, "המטבחון ידון היום בסיכול התוכנית הגרעינית של איראן", *הארץ*, 31.12.2003, א1; "גם בישראל חושבים על פירוק נשק", *הארץ*, 21.1.2004, א1, א14.

27 למחקר יסודי בדבר עיוותי תפיסה ביחסים הבינלאומיים ראה Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

28 בשל קוצר היריעה תתמקד סקירה זו בנושאים הנחוצים להבהיר את עיגון ההסדר למציאת פתרון למבוי הסתום במציאות המזרח תיכונית. אולם, המקרה הישראלי יידון בנפרד בפרק הבא.

תספק לכל הצדדים סולם ראוי כדי לרדת מעמדותיהם הנוכחיות, הנראות לכאורה בלתי מתפשרות.

לאחר הצגת העיוותים שבתפיסותיהן של סוריה ומצרים בנושא הנשק הכימי, מבהיר המאמר בקצרה עובדה בסיסית, שדומה כי נעלמה מעיני הנהגותיהן: הצטרפות אזורית לאמנה לאיסור הנשק הכימי לא תערער את המאזן הישראלי-ערבי הנוכחי, אלא להפך: הצטרפות ב-זמנית של ישראל, מצרים וסוריה תשמש צעד חשוב בדרך לכינון משטר ביטחון משותף במזרח התיכון.²⁹

תפוצת נשק כימי במזרח התיכון והאמנה הכימית

המקרה המצרי

בספרו מ-1992 העניק מוחמד חסנין הייכל, העיתונאי המצרי המוביל, אפשרות נדירה ללמוד על מצב התכנית המצרית בתחום הלוחמה הכימית. בהתבססו על מקור אמין כביכול (המנהל לשעבר של פרויקט תכנית הנשק הכימי המצרית), כתב הייכל, ידיד קרוב של ג'מאל עבד אל-נאצר ואיש סודו של אנור אל-סאדאת עד אמצע שנות השבעים, כי ייצור כמויות גדולות של גז חרדל לאחר השנים 1962-1963.³⁰ אסמכתא מוקדמת נוספת לדברים הללו אפשר למצוא בהודאה מצרית שניתנה ב-1990 לשימוש בנשק כימי במהלך מלחמת האזרחים בתימן (1962-1967).³¹ הייכל הוסיף, כי עד מלחמת אוקטובר 1973 "מצרים

29 לתפיסת משטרי ביטחון בינלאומיים בכללותה ראה Robert Jervis, "Security Regimes", *International Organization* 36 no. 2 (Spring 1982), 357-378

לדיון במרכיבים העיקריים של משטר ביטחון משותף במזרח התיכון ראה Yair Evron, "Towards the Emergence of a Common Security System in the Middle East", in Lenore G. Martin (ed.), *New Frontiers in Middle East Security* (New York: St. Martin's Press, 1999), 313-349

30 Mohamed Hasanein Heikal, *Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War* (London: Harper Collins, 1992), 91

31 ב-17 באוגוסט 1990, נמסרה לראשונה הודאה ממקור צבאי מצרי בכיר ואנונימי על השימוש המצרי בנשק כימי במסגרת ריאיון שהעניק לכתב הוויינגטון פוסט. ראה William Claiborne, "Egypt's Army Experienced in Waging Chemical Warfare", *The Washington Post*, 17.8.1990. למחקר השימוש בחומרי פוסגן וחרדל בלוחמה נגד המלוכנים בתימן ראה Andrew Terrill, "The Chemical Warfare Legacy of the Yemen War", *Comparative Strategy* 10 no. 2 (April-June), pp. 109-119

התקדמה מייצור גז חרדל לייצור גז עצבים בשם סארין VX [מדובר בשני גזי עצבים נפרדים – א"ב] וייצרה הן פגזי ארטילריה והן פצצות שחומשו בו". אולם, לגרסתו, "כל התכנית נגנזה לאחר מלחמת 1973, המלחמה שהנשיא סאדאת האמין שתהיה האחרונה".³² ואכן, ב-1988 ציין השגריר המצרי בוועידת זינבה על פירוק החימוש (Geneva Conference on Disarmament – CD), כי "מצרים אינה מייצרת, מפתחת או אוגרת נשק כזה". גם נשיא מצרים, חוסני מובארך, הדגיש בדברים שנשא במרס 1989, ש"איננו משקרים. אין ברשותנו נשק כימי".³³

מנגד, לצד הערכות מומחים שונים ופקידי ממשל אמריקנים כי מצרים אכן מחזיקה במאגר של נשק כימי, הסביר ראש מחלקת הלוחמה הכימית לשעבר של מצרים, מחמוד עטיה, בריאיון שנערך עמו ב-1988, כי "עד שנדביק את הפער מול ישראל, מוכרח להיות כוח מרתיע מידי מעבר לנשק קונבנציונלי".³⁴ מצרים אישרה ב-1990 שברשותה מפעל "המסוגל לייצר נשק כימי מכל הסוגים".³⁵

המקרה הסורי

מומחים שונים ופקידי ממשל אמריקנים טוענים זה זמן רב שסוריה מחזיקה בנשק כימי.³⁶ זרם המידע וההאשמות ממקורות אמריקניים וישראליים גבר

32 הייכל (לעיל הערה 30), 91–92.

33 CD document no. CD/PV. 459 (21.4.1988). להצהרת מובארך ראה *WCBC* 5 (August 1989), 4.

34 להערכות פקידי ממשל אמריקנים ראה, למשל, הצהרת ברוק מ-1991. להערכת מומחים עצמאיים ראה, למשל, הוגנדרון (לעיל הערה 14), 37. להאשמות חמורות יותר, המשקפות את עמדת ישראל, ראה Dany Shoham, "Chemical and Biological Weapons in Egypt", *The Nonproliferation Review* 5 no. 3 (Spring–Summer 1998), 48–58. לריאיון שנערך עם מחמוד עטיה ראה *The Independent* (London), 28.7.1988, A8. "Arabs Need Chemical Weapons", *The Independent* (London), 27.7.1988.

35 האישור נכלל בדוח שהוגש לוועידת זינבה על פירוק החימוש. ראה CD document no. CD/958 (23.1.1990).

36 סוריה מופיעה תדיר ברשימות המדינות המחזיקות נשק כימי שמפיק ה-CIA. ב-1997 ציין העורך למזכיר המדינה לענייני מודיעין ומחקר (Assistant Secretary of State for Intelligence and Research), טובי טריסטר (Toby Trister) גטי (Gati) כי: "סוריה מחזיקה בתכנית לחימוש בנשק כימי מאז אמצע שנות השמונים". "Syria has had a chemical warfare program since the mid-1980s", *Statement Before the Senate Select Committee on Intelligence, Hearing on Current and Projected National Security Threats to the U.S.*, 5

מאוד בעשור האחרון, והקהילה האקדמית מקבלת כיום כעובדה את הטענה שלסוריה יש יכולת מרשימה בתחום הנשק הכימי (הכוונה בעיקר לגז עצבים ולראשי קרב כימיים המשמשים לחימוש מאגר הטילים ארוכי הטווח שברשותה).³⁷

הסורים עצמם אישרו בעקיפין את דבר קיומו של מאגר נשק זה פעמים מספר במשך השנים. בנובמבר 1996 צוטט השגריר הסורי בקהיר, עיסא דרוויש, כמי שאמר שסוריה תגיב בנשק כימי על מתקפה גרעינית מצד ישראל, אולם כיוון שהצהרה הייתה ישירה למדי, השגריר מיהר לפרסם הכחשה למחרת היום.³⁸ הנשיא חאפז אל-אסד השיב בעצמו באפריל 1997 על שאלה שהועלתה בעקבות האשמות ישראליות, שלפיהן סוריה מייצרת נשק כימי, באופן שיכול להתפרש כאישור רשמי לכך שבידיה נשק כימי.³⁹ בנו, הנשיא בשאר אל-אסד, הרחיק לכת ובריאיין בינואר 2004 בדמשק השיב לשאלה דומה בהצביעו על "התוקפנות הישראלית": "טבעי בעבורנו לחפש אחר אמצעים להגנתנו. אין זה קשה להשיג את רוב סוגי הנשק הללו בכל מקום בעולם ואפשר להשיגם בכל עת".⁴⁰ כמו כן, לדבריו אין להתעלם מהדיווחים הרבים על תמרונים בנשק

.February 1997, 18. Available at http://www.fas.org/irp/congress/1997_hr/s970205g.htm
 בדוח ה-CIA מ-2003 המתייחס למחצית השנייה של שנת 2002 נכתב: "דמשק כבר מחזיקה במאגר של גז עצבים סאריין, אולם נראה כי היא מנסה לפתח גזי עצבים רעילים וגזי עצבים עמידים". למומחים עצמאיים ראו, למשל, Gordon M. Burck and Charles C. Flowerree, *International Handbook on Chemical Weapons Proliferation* (New York: Greenwood Press, 1991), 209–215; Julian P. Robinson, "Chemical Weapons Proliferation in the Middle East", in Efraim Karsh et al. (eds.), *Non Conventional Weapons Proliferation in the Middle East: Tackling the Spread of Nuclear, Chemical, and Biological Capabilities* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 96

37 ראה, למשל, Eric Croddy, "Syria's Scuds and Chemical Weapons", CNS, <http://www.cns.miis.edu/jiop/cnsdata?Action=1&Concept=0&Mime=1&collection=CNS+Web>. זרם המידע מישראל משתקף בסיומון למאמר זה המפנים להצהרות ולהערכות של פקידים וקצינים ישראלים בכירים.

38 ראה Zuhair Diab, "Syria's Chemical and Biological Weapons: Assessing Capabilities and Motivations", *The Nonproliferation Review* 5 no.1 (Fall 1997), 104–111, at 105

39 תשובתו הייתה: "לאלו המחזיקים בנשק גרעיני אין זכות למתוח ביקורת על אחרים בנוגע לנשק כלשהו שברשותם. אם הם חפצים בפירוק נשק, עלינו להתחיל בנשק הגרעיני. אנו, הערבים, כבר מוכנים להיפטר מנשק אחר", שם, עמ' 105. כמו כן ראה *CBWCB* 36 (June 1997), 31

40 לריאיין ראה Benedict Brogan, "We Won't Scrap WMD Stockpile Unless Israel Does, Says Assad," *Daily Telegraph* (London), 6.1.2004, 1

כימי.⁴¹ לסיכום, אפשר להניח, שסוריה מחזיקה בנשק כימי המתאים הן לצרכיה הטקטיים והן לצרכיה האסטרטגיים (טילים בעלי ראש קרב כימי).

מדיניות הקישור הערבית

חרף ההבדלים ביכולות, בכל הנוגע לאמנה לאיסור הנשק הכימי שתי המדינות כאחד דבקות עד היום בעמדה הרשמית בדבר "גישת הקישור", כפי שפרסמה מועצת הליגה הערבית כבר בסיומה של ועידת פריז בנושא איסור השימוש בנשק כימי, בינואר 1989. בהודעתה אז קישרה מועצת הליגה בין התקדמות בנושא האמנה לבין פירוק הנשק הגרעיני במזרח התיכון.⁴²

כשנה לאחר מכן, באפריל 1990, כאשר נשיא עיראק דאז, צדאם חוסיין, איים בשימוש בנשק כימי נגד ישראל אם זו תתקיף את ארצו, מובארך נקט יוזמה והציג תכנית לכינון אזור ללא נשק להשמדה המונית (WMD-Free Zone – WMDFZ) במזרח התיכון.⁴³ ב-12 בספטמבר 1992 קיבלה הליגה הערבית, בניצוחה של מצרים, את החלטה מסי' 5232, שחייבה את חברות הליגה להחרים את האמנה לאיסור הנשק הכימי עד הצטרפותה של ישראל לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני, או לכל הפחות עד שתתחייב לעשות כן.⁴⁴

מאז, לא חל שינוי כלשהו בעמדה המצרית, והלחץ שהפעילה ארצות הברית בנושא זה היה ללא הועיל. העובדה ש-14 מתוך 21 המדינות הרלוונטיות החברות בליגה הערבית כבר הצטרפו לאמנה, חרף ההחלטה שהוזכרה לעיל,

41 ב-7 באוגוסט 1997 אף דווח כי שלושה חיילים סורים נהרגו במהלך תמרונים צבאיים שכללו שימוש בנשק כימי. ראה *CWCB* 37 (September 1997), 32.

42 ראה 7, *CWCB* 4 (May 1989). ההודעה התפרסמה יום למחרת חתימת 149 מדינות, כולל מדינות ערב, על הצהרה שהביעה תמיכה מחודשת בפרוטוקול זינבה לאיסור השימוש בנשק כימי וביולוגי ותמכה בהמשך גיבוש אמנה לביעור הנשק הכימי.

43 ראה 3, CD document no CD/989. התכנית הוצגה גם בפני העצרת הכללית של האו"ם. ראה UNGA document no. S/21252; A/45/219.

44 ראה 14, *CWCB* 18 (December 1992). מקץ שלושה חודשים, בדצמבר 1992, הסביר שר החוץ המצרי עמר מוסא: "אנו משוכנעים בחיוניותה [של האמנה] ורוצים לחתום את שמנו עליה. אולם, בעשותנו זאת נהיה צד הן לאמנה על נשק גרעיני והן לאמנת הנשק הכימי, שלא כמו ישראל. לפיכך, לא נצטרף לאמנה הכימית, אף על פי שנטלנו חלק בגיבושה", "Comments of Minister Amru Musa on CW Convention", *Al-Aharam*, 26.12.1992, A2 שוהם (לעיל הערה 34), 53.

מוכיחה כי מדיניות הקישור נכשלה.⁴⁵ ככלות הכול, חברות באמנה אינה מקנה רק אפשרות לסחר חופשי ולהחלפת מידע הנוגע לשימוש בחומרים כימיים לצורכי שלום אלא גם ערבויות ביטחון חיוביות ושליליות כאחד.⁴⁶ ואולם, דימויה העצמי כמנהיגת העולם הערבי, ועצם העובדה שהיא ולא אחרת מובילה את מדיניות הקישור, אינם מאפשרים למצרים ללכת בעקבות מדינות ערב האחרות ולהצטרף לאמנה לאיסור הנשק הכימי, יהיו אשר יהיו העלויות הכלכליות והפוליטיות הכרוכות בכך. ואכן, מצרים ציינה וחזרה וציינה שהיא מנועה מלהצטרף לאמנה עד שסוגיית הנשק הגרעיני תבוא על פתרונה.⁴⁷ חשוב להבהיר, שלהבדיל מסוריה, הטעם העיקרי להימנעות המצרית מהצטרפות לאמנה נעוץ בתחום הפוליטי הקשור לדימויה העצמי כמנהיגת העולם הערבי ולחששותיה שישאל תסרב לוותר על המונופול האזורי בנשק גרעיני. מצרים רואה אפוא את הנשק הכימי כנכס פוליטי בעיקרו, אשר יש לזנוח אותו אך ורק בעבור תמורה ראויה.⁴⁸ כפי שהסביר לאחרונה הגנרל

45 לצד מצרים, עיראק וסוריה – לבנון, סומליה, הרפובליקה הפדרלית האסלאמית של קומורו (איי קומורו) וגיבוטי טרם הצטרפו לאמנה (שתי האחרונות חתמו אך טרם אשררו את חתימתן). אף לא אחת מהן, למעט סומליה, לא נחשדה מעולם בפעילויות הנוגעות לנשק כימי. החברה הנוספת בהקשר זה, אשר גם היא אינה רלוונטית כאמור, היא "מדינת פלסטין", דהיינו הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) דאז, אשר הצטרף לליגה הערבית ב-1976.

46 האמנה מתירה, למשל, קיום תכניות לאומיות להגנה מפני נשק כימי בתמיכת הארגון לאיסור נשק כימי, אשר גם מתאם את הספקת הסיוע לכל מדינה חברה המאומת בהתקפה בנשק כימי. ראה סעיף 10 לגבי סיוע חירום במקרה של איום או שימוש בנשק כימי, וסעיף 11 לגבי שיתוף פעולה בינלאומי והעברת טכנולוגיה בין המדינות החברות. להתקדמות שנעשתה בתחום זה ראה, למשל, *OPCW Annual Report 2001* (The Hague: OPCW, 2002), 20–26; and *OPCW Annual Report 2002* (The Hague: OPCW, 2004), 23–32.

47 ראה, למשל, הודעות במאי 1992 ובינואר 1993 (כמצוטט אצל שוהם [לעיל הערה 34], 52), וכן ב-15 באוגוסט, 1996 אשר אישרו כי מצרים לא תחתום על האמנה עד שישאל תצטרף ל-NPT. ראה בעניין זה *CWCB 33* (September 1996), 18. להסבר של הנציג המצרי בוועידת זינבה לפירוק החימוש על מדיניות זו ראה Mounir Zahran, "The Impact of the Chemical Weapons Convention on Disarmament from a Middle East Perspective", *Disarmament XVI* no. 1 (1993), 69–78, at 74–78. דוגמאות ללחץ אמריקני ראה דיווח העיתון המצרי אל-שעב בתוך Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East* (MA, Cambridge: The MIT Press, 1997), 215.

48 נשק כימי מעולם לא איים על מצרים ולא היתה לה ואין לה כל כוונה ממשית להשתמש בו. לפיכך, יכול היה אל-פאיומי לטעון, בניגוד לתפיסה הישראלית, כי "איום הנשק הכימי במזרח התיכון, ובפרט במצרים, הוא פחות ביותר לעומת איומים אחרים", Moukhtar El-Fayoumi, "The CWC in The Present Middle East Environment: An Egyptian View", *OPCW*

המצרי בדימוס, מוח'יתאר אל-פאיומי: "התחושה הכללית היא שאשרור האמנה לנשק כימי וציות לכלליה ישללו ממצרים מכשיר שבכוחו לחלץ מישראל פשרות הולמות".⁴⁹

סוריה, כאמור, מפגינה גם היא דבקות מרשימה בעמדה זו ומוכיחה שהיא רואה במאגר הנשק הכימי שברשותה נכס צבאי יקר ערך, החיוני לביטחונה. תפיסה זו נגזרת ברובה מהפער, ההולך וגדל, במאזן הכוחות הקונבנציונלי בינה לבין ישראל, ומהיעדר עומק אסטרטגי (דהיינו, הימצאות דמשק סמוך לקו הפרדת הכוחות הנוכחי).⁵⁰ למעשה, במהלך ועידת פריז ב-1989, ציין שר החוץ הסורי פארוק אל-שארע ש"חיסול קטגוריה אחת של נשק להשמדה המונית, בעוד האחרת נותרת ללא פגע, כמוהו כפירוק נשק חד-צדדי".⁵¹ בינואר 1993, כאשר האמנה נפתחה לחתימה, הסביר חאפז אל-אסד בעצמו ש"החזקת נשק כימי בידי הערבים מספקת מינימום של הרתעה מפני הנשק הגרעיני של ישראל, ומאפשרת להם איזון אסטרטגי חלקי, המגביל את החופש של ישראל להפעיל נשק גרעיני או לאיים בהפעלתו".⁵² כעבור 11 שנה, בינואר 2004, הדגים מחליפו עמדה דוגמתית יותר כאשר חרף לחצים דיפלומטיים ללכת בעקבות קדאפי ולוותר על הנב"ק שברשותו, הסביר הנשיא בשאר כי לכל הצעה דומה הנוגעת לסוריה יש מקום רק אם תסכים ישראל לזנוח את מצבור הנשק הגרעיני הלא-מוצהר שברשותה; אם לא, הדגיש, "אנו מבזבזים את זמננו".⁵³

Synthesis (November 2000), 26–28, at 26. תפיסה זו הייתה קרוב לוודאי שונה לפני חתימת הסכם השלום הישראלי-מצרי מ-1978. ביולי 1975 הצהיר ראש המטה המצרי דאז הגנרל עבד אל-עיני ג'מאסי כי מצרים תשתמש בנשק להשמדה המונית אם ישראל תפנה להפעלת האופציה הגרעינית שברשותה. לציטוט ההצהרה ראה שוהם (לעיל הערה 34), 50.

49 אל-פאיומי (לעיל הערה 48), 28. הוא התבטא ברוח דומה באמרו: "אפילו אם השפעתה בבלימת מדיניות הגרעין הישראלית היא מינימלית עמדה [מצרית] זו היא אחד הכלים המועטים הקיימים" (שם, 27).

50 מומחה אחד אף טען כי הצטרפות ישראלית לאמנה למניעת תפוצה לא תביא להצטרפותה של סוריה לאמנה לאיסור הנשק הכימי, אלא אם יושג פתרון או שיכוך למחלוקותיה הטריטוריאליות עם ישראל. Peter Herby, *The Chemical Weapons Convention and Arms Control in the Middle East* (Oslo: International Peace Research Institute, 1992), 55.

51 ריאיון, *Le Monde*, 9.1.1989, כפי שצוטט אצל בורק ופלאוורי (לעיל הערה 36), 209. אל-שארע חזר על קישור זה באומרו הרשמי בוועידת פריז ב-9 בינואר 1989.

52 *Al-Hiat*, London, 15.1.1993, כפי שצוטט אצל דני שוהם, "נשק כימי במצרים וסוריה: התפתחות, יכולת, בקרה", עיונים בביטחון המזוה"ת 21 (יוני 1995), 72.

53 ריאיון של ברוגן (לעיל הערה 40).

העמדה הערבית: תפיסות ועיוותי תפיסה

כאמור, עמדתן של מצרים וסוריה הקושרת את פירוקו של הנשק הכימי שברשותן לפירוק הנשק הגרעיני של ישראל, נראית בעייתית מאחר שמשותפות ממנה שלוש תפיסות:

1. **מצרים וסוריה מניחות שיש להן נכס – נשק כימי – שאינו מצוי בידי ישראל.**⁵⁴ מכאן, שקיזוז הדדי פשוט של מאגרי נשק כימי בין הצדדים אינו בר-ביצוע, ולכן הן יוותרו על מצבור הנשק הכימי שבאמתותן רק בתמורה לויתורה של ישראל על המאגר הגרעיני המיוחס לה.

אף על פי שאפשר למצוא בעיתונות הערבית – בפרט בעיתונים הרואים אור באירופה – כתבות המייחסות לישראל יכולות בתחום הנשק הכימי, מנהיגי מצרים וסוריה בחרו להתעלם באופן עקרוני בנאומיהם הפומביים מהדיווחים הללו.⁵⁵ התעלמותם זו בולטת במיוחד לאור ההתייחסויות הרבות מצדם לאופציה הגרעינית הישראלית, ועל אף ידיעתם כי לא רק שישאל איננה חברה באחת משלוש האמנות הנוגעות לנשק להשמדה המונית (האמנה למניעת תפוצה גרעינית; האמנה בדבר איסור הנשק הביולוגי מ-1972 [Biological Weapons Convention – BWC]; והאמנה לאיסור הנשק הכימי), אלא שהיא אף נמנעה מלהכחיש רשמית את דבר החזקתם של כלי נשק מסוגים אלו.⁵⁶

למרות כל זאת, מצרים וסוריה מקצות משאבים ועורכות תרגילי מגננה מפני נשק כימי.⁵⁷ מכיוון שפעולות אלו עומדות בסתירה לתפיסה לכאורה שאין בחזקת ישראל נשק כימי, ייתכן שהן נובעות מצורך דחוף לתרגל הפעלה של נשק כימי ואמצעי הגנה מפניו, ולא מתוך חשש מפני שימוש ישראלי בנשק זה. דבר זה נכון במיוחד אם בתכניתן להשתמש בו במהלך תמרון התקפי.

54 זאת בהתחשב בקבלת הלוגיקה המונחת ביסוד הרתעה פשוטה.
55 כך למשל, ב-7 במאי 1999, תיאר בפירוט השבועון הלונדוני בשפה הערבית אל-חואקת' יכולות כימיות וביולוגיות אשר יוחסו לישראל, ראה 18, *CBWCB* 45 (September 1999). ברם, מנהיגי ערב, למעט קדאפי, נמנעו מלצטט מאמרים אלו.

56 להתייחסויות הרבות של אישי ציבור ערבים למצבור הנשק הגרעיני הישראלי ראה לויטה אריאל ואמילי לנדאו, *הדימוי הגרעיני הישראלי* (תל אביב: פפירוס, 1994).

57 בנובמבר 1996, למשל, בדיווח של סוכנות הידיעות המצרית הרשמית על תרגילי צבאי (ימאג'ד-1) הוצהר: "גורמי לוחמה כימית הפגינו גם הם יכולת במילוי משימתם להגן על הכוחות מפני פעילות כימית אפשרית מצד האויב" (26, *CWCB* 35 [March 1997]).

למעשה, מסקירת התבטאויותיהם של כמה אישים מצרים וסורים בנושא, אפשר ללמוד שהם סבורים שבידי ישראל מצוי מאגר גרעיני מרשים המוכן לפעולה, אבל בכל הנוגע לנשק כימי, ישראל נתפסת כנמצאת בשלב של "יכולת ייצור" בלבד. הערכה זו דומה באופן מפתיע לזו הרווחת בקרב מכוני מחקר אמריקניים ובקרב מומחים מובילים בתחום.⁵⁸

לסיכום, אם נקבל את ההנחה שאין עסקינן במצב שבו מדינות ערב מעריכות כי יכולות ישראל בתחום הכימי אינן נופלות משל עצמן, אך ממשיכות בהעמדת הפנים לצורך שמירת מלאי הנשק הכימי שברשותן כקלף מיקוח רב ערך לחילוץ ויתורים ישראלים במישור הגרעיני, הרי בהתחשב בהערכה הרווחת בדבר "יכולת ייצור", מתחוור ההיגיון הטמון בעמדה הערבית בסוגיה: מכיוון שישראל אינה מחזיקה בנשק כימי, צעדים הדדיים לקיזוזו אינם בני ביצוע.

2. מנהיגי ערב מאמינים כי יש מקום להשוואה בין נשק כימי לנשק גרעיני.

בהתאם לתפיסה זו, נשק כימי משמש כנשק מרתיע רב עוצמה בעבור ישראל וכסוג הנכלל בהגדרה של נשק להשמדה המונית, הוא ברחלופין בסוגים אחרים של נב"ק, במקרה דנן בנשק גרעיני.

הייכל גורס, כי מאחורי המניע העיקרי של מצרים להתחמש בנשק כימי עמדה התפיסה כי נשק זה יכול להרתיע בעלות נמוכה, יחסית, מפני "מתקפה גרעינית של ישראל".⁵⁹ רושם זה משתקף לא רק ממדיניות הקישור הערבית כשלעצמה, אלא גם מהצהרות של דוברים ערבים. כך, לדוגמה, אמר מי שהיה בעבר ראש המחלקה המצרית ללוחמה כימית, מחמוד עטיה, בהתייחסו לנשק כימי וביולוגי בריאיון ב־1988: "עם כוח זה הנתון בידינו, אני מאמין שישראל

58 אל-פיזמי, לדוגמה, הסביר כי "ברמה הטקטית גם כן, נשק כימי... אינו מתאים למערכות הנשק החדשות ולטקטיקות שאומצו בידי הכוחות הישראליים, ואשר הוכיחו עצמן כמשביעות רצון עד עתה. אולם, קיימת יכולת ישראלית לפתח נשק כימי" (אל-פיזמי [לעיל הערה 48], 26). לפי הגדרה מקובלת ל"יכולת ייצור", שבה משתמש מכון המחקר הנודע CNS ישראל "מסוגלת לייצר כמות משמעותית של... חומרים כימיים וביולוגיים, אולם לא ידוע כי אכן עשתה זאת בפועל". ראה "Weapons of Mass Destruction in the Middle East: Israel," CNS, <http://cns.mii.edu/research/wmdme/capable.htm>. באשר לישראל באופן ספציפי, המכון מגדיר אותה בעלת "יכולת ייצור" בלבד של נשק כימי. לחלופין, אפשר להשתמש בהגדרת האמנה הכימית המתייחסת למתקני ייצור נשק כימי. להגדרה ראה האמנה לאיסור הנשק הכימי, סעיף II(8).

59 הייכל (לעיל הערה 30), 92. יש לציין כי החלטה מצרית זו התקבלה גם לאחר ההכרה כי עלות השגת שוויון עם ישראל בתחום הגרעיני גבוהה מדי.

תחשוב פעמיים לפני שתצא לפעילות עוינת כלשהי נגד הערבים".⁶⁰ הגנרל המצרי בדימוס, ד"ר עצמת עז, הסביר במאי 1990 שכאשר מדינה אינה יכולה להשיג נשק גרעיני והיא נמצאת תחת איום של מתקפה גרעינית, "היא תנהג באווילות אם לא תפנה לאופציה כימית כהרתעה או כתגמול על מתקפה גרעינית".⁶¹ גישה זו אף בולטת יותר בהקשר של סוריה. בנאום ב-1990, אמר חאפז אל-אסד: "לשארל עדיין יש עליונות טכנולוגית; והיא מסוגלת להמיט אסונות אנושיים על הערבים במקרה של מלחמה. אולם הערבים מסוגלים גם הם, באמצעים המצויים ברשותם, להמיט אסונות דומים עליה".⁶² פיטר הרבי מצייין בספרו, שלאחר התמוטטותה של ברית המועצות, אשר שימשה במשך שנים פטרון של סוריה, תוכל סוריה להשיג "שוויון אסטרטגי", אם בכלל, רק באמצעות הרתעה אפקטיבית בנשק כימי.⁶³ אם ההצהרות הללו אכן משקפות את הגישות הרווחות במדינות הערביות, אזי אפשר ללמוד מהן על תפיסה מעוותת נפוצה: האמונה כי נשק כימי הוא כ"פצצת האטום של העניים".

3. הן מצרים הן סוריה תופסות את הקישור כמדיניות נכונה אשר עשויה להניב את התוצאות שבהן הן חפצות.⁶⁴ משמע, שתי המדינות מאמינות שבתגובה למידה מסוימת של לחץ בינלאומי, ישראל תצטרף לאמנה נגד הפצתו של הנשק הגרעיני ותוותר בכך על האופציה הגרעינית שבידיה. כפי שביטא זאת החוקר ממוצא הלבנוני, סמי הג'אר: "כמעצמת-העל שנותרה יחידה היום, ארצות הברית יכולה לאלץ את ישראל לחתום על [דהיינו, להצטרף

⁶⁰ "Arabs Need Chemical Weapons", *The Independent* (London), 28.7.1988, A8

⁶¹ כמצוטט אצל שוהם (לעיל הערה 34), 52.

⁶² לצטוט ראה דיאב (לעיל הערה 38), 105. דיאב, אשר ראה בנאום זה הצהרה רשמית משתמעת בדבר החזקת נשק כימי, טען לגבי המילה "אסון" (disaster) כי "אפשר להסיק כי הכוונה היא פגיעה במטרות אזרחיות ואסטרטגיות בנשק כימי". לגרסתו, המניע הסורי העיקרי בהשגת נשק כימי היה "השגת יכולת השמדה המונית שתוכל לשמש אמצעי תגובה במקרה של שימוש ישראלי בנשק גרעיני כלפי סוריה" (שם, 109).

⁶³ ראה, למשל, הרבי (לעיל הערה 50), 54.

⁶⁴ הדבר נגזר, כמובן, מההנחה הבסיסית הרווחת כי מדינות שואפות להגשים מטרות מציאותיות, בפרט כאשר מדובר במטרה ספציפית הכרוכה בעלויות כבדות. ראוי להזכיר כי בהתאם לאחד מהיגדי הריאליזם, המדינות נתפסות כשחקן הפועל על בסיס חישוב מפוכח של עלות-תועלת (סוכן רציונלי) והן מודעות לעונשי הסביבה הבינלאומית המענישה מדינות הנכשלות בהגנה על אינטרסים חיוניים שלהם או, לחלופין, רודפות אחר מטרה הנמצאת מעבר לכוח המדינה. לתיאור תמציתי של היגדי הריאליזם ראה שטיגליץ מאיר, ריאליזם ללא תכלית: המסורת הריאליסטית במחשבה על הפוליטיקה העולמית (תל אביב: פפירוס, 1992), 15.

אליה – א"ב] האמנה למניעת תפוצה, ובכך לשים קץ לתפוצה הגרעינית שלה, כפי שעשתה בהצלחה עם ארגנטינה, עם ברזיל ועם דרום אפריקה".⁶⁵ לטענת מאמר זה, כל אחת משלוש התפיסות הללו שיש להן אחריות רבה למבוי הסתום בעניין יישום האמנה הכימית במזרח התיכון, מתבררת כמוטעית, כפי שאפרט להלן.

יכולות ישראל בתחום הנשק הכימי

חרף הסירוב הערבי לכאורה להכיר בעובדה זו, הרי על פי טענתם של פקידי ממשל אמריקנים – מקור מידע הנתפס כאמין בנושא זה עד החיפוש העקר אחר נב"ק בעיראק – ישראל מחזיקה בנשק כימי לפחות מאז שנות השבעים.⁶⁶ בורק ופלאוורי טוענים בספרם ש"נראה שקיימת תמימות דעים בין הערכות המודיעין המערבי שישאל החזיקה בתחמושת כימית, ככל הנראה פרי ייצור עצמי, כבר בזמן מלחמת 1973".⁶⁷

אכן, מידע – בלא קשר למידת מהימנותו – על תכנית הנשק הכימי של ישראל, אם יש כזאת, אינו זמין כמו המידע על תכניותיהן של מדינות ערב החשודות בהחזקת נשק כימי בכלל ועל סוריה בפרט.⁶⁸ אף על פי כן, בהתחשב בתעשייה הכימית המפותחת של ישראל, יתרונה האיכותי המוכח

65 Sami G. Hajjar, *Security Implications of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction in the Middle East* (Carlisle: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, December 1998), 26

66 ראה, לדוגמה, עדותו של סגן ראש המטה של צבא ארצות הברית, Lt. Gen. E.H. Almquist בפני ועדת הסנט כבר במרס 1974 (Published record of hearing, DoD Authorization for Fiscal Year 1975, Part 9, 29.3.1974, 4931), וכן הצהרתו של ברוקס מ-1991. לגרסת החוקר המוביל ראה רובינסון (לעיל הערה 36), 89.

67 בורק ופלאוורי (לעיל הערה 36), 191.

68 פרסום מחקר מפתיע של אבנר כהן בנושא הנשק הכימי והביולוגי המיוחס לישראל לא הביא לשינוי משמעותי במצב זה, כיוון שבסקירה ההיסטורית מתמקד מאמר זה בתכנית הנשק הביולוגי המיוחסת לישראל. ראה Avner Cohen, "Israel and Chemical/Biological Weapons: History, Deterrence, and Arms Control", *The Nonproliferation Review* 8 no. 3 (2001), 27–53. ואכן, כהן פתח את מאמרו בהצהרה: "מאמר זה הוא ניסיון לחדור את 'הקופסה השחורה' של תכניות הנשק הכימי והביולוגי של ישראל". ראה גם idem, "Reconstructing a Black Box", in Susan Wright (ed.), *Biological Warfare and Disarmament: New Problems/New Perspectives* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2002), 181–212.

בכל הקטגוריות העיקריות של נשק קונבנציונלי, דאגות הביטחון שלה באופן כללי, והעובדה שכמה מיריבותיה חימשו עצמן מזמן בנשק כימי, סביר להניח שישראל איננה מפגרת אחר תכנית הנשק הכימי של סוריה, לא כל שכן אחר זו של מצרים.⁶⁹ זאת, בין שתכנית הנשק הכימי של ישראל החלה בתגובה לשימוש מצרים בנשק כימי בשנות השישים, כפי שטוען אנדרו טריל, ובין שהחלה באמצע שנות השבעים, כפי שטוען הארווי מקג'ורג', או אף לפני מלחמת סואץ ב-1956, כפי שרמז העיתונאי אלוף בן.⁷⁰

ואם כך, נותרה בעינה השאלה: מהו הבסיס להנחת מדינות ערב כי הן מחזיקות ביתרון בתחום זה? ומכיוון שהנחתן זו מתאימה להערכתם של מומחים רבים, שישראל אכן מפגרת אחרי סוריה בתחום הנשק הכימי (מאחר שנעצרה בשלב "יכולת הייצור" גרדא), יש להפנות אותה השאלה גם אליהם. ככלות הכול, יש פער ניכר בין נשק קונבנציונלי לגרעיני כאמצעי תגובה זמין, בשל המגבלות העצומות המוטלות על שימוש בנשק גרעיני. "מסורת אי-השימוש" (tradition of non-use) המיוחסת לנשק גרעיני מבטיחה למעשה כי ייעשה בו שימוש רק – כניסוח חוות הדעת של בית הדין הבינלאומי לצדק מ-1996 – "בנסיבות קיצוניות של הגנה עצמית, שבהן עצם קיום המדינה מונח על כפות המאזניים".⁷¹

69 שתי עובדות – העובדה כי מטוס אל-על, אשר התרסק באמסטרדם באוקטובר 1992, נשא חומרי מוצא לזו העצבים סארין, והעניין הרב לכאורה שגילו חוקרי המכון הביולוגי בנס ציונה במרכיבים אורגנופוספורטיים הקשורים לגזי עצבים – מחזקות עד מאוד טענה זו. ראה, למשל, כהן, ישראל ונשק כימי וביולוגי (לעיל הערה 68), 37–40.

70 לטענה זו ראה טריל (לעיל הערה 31), 117. לטענתו של מקג'ורג' ראה, "Chemical Addiction", *Defense and Foreign Affairs* 17 no. 4 (April 1989), 16–19, 32–33, 33. הישראלי ראה אלוף בן, "הפרוייקט שקדם לאופציה הגרעינית", *הארץ*, 2.2.1995, ב.3. בן ביסס את הערכתו על ספרו האוטוביוגרפי של ראש אגף המחקר ותכנון מ-1952 וראש הרשות לפיתוח אמצעי לחימה (רפא"ל) בשנים 1958–1970, מוניה מרדור. כך נהג גם כהן בספרו מ-1998 אשר תורגם לעברית ב-2000 ובמאמר שהוזכר לעיל, ראה כהן, ישראל ונשק כימי וביולוגי (לעיל הערה 68), 41; הנ"ל, ישראל והפצצה (ירושלים ותל אביב: שוקן, 2000), 73.

71 לגבי קיום המושג בדבר "מסורת אי-השימוש", ראה, לדוגמה, בארנארד ברודי, *מלחמה ופוליטיקה* (תל אביב: מערכות, 1980), 71. לדיון מעמיק בתופעה ראה Nina Tannenwald, "Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use", *International Organization* 53 no. 3 (Summer 1999), 433–468. בית הדין הבינלאומי לצדק התבקש בידי העצרת הכללית של האו"ם באוקטובר 1995 לתת חוות דעת בסוגיה אם איום או שימוש בנשק גרעיני "מוותר על פי החוק הבינלאומי בנסיבות כלשהן". התרחישים שלפיהם עצם קיום המדינה כיחידה עצמאית (פוליטיסייד כביטוי של הרכב) עומד בסכנה הביאו את

יתר על כן, על פי מחקרו המקיף של אבנר כהן על תכנית הגרעין של ישראל, לישראל היו ערב מלחמת 1967 לא יותר משני התקנים גרעיניים (להבדיל מפצצות).⁷² משמע, בהתחשב בכך שיריבתה העיקרית דאז – מצרים – הפגינה את יכולותיה בנשק כימי כבר ב־1963, אין זה סביר שהנהגתה של ישראל באותם ימים הסכינה עם מונופול ערבי על יכולות בתחום הנשק להשמדה המונית ולא מימשה את פוטנציאל הייצור שברשותה באופן שיש בו כדי להשוות ליכולות הערביות בתחום.

מסקירת הספרות בתחום הנשק הכימי, אי־אפשר להתחמק מהמסקנה שישראל מייצגת מקרה מוזר למדי. על אף הערכות מקורות מודיעין מערביים ועל אף שחששותיה הביטחוניים של ישראל ידועים, מומחים רבים לנשק כימי אינם נחפזים להסיק מסקנות בבואם לבחון את המקרה הישראלי, קל וחומר לצייר תמונה ברורה של תכניתה בתחום.⁷³ בניגוד, כאמור לעיל, לגישתם כאשר הם בוחנים "מדינות סוררות" כסוריה.⁷⁴ הבנת הסיבות ליחס המיוחד הזה כלפי ישראל יכולה לתרום להבנת התפיסה המוטעית של המדינות הערביות בנושא זה.

ביה"ד להימנע ממסקנה חד־משמעית, שלפיה איום בנשק זה או שימוש בו יהיו הפרה של המשפט הבינלאומי. ראה "Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of the ICJ", 8.7.1996, [http://www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/iunanaummary 960708.htm](http://www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/iunanaummary%20960708.htm)

72 כהן, ישראל והפצצה (לעיל הערה 70), 353. ייתכן כי ארטנל הנשק הכימי שיוצר בשנות השישים כבר אינו שמיש כיום בהיעדר טיפול ראוי, הוספת חומרים מייצבים וכו'. אך, לענייננו חשובה יכולת הייצור שפיתחה ישראל כבר אז.

73 בורק ופלאוורי, למשל, כתבו ב־1991: "באופן כללי, ראיות ספציפיות בתיעוד זמין לגבי תכנית התקפית בנשק כימי הן חלשות ביותר, בהתחשב בתקופה הארוכה שבהם הועלו האשמות (allegation), היכולות התעשייתיות של ישראל ומניעים אפשריים" (בורק ופלאוורי [לעיל הערה 136], 189). חוקרי ה־CNS, למשל, מסוגלים לפרט את חומרי הלחימה המוחזקים, לטענתם, בידי מדינות ערב, כגון VX וסארין, אולם לא כך הם פני הדברים כאשר עסקין בישראל שלגביה הם פשוט מדווחים: "לא ידוע". ראה "Chemical and Biological Weapons Possession and Programs: Past and Present", <http://cns.mii.edu/research/cbw/possess.htm> and Eitan, "Time", למשל, מנה את ישראל כ"חשודה" בעוד סוריה הוזכרה כ"מדווחת", ראה Jill Smolowe, "The Search for Poison Antidote", *Time*, 16.1.1989, 22.

74 סוריה, לצד קובה, לוב, סודאן, עיראק, איראן וצפון קוריאה היו שבע "המדינות הסוררות" המסורתיות לדעת ארצות הברית. לאחר כיבוש עיראק נותרו שתי האחרונות ב"ציר הרשעי" שאליו מתייחס לעתים קרובות ממשל בוש. ראה, לדוגמה, נאום הנשיא ג'ורג' בוש בפני הקונגרס, 29 בינואר 2002 כמצוטט ב־31, *CBWCB* 55 (March 2002).

כפי שהבחינו דוברים ערבים שונים, השימוש בנשק כימי לצורכי התקפה נעדר לחלוטין מהאסטרטגיה של ישראל, קל וחומר מהטקטיקה שלה.⁷⁵ ואולם, התייחסות ליכולות של נשק כימי ושילובו ברמה האסטרטגית או הטקטית הם דבר אחד, ואילו ייצור ואגירה הם דבר אחר לגמרי. נראה כי שני גורמים תורמים להתייחסות המיוחדת לישראל בתחום זה. הראשון הוא בולטות האופציה הגרעינית של ישראל; השני הוא הצלחת ישראל להסיט את תשומת הלב מתכניתה שלה לעבר תכניות מדינות ערב בתחום.

1. **בולטות האופציה הגרעינית של ישראל.** תשומת הלב הרבה שמעניקות הקהילה האקדמית והקהילה הבינלאומית לאופציה הגרעינית של ישראל, אולי דווקא בגין העמימות המכוונת בנושא זה מצדה של ישראל, מאפילה על האשמות הנוגעות לאופציות אחרות (כימית וביולוגית) המצויות בידיה. ואכן, בהשוואה לספרות מחקרית נרחבת בנושא הארסנל הגרעיני המיוחס לישראל, עד לאחרונה כמעט שלא היו בנמצא מחקרים אשר עסקו ביכולות, כביכול, של ישראל בשתי הקטגוריות האחרות של נב"ק.⁷⁶ זירה זו בדרך כלל ננטשה לטובת העיתונות הבינלאומית ולטובת העיתונות הישראלית אשר ממהרת להעתיק את המופיע בראשונה.⁷⁷

75 לדברי אל-פאיומי "ההרתעה הישראלית שירתה עד עתה מדיניותה הדורש-שמעית לגבי נשק גרעיני". ברמה הצבאית, הוא הוסיף, "יכולות צבאיות ישראליות... אינן נתפסות כנשענות באופן משמעותי על נשק כימי. ברמה האסטרטגית, אין לנשק כימי כמעט נוכחות כלשהי" (אל-פאיומי [לעיל הערה 48], 26). ראה גם Shai Feldman and Abdullah Toukan, *Bridging the Gap: A Future*

(Lanham: Rowman and Littlefield, 1997), 27. *Security Architecture for the Middle East* (Lanham: Rowman and Littlefield, 1997), 27. לספרות הנרחבת על תכנית הגרעין הישראלית ראה, לדוגמה, כהן, ישראל והפצצה (לעיל הערה 70); פלדמן (לעיל הערה 47); Yair Evron, *Israel's Nuclear Dilemma* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994). אולם, יש לציין, כי למעט ספרו של כהן, החלק הארי בספרות זו אינו מתבסס על מקורות ישראלים כי אם על הדלפות בלתי מאומתות לקהילה הבינלאומית. החוקרים הישראלים הבוודים המתייחסים לסוגיית הנשק הכימי התמקדו בעיקר במדינות ערב. ראה, לדוגמה, שוהם (לעיל הערה 34). לגבי יכולות ישראל בתחום אמצעי המיגון כנגד נשק כימי ראה גם Gerald Steinberg, "Israeli Responses to the Threat of Chemical Warfare", *Armed Forces and Society* 20 no. 1 (1993), 85-101. חריגים להתעלמות החוקרים הישראלים מסוגיית הנשק הכימי והביולוגי הם מאמריו של כהן – חוקר באוניברסיטת מרילנד – אשר ראו אור רק בשנים האחרונות: כהן, ישראל ונשק כימי וביולוגי (לעיל הערה 68); הניל, קופסה שחורה (לעיל הערה 68). נראה גם כי לעובדה שלהבדיל מהחוקרים שצוינו לעיל, פועל כהן מתוך ארצות הברית שאליה העתיק את מקום מגוריו זה יותר מעשור, יש משמעות להיווצרות החריג.

77 ראה, לדוגמה, Uzi Mahnaimi, "Israeli Jets Equipped for Chemical Warfare", *London*

2. **מדיניות ישראלית מוצלחת בנושא זה.** רמיזות, קל וחומר התייחסויות, מצד קובעי מדיניות ישראלים לתכנית פיתוח נשק כימי, כמעט שאינן בנמצא. כפי שצינו מומחים, ישראל גם סירבה עד כה להכחיש בפרום בינלאומי רשמי כלשהו את הטענה שהיא מחזיקה ביכולות כימיות התקפיות.⁷⁸ אמנם, במהלך ועידת פריז ב-1989 ולאחריה, כאשר נשאלו כמה בכירים במשרד החוץ הישראלי על עניין זה, הם הכחישו שישראל מחזיקה נשק כזה. אבל דווקא שר הביטחון דאז, משה ארנס, נמנע מלהכחיש והשיב: "זה הכרחי להתמקד במדינות אשר השתמשו בנשק כימי. ישראל תנקוט את הצעדים הדרושים כדי להגן על עצמה".⁷⁹

חריגה בולטת ממדיניות זו אירעה ביולי 1990. כאשר היה חשש שעיראק תתקיף את ישראל בטילים נושאי ראש כימי, ציטטו סוכנויות הידיעות את שר המדע דאז, יובל נאמן, שאמר: "לדעתי, ברשותנו תגובה מצוינת והיא לאיים על [צדאם] חוסיין באותה הסחורה".⁸⁰ כפי שאפשר לצפות, להתבטאות זו ולמשתמע ממנה היו השלכות פוטנציאליות חמורות, ושר הביטחון הישראלי הכחיש כעבור יומיים שישראל מחזיקה בנשק כימי.⁸¹ נאמן, לשעבר חבר הוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית (וא"א) ואף היושב ראש שלה בפועל לתקופה קצרה, אמר לאחר מכן שדבריו הובנו שלא כהלכה.⁸² עם זאת, היו חוקרים שראו בהצהרתו זו הודאה מצדה של ישראל בהחזקת נשק כימי.⁸³

Sunday Times, 4.10.1998. לגבי העתקת האשמות ותרגומן בידי העיתונות המקומית בכל הנוגע לישראל ולתכנית לנשק כימי ראה, לדוגמה, אדם הנדלזלץ, "עיתון הולנדי: ישראל מפתחת נשק כימי וביולוגי בתמיכת ארצות הברית מאז שנות ה-50", *הארץ*, 28.2.1999, א8.

78 ראה, לדוגמה, הרבי (לעיל הערה 50), 46.

79 כך, למשל, חודשיים לאחר הוועידה, ב-13 במרס 1989, הודיע דובר משרד החוץ: "ישראל אינה מייצרת נשק כימי" (בורק ופלאוורי [לעיל הערה 36], 190). לתשובתו של ארנס ראה *CWCB* 4 (May 1989), 5.

80 לציטוט הפרשה ולסקירתה ראה בורק ופלאוורי (לעיל הערה 36), 192-193.

81 לגבי ההשלכות ראה "Israeli Sees Chemical Option against Iraqis", *New York Times*, 28.7.1990, A5; "Israel Says Gas Attack Would be Met by Gas", *International Herald Tribune*, 28.7.1990-29.7.1990, A5.

82 ביום שלמחרת סיפר נאמן לעיתונאי כי אינו יודע האם ישראל אכן מחזיקה בנשק כימי, ראה "Jerusalem domestic service", 1,000 hrs GMT 28.7.1990, as reported by the Foreign Broadcast Information Service, FBIS-NES-90-146, 30.7.1990, 24.

83 טריל, לדוגמה, כתב: "ב-28 ביולי 1990 הודה שר המדע הישראלי בקיום יכולת ישראלית התקפית בנשק כימי" (טריל [לעיל הערה 31], 117).

נראה כי ישראל נקטה במתכוון מדיניות זהירה בהתחשב בתפיסה המקובלת בעולם, הרואה את הנשק הכימי כמתועב וכראוי לגינוי.⁸⁴ מצד אחד, ישראל עשתה כל מאמץ להנמיך את הפרופיל ההתקפי המיוחס לה בהקשר זה. בעצם הימנעותה מלהכחיש, קל וחומר מלהודות, בהחזקתו של נשק כימי, היא יצרה במכוון עמימות באשר ליכולותיה בתחום זה. עמימות זו העניקה לה עד כה יתרון אסטרטגי: הגברת הססנות של המדינות הערביות בשאלת השימוש בנשק כימי נגדה.

מצד אחר, ישראל דאגה להעצים ככל האפשר את היכולות הכימיות המיוחסות למדינות ערב, באמצעות אזכור תכניותיהן, בעיקר זו של סוריה, בתקשורת הבינלאומית והמקומית.⁸⁵ בניסיונה זה להסב את תשומת הלב העולמית ליכולותיהן ולמאמצייהן של מדינות ערב בתחום,⁸⁶ קיוותה ישראל להשפיע על האופן שבו הקהילה הבינלאומית רואה את המצב האזורי ועל הפעולות שזו נוקטת כלפי שכנותיה הערביות.⁸⁷ ואכן, כאשר משווים בין תשומת הלב שניתנה בעולם המערבי לתכניות הנשק הכימי הערביות (פרט לזו המצרית) לבין זו שניתנה ליכולות הישראליות, ניתן להסיק כי מדיניות זו היתה מוצלחת למדי.⁸⁸

84 למחקר מעמיק בנושאים לתיפסה רווחת זו ראה Richard Price, *The Chemical Weapons Taboo* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997).

85 טענות בדבר החזקת מדינות ערב בנב"ק בכלל ונשק כימי בפרט השמיעו בישראל בכירים במערכת הביטחונית ואישים בצמרת המדינית. עובדה זו בולטת במיוחד, כאשר מבחינים מה רבה הסתמכותם של חוקרים זרים על הצהרות ישראליות כמקור לדיווחים על התכנית הסורית בתחום הנשק הכימי. כך, למשל, סקירתו של קרודי (לעיל הערה 37) על טילי סקאד ונשק כימי שבידי סוריה נסמכת על 13 מקורות, שארבעה מתוכם הם הצהרות של קובעי מדיניות או קצינים ישראלים בכירים.

86 כפי שהודה דיאב, "רוב המידע על הנשק הכימי הנמצא בכיכול בידי סוריה מגיע ממקורות ישראלים, אמריקניים וממקורות מערביים נוספים בהצהרות רשמיות ובהדלפות לתקשורת" (דיאב [לעיל הערה 38], 105). ראה גם בורק ופלאוורי (לעיל הערה 36), 189.

87 כתוצאה מכך, סביר כי הקהילה הבינלאומית תנקוט שורת צעדים המכוונים לבלימת המאמץ הערבי לפתח נשק כימי באמצעות שימוש ב"מקלות" וב"גזרים". קשייה של סוריה עם האיחוד האירופי, הסנקציות שכבר הטילה עליה ארצות הברית מחד גיסא והכבוד שלו זכה קדאפי מאידך גיסא, נוסף על הטבות כלכליות ועל חזרת ארצו ל"משפחת העמים" בעקבות ויתורו על הנב"ק שברשותו, מדגימים את שני צדי המטבע.

88 לבדיקת עניין זה ראה סקירת רשימת הפרסומים בנושאים כימיים וביולוגיים בסוף כל Eric Croddy, *Chemical and Biological Warfare: An Annotated Bibliography*. CBWCB (Lanham.: Scarecrow, 1997).

אלא מאי, כיוון שמדיניות ישראלית משוערת זו היא בחזקת נוהג מקובל של "משחק האומות" בתחום הנשק הכימי, ראוי לעמוד על עוד גורם שתרם להצלחתו של המאמץ הישראלי: מדיניות ארצות הברית.⁸⁹

כפי שציין במאמרו ארנסט ג'אן הוגנדורן, "בארצות הברית, יש פוליטיזציה רבה של השיח על תפוצתו של הנשק הכימי. באופן טיפוסי, פקידי ממשל אמריקנים יפנו אצבע מאשימה רק כלפי 'המדינות הסוררות' המופיעות ברשימה הנוכחית". ואכן, כפי שסיכמה אחת מכותרות ה"ווישינגטון פוסט", "ארצות הברית מקלה על בנות בריתה במסע הצלב של בקרת נשק".⁹⁰

ללא ספק, הצלחת הניסיון הישראלי להסגת תשומת הלב הציבורית הרחק מתכניתה שלה בתחום הנשק הכימי והפנייתה לעבר מדינות ערב היא מרשימה. אולם, יש בהצלחה זו כדי לספק הסבר, ולו חלקי, לטיפול השונה שלו זכתה התכנית הכימית הישראלית בתקשורת העולמית, במחקר האקדמי, והחשוב מכול בענייננו, בקרב מדינות ערב.

אולם מדיניות ישראלית זו עלולה להפוך בשלב מסוים לחרב פיפיות. זאת נוכח האפשרות כי בעתיד יוחמרו ההגבלות על סחר בחומרים, המופיעים ברשימה השלישית של האמנה לאיסור הנשק הכימי, עם מדינות שאינן חברות בה. בהתחשב בעלויות הכבדות הכרוכות באשרור ישראלי חד-צדדי של האמנה (קרי, הצטרפות ישראל אליה בלא הצטרפות מקבילה של סוריה ומצרים), תמצא עצמה ישראל במצוקה אם תרחיש זה אכן יתממש.

למעשה, ייתכן ששלב זה כבר התרחש כאשר מדינות ערב ובעיקר סוריה,

89 לגבי נוהג זה ראה, למשל, את תלונתו של הרבי: "המידע על יכולות לאומיות ידוע לשמצה בחוסר מהימנותו. האשמות לגבי תכניות בנשק כימי נשמעות חדשות לבקרים מפי יריבי המדינה, פנימיים או חיצוניים כאחד, ויכולים לספק צורה יעילה של דיסאינפורמציה" (הרבי [לעיל הערה 50], 37–38). לניתוח מעמיק של בעיה זו ראה Edward M. Spiers, *Chemical and Biological Weapons: A Study of Proliferation* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 18–26.

90 הוגנדורן (לעיל הערה 14), 36. כתבת העיתון זנה פריסט טענה כי: "המאגרים ותוכניות הניסוי החשודות של ישראל ומצרים, בנות בריתה הקרובות של ארצות הברית באזור, בקושי מאוזכרים" (Dana Priest, "U.S. Goes Easy on Allies in Arms Control Crusade", *Washington Post*, 4.4.1998, A1). ראה גם הגיאר (לעיל הערה 65), 6. כך, למשל, דוח משרד ההגנה האמריקני מ-2001 התייחס רק לעיראק, לסוריה, ללב, לאיראן ולסודן כמחזיקות בתכניות לנשק כימי (שלוש האחרונות כבר הצטרפו לאמנה). Department of Defense (DoD) Report, *Proliferation: Threat and Response*, January 2001, 3352, <http://www.defenselink.mil/pubs/ptr20010110.pdf>

החלו להאמין שבקטגוריה זו של נב"ק, ידן נמצאת על העליונה. ההפתעה הערבית מהפרטים שחשף מרדכי ואנונו ב-1986 על היכולת הגרעינית של ישראל, מרמזת שחומות הסודיות והעמימות, שהציבה ישראל סביב יכולותיה בתחום הנב"ק היו יעילות למדי.⁹¹ לפיכך, סביר להניח שמדינות ערב הקדישו תשומת לב רבה להערכות הגלויות בדבר יכולות הנשק הכימי של ישראל, בפרט לאלו הנפוצות בקרב קהילת המחקר בארצות הברית, כיוון שזו נתפסת כבעלת הברית הקרובה של ישראל.

אולם השפעת הגורמים שהוזכרו לעיל לא פסחה גם על קהילה מחקרית זו. לפיכך, כאשר מכון מחקר אמריקני המתמחה בנושא נב"ק מעריך שתכנית החימוש הכימי של ישראל נמצאת בשלב של "יכולת הייצור" גרדא, אבל זו של סוריה היא בבחינת "יכולת הנשק הכימי הגדולה והמתקדמת ביותר במזרח התיכון", קל להבין כיצד התפתח עיוות תפיסה זה בקרב מדינות ערב.⁹² הנה כי כן, נראה שבלא משים תרמה ישראל לעיוות תפיסתי, אשר הזין את מדיניות הקישור של מדינות ערב באמצעות מדיניות שהפכה אולי לחרב פיפיות עוד בטרם צץ ועלה החשש מסנקציות כלכליות בגין האמנה לאיסור הנשק הכימי. זאת, אם יתברר כי מדיניות זו עודדה את יריבותיה של ישראל, ובפרט את סוריה, להאיץ את תכניות הנשק הכימי שלהן בהניחן כי יתרון יחסי בתחום זה יחליש, אם לא יקזז, יתרונות ישראלים בתחומים צבאיים אחרים.

אפקטיביות הנשק הכימי במקרה הישראלי

בניגוד לעיוות התפיסה הראשון, שיפוט מוטעה לגבי ערכו של נשק כימי כאמצעי לחימה אפקטיבי בשדה הקרב המודרני נפוץ למדי.⁹³ לפיכך, ההיסטוריה של

91 לסקירת התגובה הערבית לאירוע זה ראה לויטה ולנדאו (לעיל הערה 56), 52–53.
92 המכון המוביל הוא CNS. לגבי הכתרת סוריה כמובילה בתחום זה ראה "Weapons of Mass Destruction in the Middle East: Syria", <http://cns.miis.edu/research/wmdme/syria.htm>. לגבי הגדרת ישראל כבעלת "יכולת ייצור" בלבד, שמשמעותה כי ישראל "מסוגלת לייצר כמות משמעותית של חומר גרעיני בקיע או חומרים כימיים וביולוגיים, אך לא ידוע כי ביצעה זאת בפועל", ראה "Weapons of Mass Destruction in the Middle East: Israel", <http://cns.miis.edu/research/wmdme/capable.htm>.

93 כפי שטען פרופ' מתי מסלסון מאוניברסיטת הרווארד: "חרף התעניינות נוכחית רחבה, נושא הנשק הכימי הוא כזה אשר לגביו שוררים בערות רבה, מידע מוטעה ואפילו מידע מטעה [שהופץ ביודעין]". Matthew Meselson, "Chemical Weapons and Anti-Chemical Protection", Paper Presented at Conference "Toward a Global Chemical Weapons Convention",

השימוש ואי-השימוש בנשק כימי, לצד מספר נוסחאות מקובלות, תוצג בקצרה כדי להסביר מדוע נשק כימי אינו – ולמעשה מעולם לא היה – "פצצת האטום של העניים". לאחר מכן, ייבחנו מספר תרחישים אפשריים, שבהם סוריה או מצרים משתמשות בנשק כימי נגד ישראל, כדי להדגים שאותם יתרונות מעטים הנובעים מהפעלת נשק כימי אינם באים לידי ביטוי נגד ישראל. אדרבא ואדרבא, השימוש בו מצד מדינות אלו יהיה בחזקת חרב פיפיות.

נשק כימי הופעל לראשונה בזמן מלחמת העולם הראשונה. אולם, בניגוד לכלי נשק אחרים, אשר הופיעו גם כן לראשונה בהיקף נרחב באותה מלחמה (כגון טנקים, מטוסי קרב וצוללות) או אפילו במהלך מלחמת העולם השנייה (דוגמת רקטות), לא הצליח הנשק הכימי להפוך לנשק שמיש ומקובל בצבאות העולם. הסבר אחד לעובדה זו כורך את גורלו של הנשק הכימי בזה של הנשק הגרעיני. קרי, עסקינן בשני סוגים של נב"ק הנחשבים נשק יום הדין, שיש להשתמש בו, אם בכלל, רק כשכלו כל הקצים. דא עקא, ההיסטוריה מפריכה הנחה זו: מדינות נמנעו משימוש בנשק כימי במצבי מוצא אחרון קלאסיים כמו בשלהי מלחמת העולם השנייה (בעוד שנשק גרעיני במצבים אלו היה, קרוב לוודאי, מופעל).⁹⁴ כמו כן, נשק כימי, שוב להבדיל מנשק גרעיני, שדבר הפעלתו לא נשנה מאז 1945, הופעל לפני ואחרי מלחמת העולם השנייה, הגם שבמקרים ספורים בלבד מתוך מאות העימותים המזוינים הבין-מדינתיים שאירעו במהלך המאה העשרים.⁹⁵

"The Myth of Ma'in, Jordan, 7.5.1990–9.5.1990, 1. Chemical Superweapons", *The Bulletin of the Atomic Scientists* 47 no. 3 (April 1991), 12–16.

94 כדי להקל על הקורא, אתיחס בהמשך לגרסה זו כל אימת שיתאפשר הדבר. למחקר יסודי באשר לאי-השימוש בנשק כימי בידי יפן וגרמניה בשלהי מלחמת העולם השנייה ראה, למשל, Frederic J Brown, *Chemical Warfare: A Study in Restraints* (Princeton: Princeton University Press, 1968), chap. 5; John Ellis van Courtland Moon, "Chemical Weapons and Deterrence: The World War II Experience", *International Security* 8 no. 4 (spring 1984), 3–35, 25–30; and Robert Harris and Jeremy Paxman, *A Higher Form of Killing: The Secret History of Chemical and Biological Warfare* (London: Chatto and Windus LTD, 1982) chap. 3.

95 לסקירת העימותים הרבים שבהם נעשה שימוש בנשק כימי מאז מלחמת העולם השנייה ראה, לדוגמה, Herbert K. Tillema, *International Armed Conflict Since 1945: A Bibliographic Handbook of Wars and Military Interventions* (Boulder: Westview Press, 1991) על פי מחקר זה רק מספטמבר 1945 עד דצמבר 1988, התרחשו 269 עימותים מזוינים בינלאומיים.

בחינת המקרים שבהם נעשה שימוש בנשק כימי ובדיקת השפעתו מספקות הסבר טוב יותר לכישלוננו של נשק זה להשתלב כראוי במאגרי התחמושת של צבאות העולם: ערכו המפוקפק כאמצעי לחימה צבאי. הגם שהשימוש הראשון הנרחב בגז כלור, שנעשה בידי הגרמנים באיפר באפריל 1915, נחשב הצלחה, אפשר לייחס אפקטיביות זו בעיקר לחדשנות שבשימוש בנשק זה.⁹⁶ ואכן, מתקפה גרמנית דומה נוספת שאירעה מקץ חודש אחד בלבד, לא הניבה כל הישג נוסף. ההיסטוריון הצבאי, סירל פולס, כתב: "הגייסות לא נרתעו אף לא שעל אחד, אף כי אמצעי ההתגוננות שלהם נגד גז היו עדיין גסים ביותר".⁹⁷ לאחר מכן, פנו הצדדים במלחמה זו לשימוש נרחב בנשק כימי. אולם אף מתקפה כימית לא הצליחה להביא לשבירתם של קווי ההגנה של הצד המותקף, הודות להכנסתם של אמצעי הגנה אפקטיביים נגד נשק כימי. למעשה, אפילו למונופול הגרמני על גז חרדל (יוני 1917 – יוני 1918) לא הייתה השפעה ניכרת על המערכה. יתר על כן, נוכח השימוש הנרחב שנעשה בנשק כימי, הרי מספר החללים המיוחסים לו קטן יחסית וכמעט חסר משמעות בהשוואה למספר הכולל.⁹⁸ גם חלק ניכר ממקרי מוות מעטים אלו אירעו, מפני שהחיילים לא חבשו מסכת גז או שהסירו אותה בטרם עת.⁹⁹ מחקר בריטי רשמי, שבדק את השפעתו של הנשק הכימי במלחמת העולם הראשונה,

96 ברם, מאחר שהפעלת הנשק הכימי הייתה בגדר חידוש גם בעבור הצבא הגרמני שמפקדיו היו סקפטיים למדי בנוגע ליעילותו ולא הכינו לפיכך כוחות עתודה מספקים, לא עלה בידיהם לנצל כראוי את החלל שנוצר בקווי החפירות של כוחות הברית. כישלון זה גרע באופן ניכר מהצלחת המתקפה.

97 ראה סירל פולס, *מלחמת העולם הראשונה* (תל אביב: מערכות, 1981), 116.

98 לפי נתונים ששוחזרו והורחבו בידי The Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), מספר החללים שנפגעו מנשק כימי היה: אוסטר-הונגריה 3,000; האימפריה הבריטית 8,100; צרפת 8,000; גרמניה 9,000; איטליה 4,600; ארצות הברית 1,500 ובלגיה 1,000. יוצאת דופן בריבוי הנפגעים היא רוסיה, שספגה 56,000 אבדות, בעיקר בגין היעדר משמעת ואמצעי מיגון באיכות ובכמות הדרושה. למעשה, על אף העובדה כי לקראת סוף המלחמה יותר ממחצית הפגזים שיוצרו היו פגזי גז, נשק כימי גרם לפחות מאחוז וחצי (פחות מ-92,000) מסך האבדות בקרב הכוחות המזוינים של כלל הצדדים הלוחמים. SIPRI, *The Problem of Chemical and Biological Warfare* (Stockholm: Almqvist and Wiksells, 1971), I, 129. ראה Prentiss M. Augustin, *Chemicals in War: A Treatise on Chemical Warfare* (NY: McGraw-Hill, 1937), 653.

99 ראה מסלסון, נשק כימי (לעיל הערה 93), 6.

מצא ש"הגז לא השיג אלא הצלחה מקומית, שום דבר מכריע; הוא הפך את המלחמה לבלתי נוחה... ללא שום תכלית".¹⁰⁰

שיעור החללים הנמוך לעומת מספר הנפגעים הגבוה בשדה הקרב הקונבנציונלי במהלך מלחמת העולם הראשונה אף הביא כמה הוגים צבאיים, ובהם באזיל הנרי לידל הארט, למסקנה, שיש לעודד שימוש בנשק זה.¹⁰¹ אבל, גישה זו עמדה אז – כהיום – בניגוד בולט לדעת הקהל העולמית, שהובילה לבסוף לחתימת פרוטוקול ז'נבה 1925 האוסר שימוש בנשק כימי וביולוגי.

במלחמת העולם השנייה פיתחו ואגרו שני הצדדים מצבור מרשים של נשק כימי. אך מודעות כל צד לאמצעי המיגון ההולמים שבידי הצד האחר, לצד ההבנה כי נשק זה איננו יעיל בהשוואה לכלי נשק אחרים, היו אחת הסיבות העיקריות שהצדדים נמנעו מלהשתמש בו.¹⁰² כפי שהתבטא מפקד הכוח הכימי הגרמני הרמן אושנר: "גז אינו נחשב נשק יעיל בהשוואה לסוגי תחמושת אחרים".¹⁰³

מסקירת העימותים המעטים מאז מלחמת העולם הראשונה שבהם נעשה שימוש מאומת בנשק כימי (דוגמת איטליה בחבש 1935–1940 ומצרים בתימן 1963–1967) עולה, שבכל המקרים חסרו הכוחות המותקפים, לפחות בשלבים הראשונים של הפעלת הנשק, ציוד הגנה ובעיקר מסכות.¹⁰⁴ אפילו מחקירת

100 היה זה האזכור היחיד לנשק כימי על ידי המשדר למחקר של מחלקת המבצעים והוא הוגבל להערת שוליים. ראה Dorothy K. Clark, *Effectiveness of Chemical Weapons in World War One*, ORO-SP-88 (Bethesda: Operations Research Office, Johns Hopkins University, November 1959), 139.

101 לעמדתו של באזיל הנרי לידל הארט ראה, לדוגמה: Brian Bond, *Liddell Hart* (London: Cassell, 1977), 41.

102 הדבר תרם גם לחוסר המוכנות בקרב הכוחות הצבאיים להשתמש בנשק כימי, לצד רמה מסוימת של התנגדות נורמטיבית ומשפטית. שני גורמי מפתח נוספים היו החשש מתגמול מסיבי דומה ו"תחושה כללית של תיעוב מצד הממשלות לגבי שימוש בנשק כימי וביולוגי במלחמה זו". ראה, למשל, SIPRI, *The Problem of Chemical and Biological Warfare*, IV, 21 (לעיל הערה 98). גורמים, כגון התלות הרבה בתנאי מזג האוויר והסביבה הפיזית בביצוע התקפה כימית אפקטיבית, אבדן השליטה על הנשק לאחר הפעלתו, הלוגיסטיקה הכבדה הכרוכה בהפעלת הנשק כימי וזמינותן של חלופות ראויות מועילות לא פחות – מילאו תפקיד אף הם. ראה בראון (לעיל הערה 94), פרק שלישי.

103 הגנרל הרמן אושנר (Herman Ochsner) צוטט אצל מסלסון, נשק כימי (לעיל הערה 93), 6. ברם, יש לציין כי אושנר התייחס לתועלת בשימוש בנשק כימי באסטרטגיית הבליצקריג הכללית הגרמנית.

104 לרשימת השימושים המאומתים בנשק כימי מאז מלחמת העולם הראשונה ראה Julian P. Robinson, "The Negotiations on the Chemical Weapons Convention: A Historical

מקרה השימוש האחרון (במהלך מלחמת איראן-עיראק), הסיקו מומחים צבאיים, שהשפעת השימוש בנשק כימי על ידי עיראק הייתה בעיקרה פסיכולוגית.¹⁰⁵

זאת ועוד, היות שמגוון חומרי הלחימה הכימיים המודרניים מצומצם למדי, אפשר להעריך את יעילותם של החומרים הנמצאים, ככל הנראה, בחזקת סוריה (מצרים פחות רלוונטית בהקשר זה, מאחר שמבחינתה זהו נשק פוליטי בעיקרו), כגון חרדל, סארין וגז העצבים הקטלני ביותר VX. כך, למשל, נמצא שכדי לגרום אבדות כבדות לכוח לא מוגן בשטח של קילומטר מרובע אחד בלבד, נדרשות טונה סארין או חמש טונות חרדל.¹⁰⁶

במונחי תחמושת, נדרשים כ-300 פגזי 155 מ"מ או לחלופין כ-7 פצצות בנות 500 ליברה (בערך 256 ק"ג), לנשיאת טונה אחת של סארין.¹⁰⁷ אולם, נתונים אלו מבוססים על תנאים מטאורולוגיים רגילים (כגון רוח קלה) כאשר שינויים במזג האוויר או שינויים בתוואי השטח, יכולים להביא להכפלת הכמויות הנדרשות ליעד זה עד פי עשרה.¹⁰⁸ משמע, תכנון מתקפה כימית מוצלחת במינון ראוי אינו משימה קלה כלל ועיקר, ובייחוד אמורים הדברים בהפעלת הנשק במסגרת מבצעים ניידים. למתקפה מעין זו נדרשים רמה גבוהה של משאבים טכניים,

Overview," in Michael Bothe et al. (eds.), *The New Chemical Weapons Convention: Implementation and Prospects* (The Hague: Kluwer Law International, 1998), 17-36

העובדה ששק כימי תמיד הופעל נגד יריב לא מוגן, ראה רובינסון (לעיל הערה 36), 78.
 105 נראה כי לשימוש העיראקי הייתה השפעה טקטית קלה בלבד, ראה קורדסמן א' אנתוני ואברהם ר' וגנר, *מלחמת איראן-עיראק: לקחים של מלחמה מודרנית*, תרגם מאנגלית עמנואל לוטם (תל אביב: מערכות, 1998), 538-551. לגבי המערכה העיראקית המוצלחת ב-1988 טען, למשל, מקנוטר: "נשק כימי, גם אם הופעל, לא היה בעל חשיבות מכרעת להצלחת עיראק במערכות אחרונות אלו" Thomas L. MacNaugher, "Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War", *International Security* 15 no. 2 (fall 1990), 5-34, 18. מכך, ההשפעה הפסיכולוגית השלילית על כוחות איראן המיוחסת להפעלת נשק זה שנויה במחלוקת, ובכל מקרה נטען כי האחריות לכך מוטלת על האיראנים עצמם שניסו להצדיק את כישלונותיהם הצבאיים באמצעות הדגשת השפעת הנשק הכימי. ראה בעניין זה הרבי (לעיל הערה 50), 27-28.

106 חמש טונות יגרמו ל-50 אחוז אבדות בארבעה קמ"ר, בעוד שאפשר להשיג שיעור אבדות דומה בשטח של כ-30 קמ"ר על ידי שימוש בפצצת גרעין רגילה בתפוקה קטנה יחסית בטווח של 10-15 קילוטון. ראה רובינסון (לעיל הערה 36), 80.

107 מסלסון, מיתוס (לעיל הערה 93), 13. מכאן נובע כי יידרשו 3,000 טונות חרדל כדי להשיג יכולת צבאית משמעותית, או כמות קטנה יותר של חומר לחימה כימי ממשפחת גזי העצבים.

108 ראה מסלסון, נשק כימי (לעיל הערה 93), 2.

עמידה בדרישות לוגיסטיות כבדות (דוגמת הספקת תחמושת כימית המועדת יותר לתאונות, ציוד טיהור, שירותים רפואיים הולמים), חיילים מיומנים ומערכות פיקוד ובקרה מתקדמות.¹⁰⁹

אכן, אם הכוחות המותקפים חסרים אמצעי הגנה, תחמושת כימית (בייחוד גזי עצבים) יעילה לא פחות מחומרי נפץ קונבנציונליים במשקל זהה, ואולי אף עולה עליהם. באותו אופן, אם המטרות הן אזרחים חסרי הגנה, לנשק כימי יכול להיות אפקט הרסני. לצבאות מודרניים, מנגד, דווקא יש הגנות: מערכות הגנה אישיות מודרניות (מסכות, כפפות וכו'), כמו גם נושאי גייסות משוריינים ומחסות המצוידים במסננים, אמורים לספק הגנה מושלמת. אין הגנה אפקטיבית מקבילה כנגד נשק קונבנציונלי, קל וחומר כנגד מתקפה גרעינית. במובן זה, ציינו חוקרים בכירים בתחום, נשק כימי הוא אכן ייחודי.¹¹⁰ יש לזכור מאפיין נוסף שנלווה לשימוש בנשק כימי, ויש הפוסחים עליו: נשק כימי אינו הורס ציוד צבאי או מתקנים אלא רק מזהם אותם. לסיכום, אם נתעלם לרגע מן האפקט הפסיכולוגי, נשק כימי נעדר ערך צבאי מהותי כנגד כוחות צבא בשדה הקרב או נגד אוכלוסייה אזרחית שמצוידת בציוד הגנה מודרני.¹¹¹ עובדות אלו לצד "טבו" הנשק הכימי (הסטיגמה ותחושת התיעוב כלפיו בקרב המין האנושי), כפי שכינה זאת ריצ'רד פרייס, הן חלק נכבד מן ההסבר לשימוש הנדיר שנעשה בנשק זה מצד אחד, ולהפעלתו נגד כוחות שחסרו, ולו בשלב הראשון, ציוד מגן ובעיקר מסכות גז מהצד האחר.¹¹² יתרה מכך, יש בכך כדי להבהיר מדוע רוב הצבאות המודרניים טרחו להצטייד בציוד מגן מפני נשק כימי, ואילו מיעוט מבוטל בלבד טרח להצטייד בנשק עצמו. כהערת סיום, להפעלת נשק כימי יש בכל זאת יתרון אחד בולט אפילו נגד

109 בראון, לדוגמה, טען כי במלחמת העולם השנייה אי-השימוש בנשק כימי מצד גרמניה מחד גיסא ומצד צרפת וברית המועצות מאידך גיסא בניסיון לבלום את הפלישה הגרמנית לשטחיהן נבע בין השאר משיקולים לוגיסטיים. ראה בראון (לעיל הערה 94), פרק חמישי.

110 מסלסון, נשק כימי (לעיל הערה 93), 3.

111 זו הייתה גם מסקנת המחקרים שנערכו בחסות צבא ארצות הברית בשנות השישים. מסלסון, מיתוס (לעיל הערה 93), 14.

112 פרייס בחן את השיקולים המוסריים ביסוד השימוש ואי-השימוש בנשק כימי, ראה פרייס (לעיל הערה 84). טבו מוסיף זה הוכח בבירור בכל המקרים שבהם כוחות בעלי יכולות בתחום הנשק הכימי נמנעו מלהפעילו בעימותים מול יריבים חסרי ציוד מגן ראוי, למשל כוחות ארצות הברית בזמן מלחמת קוריאה בשנים 1950–1953.

כוחות מוגנים: הכוח להאט את קצב הפעולה הצבאית.¹¹³ אולם יתרון זה, אשר בתנאים אסטרטגיים וטקטיים מסוימים עלול להעניק לנשק כימי יעילות הרסנית (כגון יום הנחיתה בנורמנדי במהלך מלחמת העולם השנייה כמשתקף בחרדת מפקדי הכוחות הנוחתים), צריך, למצער, לקזז את החסרונות הנובעים מההכרח בהפחתת עוצמת האש הקונבנציונלית בגין הטענת אמצעי השיגור (ארטילריה, רקטות וכו') בתחמושת כימית במקום בזו הרגילה. חשוב מכך, היתרון המצופה מהפעלת הנשק צריך להשתוות לחיסרון עקב הסיבוך הנגרם לפעולות הצד המפעיל נשק כימי בתנאים אלה (היערכות לוגיסטית מיוחדת).¹¹⁴ עתה יוצגו מספר תרחישים להפעלת נשק כימי במסגרת העימות הישראלי-ערבי כדי להדגים כי לא רק שהסבירות להתממשותם נמוכה מאוד, אלא שהפעלת נשק כימי במסגרת העימות הנוכחי לא תועיל לצד היוזם: מצרים, ובסבירות גבוהה בהרבה – אם בכלל – סוריה.¹¹⁵ יש להדגיש, שמקומה של ישראל לא יהיה לבטח בצד היוזם שימוש בנשק כימי, בגלל הגורמים הבאים: תדמיתו של נשק זה כאמצעי מתועב, הצטרפות ישראל לפרוטוקול ז'נבה האוסר עליה לעשות שימוש ראשון בנשק זה, חתימתה על האמנה לאיסור הנשק הכימי,¹¹⁶ והחשוב מכול: מורשת השואה. ככלות הכול, חלק לא מבוטל

113 בעיקר בגלל השפעתו של הביגוד הנוסף המשמש להגנה מפני נשק כימי ועל חום גופו של החייל. ככל שמוג האוויר חם יותר, כך גדלה השפעתו הפוגמת בראייה, בדיבור ובמהירות התנועה, בעיקר בגלל השימוש במסכת גז.

114 על היעילות שהייתה יכולה להיות להפעלת נשק כימי בידי גרמניה בעת פלישת בעלות הברית בנורמנדי עמד בספרו האוטוביוגרפי הגנרל עומר בראדלי, מפקד הארמייה האמריקנית הראשונה שנחתה בחופים יוטה ואומהה. לדבריו: "מכיוון שאפשר ורק אז יכול היה גז עמיד לכפות הכרעה באחד מהקרבות המכריעים בהיסטוריה.... כאשר הסתיים לבסוף יום הנחיתה בלא שאיפה אחת של חרדל הוקל לי עד מאוד, שכן אפילו הזלפה קלה של גז עמיד על חוף אומהה יכולה היתה לעלות לנו במחיר אחיזתנו שם" Omar N. Bradley, *A Soldier's Story* (NY: Henry Holt and Co., 1951), 279.

115 יצוין כי הצטרפותה של סוריה לפרוטוקול ז'נבה ב-1968 לוותה בשתי הסתייגויות: (א) זכות להפעיל נשק כימי בתגובה לשימוש בנשק זה נגדה; (ב) הודעה שאין בהצטרפותה כדי להעיד על הכרתה בישראל (וכך עשו, למשל, גם לוב וכוויית). לפיכך, לא ברור אם בעצם הצטרפותה לאמנה היא רואה עצמה מחויבת שלא לתקוף את ישראל בנשק כימי, אך ניתן להניח שמחויבות משפטית זו לא תעמוד בדרכה של סוריה, כאשר תחליט שהגיעה השעה להשתמש בנשק כימי.

116 בעת הצטרפותה לפרוטוקול ז'נבה בפברואר 1969 הגישה ישראל שתי הסתייגויות, שבאמצעותן שמרה לעצמה זכות לפעולת תגמול בנשק כימי. באשר לאמנה לאיסור הנשק הכימי יש להעיר כי הגם שישראל טרם אשררה את חתימתה, בהתאם ל"אמנת האמנות", המדינה החותמת מתחייבת להימנע מפעולות העשויות לשלול את נושא האמנה ומטרתה כל עוד לא הבהירה

מאוכלוסייתה של ישראל הוא דור ראשון או שני לניצולי תאי הגזים של הנאצים. עובדה המסבירה, ולו באופן חלקי, את הפער חסר ההיגיון בין נכונותה של ישראל להשתמש בנשק גרעיני בתסריטים מסוימים לבין התייחסותה לנושא הנשק הכימי.

שימוש מצרי אפשרי בנשק כימי. בעקבות הסכם השלום עם ישראל, התלות החזקה בארצות הברית ובגורמים פוליטיים וכלכליים נוספים בעלי השפעה פחותה (דוגמת השקעות מצריות משמעותיות בתשתית התיירות בסיני), הסיכויים לפעולה צבאית מצרית נגד ישראל קלושים למדי.¹¹⁷ יתרה מזאת, חצי האי סיני מחולק לשלושה אזורים שחלים עליהם הגבלות הנוגעות לכוחות צבאיים המורשים להימצא בהם. הגבלות אלו נאכפות בידי הכוח הרב-לאומי (Multilateral Force and Observers – MFO), הכולל שני גדודים אמריקניים (חי"ר ולוגיסטי).¹¹⁸ מתקפת פתע קרקעית מוצלחת נמצאת אפוא בסבירות נמוכה ביותר, אם בכלל, והתרחישים הסבירים למעורבות צבאית מצרית במקרה של עימות צבאי אזורי (להבדיל מסגירת תעלת סואץ בפני כלי שיט ישראליים, למשל) כוללים הכנסת כוחות משמעותיים לאזור המפורז המערבי של מדבר סיני. תחום המשמש למעשה אזור חיץ נרחב בין מצרים לישראל. הגורם הסביר היחיד שעלול להביא לפעולה מצרית כה מרחיקת לכת (הפרת הסכם השלום בגלל הפרת הוראות נספח I) הוא החלטה של ישראל לחצות את קו הפרדת הכוחות ולהתקדם לתוך סוריה או לחלופין הפצצה אווירית של ערים סוריות. זאת, במסגרת התלקחות מחודשת של העימות הישראלי-סורי בעקבות, למשל, ניסיון סורי לכבוש בחזרה את רמת הגולן או עקב הידרדרות חמורה בגזרת לבנון. תגובה מצרית שכזו תעיד באופן חד וברור על נחישות מצרית למנוע מישראל להשפיל או לפגוע בסוריה באופן שאינו עולה בקנה אחד עם תגובה צבאית סבירה למהלך הצבאי המוגבל שהאחרונה ביקשה לבצע.

במפורש שאין בכוונתה להצטרף אליה. ראה בנושא זה *Vienna Convention on the Law of the Sea*, 1982, UN document A/Conf 62/99/Add.2, Part II, sec 1, article 118. אפסר לטעון כי הסכם השלום שולל למעשה כל אפשרות מלחמה אולם, למרבה הצער, שתי המדינות ממשיכות לראות זו בזו יריב צבאי פוטנציאלי. ראה, לדוגמה, אל-פאיומי (לעיל הערה 48), 26.

118 לסקירה יסודית של תפקוד מבנה ה-MFO ראה, לדוגמה, Mala Tabory, *The Multinational Force and Observers in the Sinai: Organization, Structure, and Function* (Boulder, Co.: Westview Press, 1985).

יתרה מכך, פעולה כזו תינקט רק כמפלט אחרון, לאחר שכשלו כל המסרים הישירים והעקיפים לישראל.

זאת ועוד, אפילו אם הוכנסו כוחות מצריים למערב סיני, הסבירות לעימות ישראלי-מצרי פוחתת עוד יותר בגלל תלותה של מצרים בארצות הברית ובגלל הכרתה בעליונות האווירית של ישראל (המוכרת היטב למובארך מתוקף היותו בעבר מפקד חיל האוויר המצרי). אך אם בכל זאת יתרחש עימות מסוג זה, יהיה על ישראל למנוע מהכוחות המצריים להתפרס בקרבת הגבול, וכך, לצד קרבות אוויר במרומים ושימוש רב בחימוש מונחה מדויק (חמ"מ), עיקר המלחמה במדבר תתנהל בין כוחות המצוידים בכלי רכב משוריינים וחדשים. דרכי לחימה אלו יגבילו עוד יותר את הסבירות להפעלה יעילה של נשק כימי, המוטלת ממילא בספק. למעשה, אין זה סביר שמצרים תשתמש בנשק כימי אף בתרחיש כזה, הן בשל חברותה בפרוטוקול זינבה והן בשל גינויים חוזרים ונשנים לשימוש בנשק כימי אשר השמיעה בפורומים בינלאומיים שונים.¹¹⁹

לפיכך, קשה לחזות החלטה מצרית לצייד את כוחות החלוץ בצבאה בנשק כימי, מה גם שהספקת תחמושת נוספת תהיה בעייתית ביותר בשל העליונות האווירית של ישראל ומאמציה הצפויים לשבש את צירי האספקה המצריים. למעשה, מגילויו של הייכל כי למצרים היו יכולות מרשימות בתחום הנשק הכימי כבר לפני מלחמת 1967, משתמע כי מצרים תשתמש – אם בכלל – ביכולות אלו רק במצבי מפלט אחרון בעת עימות מזוין עם ישראל. ואכן, בהקשר למלחמת 1973 כתב הייכל: "בוצעה עבודה נוספת במסגרת ההכנות למלחמת אוקטובר 1973, אולם התקבלה החלטה פוליטית שלא להשתמש בנשק זה".¹²⁰

שימוש סורי אפשרי בנשק כימי. לכאורה, האירוע שיביא לעימות ישראלי-סורי (מתקפת פתע סורית בניסיון להשיב לידיה את רמת הגולן), אינו סביר בהתחשב במאזן הכוחות הנוכחי ובהתמוטטות משטרו של צדאם חוסיין

119 פרוטוקול זינבה אינו חל על השימוש המצרי בנשק כימי נגד כוחות המלוכנים בתימן, מאחר שהקהילה הבינלאומית ראתה עימות זה כמלחמה פנימית. חרף מעמדו של הפרוטוקול כמשפט מנהגי, באותה תקופה הוא נתפס כחל במקרים של "עימות בינלאומי מזוין" בלבד. יישום מצומצם זה משתקף, למשל, בהחלטת 21 המעצמות ב-1969 (Res. 2601 A [XXIV]), אשר פירשה את הפרוטוקול. למרות זאת, מצרים עשתה, כאמור, מאמצים רבים להסתיר את העובדה כי הפעילה נשק כימי בתימן.

120 הייכל (לעיל הערה 30), 91.

בעיראק.¹²¹ ברם, בעוד שעימותי ישראל-סוריה הוא המניע האפשרי להתנגשות צבאית בין מצרים לישראל, באופן פרדוקסי, ההתערבות המצרית האפשרית במקרה של עימות כזה היא בחזקת עידוד לפריצתו.

במילים אחרות, סוריה מכירה בכך שאין בכוחה להתחרות עם כוחה הצבאי של ישראל וכי לא תוכל לעמוד בפני מתקפת נגד מסיבית של ישראל, מרגע שזו תסתייע בכוחות המילואים העצומים העומדים לרשותה. אף על פי כן, ייתכן שסוריה תיזום מתקפה כזאת מתוך ציפייה שהמהלך יוביל להפסקת אש ולתחילתו של תהליך מדיני שתוצאתו תהיה, לכל הפחות, התוויית קווים חדשים, ומשופרים מבחינתה, אשר יפרידו בין הכוחות.

החשש העיקרי של סוריה לזיום מהלך כזה, אינו מכישלוננו של המהלך, אלא מהענישה בעקבותיו. המנהיגות הסורית מודעת היטב למיקומה – כ-60 ק"מ בלבד מקווי הפרדת הכוחות הנוכחיים – וסביר כי נצרכה בתודעתה העובדה, שכאשר נבלמה מתקפת הפתע שלה ב-1973, מתקפת הנגד של צה"ל לא נעצרה בקווי ההפרדה. בשלב זה, ההתערבות המצרית הצפויה תספק "רשת ביטחון" לשיכון חרדות הסורים מפני צעדי ענישה קשים מצד ישראל.

בהנחה, כאמור, שישאל לא תעשה שימוש ראשון בנשק כימי, יוצגו וינותחו להלן ארבעה תרחישים עיקריים סבירים שבמסגרתם עשויה לעלות שאלת השימוש בנשק כימי בידי סוריה:

1. **מתקפת פתע קרקעית-סורית במטרה להשתלט על רמת הגולן.** כפי שציין הדיפלומט הסורי לשעבר, זוהיר דיאב, האילוצים האסטרטגיים הכרוכים במאמץ להתקדם במהירות ולהגיע לקו הגבול של 1967 לאחר יומיים או שלושה, בטרם תספיק ישראל להניע את כוחות המילואים שלה, יהפכו הפעלת נשק כימי על ידי סוריה במסגרת תרחיש זה לבלתי סבירה. סוריה, הסביר, יודעת היטב ש"אמצעי הגנה נגד נשק כימי מסורבלים ויאטו משמעותית את קצב הפעילות הצבאית".¹²²

121 להיעדר יכולת הצבא הסורי לעמוד בפני מתקפה קרקעית ישראלית עוד בטרם כיבוש עיראק, ראה Ephraim Kam and Yiftah Shapir (eds.), *The Middle East Strategic Balance*, chap. 3. 2002–2003 (Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, 2003), chap. 3.
122 שם, 109. כמו כן, תנאי מזג אוויר בלתי צפויים (בפרט כיוון הרוח) מערימים מכשולים קשים על תכנון מתקפת פתע ראויה בנשק כימי, כפי שהוכח מנתונים כלליים שאסף צבא ארצות הברית בהקשר זה. ראה Robert Mikulak, "Preventive Chemical Warfare", in Matthew Meselson

2. **מתקפת טילים על המרכזים האסטרטגיים של ישראל.**¹²³ מכיוון שהמרכזים האסטרטגיים בישראל קרובים במידה רבה לאוכלוסייה אזרחית ומכיוון שסקאד-C – הטיל הזמין ביותר למתקפה מסוג זה – אינו מתאים למטרות מדויקות, גם תרחיש זה נראה בלתי סביר.¹²⁴ ניתן להניח כי סוריה מכירה בכך שמבחינה צבאית השימוש בחומרי לחימה כימיים בראש הנפץ של הטילים אינו נבון ויכלה לשווא אמצעי שיגור יקרים לנשיאת ראשי נפץ קונבנציונאליים. מן הבחינה הפוליטית סוריה מבינה – והבהיר זאת היטב כיבוש עיראק בעילה של החזקת נב"ק – כי שימוש כזה יהיה לה לרועץ בשל שתי סיבות עיקריות:¹²⁵ הראשונה, אבדן ודאי של תמיכת דעת הקהל העולמית בגין הפיכת פעולה צבאית – שניתן להציגה כשחרור לגיטימי של שטח כבוש כל עוד לא נעשה בה שימוש בנשק כימי – ל"יתוקפנות ברברית"; השנייה, מתקפה כימית תגרור בהכרח מתקפת נגד ישראלית עמוק יותר לתוך השטח הסורי, גם במצב שבו כל הכוחות הסוריים הפולשים כבר נהדפו לקווי ההפרדה הנוכחיים. ואכן, מאמרו של דיאב, בהנחה שהוא משקף, במידה זו או אחרת, תפיסות סוריות לגבי תרחישי הפעלת הנשק הכימי שברשותם, פוסל אפשרות זו של מתקפת טילים

3. **ניסיון להדוף מתקפת נגד ישראלית כאשר רמת הגולן, כולה או חלקה, כבר בידיה.** גם תרחיש זה זוכה בעקיפין להתייחסותו של דיאב בהסבירו כי: "קרבת היישובים הישראליים בצפון ישראל משמעה, שסוריה תסתכן בפגיעה קשה כתגובה, דבר שלא יהיה לטובתה".¹²⁶ ואכן, עמדת המגננה שנקטה ישראל

(ed.), *Chemical Weapons and Chemical Arms Control* (N.Y.: Carnegie Endowment for International Peace, 1978), 65–79, 69

123 אף על פי שהמלאי הנוכחי של סוריה כולל גם פצצות כימיות אוויריות, נחיתותה האווירית המשמעותית מחייבת אותה לשמר את כוחותיה האוויריים למטרות הגנה וסיוע לכוחות קרקעיים. מכאן, פוחתות אפשרויות השימוש בפצצות אלה בעת מהלך התקפי. ראה גם דיאב (לעיל הערה 38), 108–109.

124 אפילו אם נכונות ההערכות הנוכחיות שלפיהן ייתכן שחלק מטילי הסקאד-D (בעלי טווח של 700 ק"מ) הפכו מבצעיים, מספרם הזעום מותיר את הסקאד-C (בעל טווח של כ-500 ק"מ, 200 ק"מ יותר מהסקאד-B) ככלי השיגור העיקרי. אולם, לסקאד-C יש טעות מעגלית מסתברת (CEP) של כ-1.5 ק"מ. ראה קרודי (לעיל הערה 37), 3.

125 נזכיר כי גם אם מספר מרכזים אסטרטגיים ישראלים חשובים אינם מוגנים כראוי מפני מתקפה כימית, כוח האדם המשרת בהם מוגן היטב.

126 דיאב (לעיל הערה 38), 109.

במהלך מלחמת המפרץ ב-1991 (ואשר כרסמה בהכרח, לתפיסתה, באמינות מדיניות ההרתעה שלה) מבטיחה שבעתיד תגיב ישראל בעוצמה רבה על מתקפה כימית, כדי לשמר את המרכיב החשוב ביותר במדיניות הביטחון שלה: הרתעה. רק בתגמול, שייכתן אף שייתפס בעיני המתבונן מן הצד כלא פרופורציונלי, יהיה משום תיקון הנזק שגרם לה האיפוק שבו נהגה באותה מלחמה.¹²⁷ יוצא אפוא כי הפעלת נשק כימי במסגרת תרחיש זה תאפשר לישראל להתעלם מהלחץ הבינלאומי הצפוי להפסקת אש, כאשר מתקפת הנגד שלה תחצה את קו הפרדת הכוחות הנוכחי בינה לבין סוריה, ולנצל את עליונותה האווירית בלי להתחשב במגבלות פוליטיות בינלאומיות.

כסיכום ביניים לבחינת שלושת התסריטים לעיל, אפשר לומר כי זולת העובדה שישראל היא המדינה הראשונה בעולם, מאז מלחמת העולם השנייה, שציידה את כל אוכלוסייתה במסכות אב"כ ובערכות מגן מתקדמות (נוסף למיומנות תושביה בהכנת חדרים אטומים ולפריסת טילי "חץ" ו"פטריוט"), לסורים יש סיבות כבדות משקל להימנע מהפעלת נשק כימי בתרחישים לעיל.¹²⁸ מלבד ההשלכות השליליות שציינו לעיל כחוסר הכדאיות המבצעית (כבתרחיש הראשון), אבדן תמיכת דעת הקהל העולמית ושחרור ישראל מאילוצים פוליטיים הן ביחס לעומק חדירת כוחותיה לשטח הסורי מעבר לקווי ההפרדה הנוכחיים והן ביחס לעוצמת האש הקונבנציונלית שתפעיל, מתקפה סורית תוך שימוש בנשק כימי עלולה לגרור תגובה ישראלית דומה, או **בנסיבות מסוימות פנייה לנשק גרעיני**. גילוי המפתיע של ראש הממשלה שרון לחברי ועדת החוץ והביטחון בתחילת יוני 2004 כי הממשל האמריקני הסכים לאחר משא ומתן לא קל כי לישראל יש זכות "להיות מסוגלת להגיב על איומים בלתי

127 לסקירה מקיפה של המאמצים שעשתה ישראל בעבר כדי לשמר את יכולת ההרתעה שלה ראה, לדוגמה, Avner Yaniv, *Deterrence without the Bomb: The Politics of Israeli Strategy* (Lexington, Mass.: Lexington Press, 1987). כבר לפני מלחמת המפרץ ב-1991, מקבלי החלטות בישראל פנו שוב ושוב להרתעה באמצעות "תגובה מסיבית" בנוגע לאיומים עיראקיים לשימוש בנשק כימי נגד ישראל. זאת בעזרת שימוש בביטויים כגון תגובה "עשרת מונים" או "נכה בהם בעוצמה גדולה פי 100". ראה ריאיון של שר הביטחון דאז, יצחק רבין, הארץ, 22.6.1988. רבין נקט שפה דומה גם בריאיון ברדיו ביולי 1988 ראה FBIS-NEA 21, 28-29. איומים מסוג זה נותרו ללא שינוי ואף גברו בעקבות אותה מלחמה.

128 כפי שטרח דיאב לציין: "בניגוד לישראל, סוריה לא ציידה את כל אוכלוסייתה במסכות אב"כ" (דיאב [לעיל הערה 38], 109).

קונוונציונליים" הגיע, מן הסתם, גם לאוזני דמשק.¹²⁹ פנייה כזו לשימוש בנשק גרעיני אפשרית בעיקר במקרה שישראל תאשרר את חתימתה על האמנה לאיסור הנשק הכימי ולפיכך לא תוכל להשתמש בתגמול כימי הנתפס בעולם כאופציית ביניים בין תגמול קונבנציונלי לגרעיני.

לא במפתיע ניתן אף למצוא סימוכין להכרה בחוסר התוחלת שבשימוש בנשק כימי במסגרת מהלך התקפי או מהלך הנתפס ככזה (ניסיון להגן על רמת הגולן לאחר כיבושה) בעובדה כי מדינות ערב השתמשו בעבר בנשק כימי במלחמותיהן נגד עמים ערביים או מוסלמיים כמו המלוכניים בתימן, כוחות איראניים, והכורדים בעיראק, אך לא נגד ישראל. למעשה, כמצוין לעיל בהקשר של מצרים, הרי שגם ביחס לסוריה הימנעותה של זו משימוש בנשק כימי במלחמת 1973 מרמזת שההנהגה הסורית רואה בנשק זה מפלט אחרון בעימות צבאי אפשרי עם ישראל.¹³⁰

4. שימור מתחם ההגנה סביב דמשק, אם צה"ל ינסה להשיג כניעה אסטרטגית של סוריה, להבדיל מהסתפקות בהפסקת אש שנקבעה בהסכם להפרדת הכוחות ממאי 1974. לאור פסילת התרחישים לעיל, לא נותר לנו אלא התרחיש שבו סוריה עלולה להשתמש בנשק כימי נגד ישראל ברמה הטקטית והאסטרטגית כאחד. ברמה הטקטית ייתכן שימוש סורי בנשק כימי נגד כוחות צה"ל, אשר ינסו לפרוץ את טבעת ההגנה סביב דמשק. פריצה שמשמעותה כניעה משפילה אם לא סכנה ממשית ליציבות המשטר העלווי. ברמה האסטרטגית, סוריה יכולה לאיים בשיגור טילים הנושאים ראש קרב כימי. בנסיבות אלו לאיום הסורי יש אמינות רבה וסביר להניח שיהיה אפקטיבי כלפי ישראל. הסדר החדש בעיראק והיעדר חזית דרומית נוספת, הופכים את סיכוייה של דמשק לעמוד בפני פריצה ישראלית לכמעט אפסיים, וכמעט שמכתיבים שמירת טילים אלו ככוח מרתיע גרדא.

129 ראה גדעון אלון, "שרון: ארה"ב הסכימה שלישאל זכות תגובה לנשק השמדה", הארץ, 3.6.2004, 2א.

130 דווח כי סוריה רכשה נשק כימי ממצרים לפני מלחמת 1973 ובמסגרת ההכנות למלחמה. ראה, למשל, שם, 104. הייכל אכן חשף כי "סוריה הפכה ללקוח, והוציאה שישה מיליון דולר על נשק כימי מצרי" (הייכל [לעיל הערה 130], 91).

ואכן, נראה כי תרחיש זה, שבו תשתמש סוריה בנשק כימי כמוצא אחרון, הוא הסיבה העיקרית למאמץ הסורי בתחום הנשק הכימי. אולם, כישלוננו של תרגיל זה בתהומנות (הליכת דמשק על פי תהום; brinkmanship) – קרי, שימוש סורי בפועל בנשק כימי – יהיה בחזקת חרב פיפיות.

אם צה"ל ינסה להבקיע את מתחם ההגנה סביב דמשק, הרי שבהיעדר שימוש סורי בנשק כימי, תהא ישראל נתונה ללחץ בינלאומי כבד. לחצים אלו, לצד ההססנות הידועה של ישראל לכבוש בירה ערבית והחשש הישראלי כי התמוטטותו של המשטר הנוכחי של המיעוט העלווי (פחות מ-15 אחוז מאוכלוסיית סוריה) תביא לעליית משטר אסלאמי פונדמנטליסטי, יעילים הרבה יותר נגד מתקפה ישראלית, מאשר הערובה המפוקפקת שבכוחו של הנשק הכימי לספק. אחד הלקחים של שתי מלחמות המפרץ הוא שנשק כימי אינו מרתיע כוח צבאי מודרני מלהמשיך ולהתקדם ואינו מחולל שינוי מהותי בתוצאה. מאחר שצה"ל מצויד כראוי באמצעי הגנה נגד נשק כימי ומאומן ללוחמה כימית, התועלת, אם כן, בניסיון להאט את קצב פעילותו באמצעות הפעלת נשק כימי ברמה הטקטית מוטלת בספק.¹³¹ אך מנגד, אין ספק שהפעלה זו תשחרר את ישראל מביקורת בינלאומית ופנימית כאחד ביחס לצעדי תגובתה (למעט הפעלת נב"ק). קרי, גם בתרחיש אחרון זה, שימוש סורי בנשק כימי ברמה הטקטית והאסטרטגית כאחד הוא בחזקת חרב פיפיות: מרגע שהרתעת ישראל נכשלה והנשק אכן הופעל הרי, כפי שהודגש כבר לעיל, תיאלץ ישראל לחתור לכניעה סורית מוחלטת, אם לא לגרום נזק רב למדינה זו, כדי למנוע את שחיקת כוח הרתעתה.

ההנהגה הסורית צריכה אפוא להכיר בסכנות הטמונות בהפעלת נשק כימי, כפי שעשתה עיראק ב-1991. מניע מרכזי להימנעותה של עיראק משימוש בנשק כימי כלפי כוחות הקואליציה היה, ככל הנראה, החשש שהדבר ישנה את מטרת המלחמה משחרור כוויית לחיסול משטרו של צדאם.¹³² מטרת המלחמה ב-2003

131 לדברי קצין הנדסה ראשי לשעבר, האלוף יוסף אייל, יכולות ההגנה של צה"ל, כבר באמצע שנות השמונים, הן מהטובות בעולם. להצהרתו ראה, "Intelligence Briefing: Chemical Warfare", *IDF Journal* 3 no. 4 (1986), 18–20, 20.

132 להסברים לאי-השימוש העיראקי בנשק כימי ראה, למשל Andrew Terrill, "Chemical Warfare and Desert Storm: The Disaster That Never Came", *Small Wars and Insurgencies* 4 no. 2 (1993), 263–279.

הייתה מלכתחילה חיסול משטרו של צדאם. אולם גם אם היו בחזקתו היכולות הרלוונטיות, נראה כי ההכרה בחוסר יעילותן במערכה צבאית מול הכוחות האמריקניים המצוידים היטב, החשש מתגובה אמריקנית מסיבית, אבדנה המובטח של כל תמיכה פוליטית בינלאומית, והימנעות מלבסס את העילה למלחמה בעצם השימוש בנשק כימי – היו מבטיחים שוב את אי-השימוש בהם כמו ב-1991.¹³³

לפיכך, מכיוון שיעילותה של הרתעה באמצעות נשק כימי – שלא כמו באמצעות נשק גרעיני או ביולוגי – מוטלת בספק כאשר היא מופנית כלפי מדינת ישראל, אפשר לתהות מדוע סוריה ממשיכה להקדיש משאבים כה רבים לפיתוח נשק זה כמפלט אחרון. התשובה טמונה בחלקה בעובדה שהנשק הכימי הוא החלופה היחידה שיש בידיה, בגלל מגבלותיה להשיג יכולת גרעינית ובהתחשב בתיעוב הכמעט אוניברסלי כלפי נשק ביולוגי. ברם, נראה כי עיוות התפיסה לגבי יעילותו של הנשק הכימי בלחימה בצבאות מודרניים מילא אף הוא תפקיד לא מבוטל.

עיוות תפיסה זה הועצם על ידי ההתייחסות הישראלית לנשק כימי ערבי בכלל וליכולות הסוריות בפרט. כפי שטוען שי פלדמן: "בישראל, ההתייחסות לנשק כימי וביולוגי היא כמעט במונחים גרעיניים". לדבריו, בגלל אוכלוסייתה המעטה והצפופה, ישראל רואה עצמה חשופה במיוחד למספר רב של אבדות, אם תותקף בנשק מסוג זה.¹³⁴

השאלה אם גישה זו כשלעצמה מעידה על עיוות תפיסה ישראלי לגבי יעילותו של הנשק הכימי כאמצעי לחימה יעיל או שמא עסקין בתכסיס פוליטי מתוחכם מצד ישראל, אינה רלוונטית. דבר אחד מובטח: בכוחו של עיוות

133 דוגמה יוצאת דופן לאבדן המובטח של התמיכה הפוליטית הבינלאומית בעת שימוש בנשק כימי, הייתה הצהרתו של שגריר צרפת באו"ם, ז'אן-דויד לביט (Jean-David Levitte), ב-18 במרס 2003, כי על אף התנגדות ארצו למלחמה בעיראק, יסייע צבאה לכוחות הקואליציה, אם אכן עיראק תשתמש בנשק כימי וביולוגי. כאשר נשאל מדוע מצב זה ישנה את פני העניינים, השיב: "לאף צבא אין היתר בהסכמים בינלאומיים להשתמש בנשק כימי וביולוגי. הדבר אסור בתכלית האיסור ואם ישתמש צדאם חסין בנשק זה, הוא ייצור מצב חדש לגמרי בעבור העולם כולו" (CNN International, "Paris: We May Help in Chemical War," 18.3.2003).
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/18/sprj.irq.france.chemicals/>

134 פלדמן (לעיל הערה 47), 263–264. פעולות והצהרות רשמיות מצד ישראל אכן עולות בקנה אחד עם עובדה זו, אולם קשה להבחין בין חששות אמיתיים לבין הצהרות ופעולות הנעשות במסגרת המאבק התעמולתי וחילופי ההאשמות בין ישראל, מצרים וסוריה.

תפיסה זה היה להסיח – וכנראה הוא אכן הצליח בכך – את דעתן של מקצת מדינות ערב, ביחוד סוריה ומצרים, מלהבחין בעובדה שכבר הצביעו עליה המומחים עם סיום מלחמת המפרץ ב-1991, וקל וחומר לאחר סיום זו האחרונה: **שימוש בנשק כימי לתכלית צבאית גרדא הוא בעייתי ביותר ושימוש לצורך תכלית פוליטית הוא בחזקת חרב פיפיות.**¹³⁵

ויתור ישראלי על האופציה הגרעינית בעתיד הנראה לעין

אחד התהליכים המתמשכים מעוררי התמיהה במגזר היהודי בחברה הישראלית נוגע לתפיסה העצמית בדבר היכולות הגרעיניות של ישראל. חידה היא כיצד אופציה, אשר חלק ניכר מהצמרת המדינית בישראל התנגד לה בשנות השישים המוקדמות, הפכה למה שנתפס כמעט פה אחד במגזר זה כערובה היחידה להישרדותה של ישראל.¹³⁶ לא במפתיע קבעה אפוא קבוצת חוקרים ב-1998 שישראל לא תוותר על מצבור הנשק הגרעיני המיוחס לה בעשר השנים הקרובות, וגם לא בעשר השנים שלאחר מכן.¹³⁷

הערכה זו זכתה לחיזוק בדצמבר 2003 מצד חוקרי המועצה למודיעין לאומי בארצות הברית, אשר העריכו בנייר עמדה העוסק בהתפתחויות אפשרויות במזרח התיכון עד שנת 2020, כי: "ישראל כמעט לבטח תמשיך לשמור בידיה את מצבור הנשק הגרעיני שלה".¹³⁸ זו תופעה ייחודית מכיוון שהן התומכים הן המתנגדים באותם ימים נשענו על ניסיון מלחמת העצמאות ב-1948.¹³⁹ במרוצת

135 פלאוורי ורורטס אף רמזו בעקבות המלחמה ב-1991: "ייתכן שהליגה הערבית תקים תת-קבוצה, סביר בהנהגה מצרית, אשר תבחן את העמדה לגבי נשק כימי" (Charles Flowerree and Brad Roberts, "Chemical Weapons Arms Control", in Alan Platt [ed.], *Arms Control and Confidence Building in the Middle East* [Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace Press, 1992], 93–122, 117).

136 אף על פי שההחלטה הראשונה בדבר השגת אופציה גרעינית התקבלה כבר בשנים 1957–1958, הרי שרק בשנות השישים התקיים בישראל דיון חלקי בנושא. ראה כהן, *ישראל והפצצה* (לעיל הערה 70), פרק שמיני.

137 הערכה זו בוצעה בידי המכון ללימודים אסטרטגיים, מכללת הביטחון הלאומי, כפי שצוטטה אצל אמיר אורן, "רוצים מדינה? שתהיה להם מדינה", *הארץ*, 2.10.1988, ב2.

138 ראה 6, December 2003, (NIC 2020 Discussion Papers), "The Middle East to 2020". http://www.cia.gov/nic/NIC_2020_project.html

139 מלחמה זו הייתה הקשה ביותר בתולדות ישראל, כפי שמעידים 6,000 חלליה בצד הישראלי, כאחוז אחד מהאוכלוסייה היהודית דאז. מלחמה משמעותית נוספת שעמדה ברקע ההחלטה היא כמובן מלחמת סואץ ב-1956.

השנים הפכה ישראל למעצמה אזורית במזרח התיכון, והיא מצליחה לשמר את "ההנחה היסודית ביותר של מדיניות הביטחון הישראלית" בלי להזדקק לנשק הגרעיני שנטען שיש ברשותה. במילים אחרות, לישראל יש כיום "די כוח צבאי בעל עוצמת אש מספקת כדי להשיג ניצחון מכריע מול כל שילוב של כוחות ערביים, גם אם אלה יפעלו בתיאום וייהנו מיתרון ההפתעה המוחלטת".¹⁴⁰ עובדה זו ברורה עוד יותר לאור ניצחונותיה הצבאיים המוחצים של ישראל בכל מלחמותיה מאז 1948, גם כאשר הופתעה בשתי חזיתות במלחמת 1973.¹⁴¹ חששות ביטחוניים חדשים, כגון טילים ארוכי טווח, אינם מספקים הסבר הולם לחידה שתוארה לעיל, כיוון שהם הגיעו לתודעת הציבור הישראלי רק בשנות התשעים.

כך או כך, הערכות ישראליות בדבר התגרענותה של איראן (חרף חתימתה בדצמבר 2003 על הפרוטוקול הנוסף של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית [סבא"א], אשר יאפשר פיקוח הדוק יותר על התעשייה הגרעינית באיראן ובכך יקשה עליה להשיג נשק גרעיני במרמה), והתקדמותה הגלויה בתכנית ההצטיידות בטיילים ארוכי טווח, לצד תרחישים אחרים של "המקרה הגרוע מכול", שוללים את האפשרות שישראל תוותר בטווח הזמן הקצר או הבינוני על נשק גרעיני.¹⁴² אפילו המדיניות הרשמית של ישראל, מדיניות "הפרוזדור הארוך", כפי שהבהיר פעם שמעון פרס בהיותו שר החוץ, היא ש"אין שום אפשרות לדון בנושא פירוק הנשק עד השגת שלום בין כל מדינות האזור, כולל איראן".¹⁴³ שלום הוא, כמובן, התנאי המקדים לפתיחת השיחות בין הצדדים בסוגיה, להבדיל מפתרונה.

140 לציטוטים ראה Yaniv Avner, "Non-Conventional Weaponry and the Future of Arab-Israeli Deterrence", in Karsh et al. (see n. 36), 205–220, 216–217.

141 אפשר אף לתהות, אם כך, האם ראיית ישראל את האופציה הגרעינית שלה אינה מבוססת לכשעצמה על עיוות תפיסה. אולם, בהתחשב במורשת השואה ובהיעדר ערובה חיצונית לביטחונה, טיעוני ישראל לטובת שימור האופציה הגרעינית בטווח הארוך נותרים חזקים, בהתחשב בנסיבות הביטחוניות הייחודיות לה.

142 בגין הפרוטוקול הנוסף, על איראן מוטלת מחויבות גוברת לדווח על כל הפעילויות הנוגעות למחזור הדלק הגרעיני בתחומה. לסבא"א שמורה, בין השאר, הזכות לבצע חיפושים בהתראה קצרה ולפקחיה יש מעתה סמכויות חיפוש נרחבות יותר.

143 ראה סיכום פגישה בין פרס לבין שר החוץ האוסטרלי גארתי אוואנס (Gareth Evans) ב-10 ביולי 1995. <http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH01k40> (אתר משרד החוץ הישראלי).

יש להדגיש כי השיחות הללו יתקיימו רק שנתיים לאחר אשרורם של אותם הסכמי שלום עתידיים, וסביר שרק לאחר שיינקטו הצעדים הנדרשים בתחום בקרת הנשק הקונבנציונלי ואמצעי שיגור טילים. תכלית דחיית הדיון בפירוז האזור שנתיים לאחר חתימתם של הסכמי השלום היא לבחון את ההתפייסות האזורית ואת עמידתם של ההסכמים במבחני הזמן. אך יש מי שגם תנאי זה אינו מספק אותו. ב-4 באוקטובר 1999 נרתע ראש הממשלה לשעבר אהוד ברק אף מעמדה מוצהרת זו, בהצהירו מעל בימת הכנסת כי "גם בעת שלום תוסיף ישראל לקיים בידה כושר הרתעה אסטרטגי – לכל טווח נדרש של גיאוגרפיה או זמן".¹⁴⁴ לסיכום, לחציהן של מדינות ערב וגישת הקישור שהן נוקטות, שלפיה הן יצטרפו לאמנה בדבר איסור הנשק הכימי רק אם ישראל תצטרף לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני, הם לפיכך חסרי סיכוי ממשי ואין בהצגתם כל תועלת.

מוצא אפשרי

כיוון שגורל דומה של חוסר תועלת צפוי לאפיין לחצים בינלאומיים שמטרתם להביא את מצרים ואת סוריה להצטרף לאמנה הכימית אך ורק בתמורה לאשרורה על ידי ישראל, נדרשת פשרה שתכלול ויתורים בתחום הגרעיני מצדה של ישראל (להבדיל, למשל, מוויתורים בתחום הנשק הביולוגי).¹⁴⁵

144 ראה ד"כ 186 (תש"ס), 6 (הישיבה העשרים ושמונה של הכנסת החמש עשרה, הודעות ראש הממשלה, 4.10.1999). לפירוש דבריו של ברק כמכוונים לפוטנציאל הגרעיני של ישראל ולהד התקשורתית לו זכו ראה, למשל, אלוף בן, "רה"מ: נשמור על הרתעה אסטרטגית גם בשלום", הארץ, 5.10.1999, א1.

145 כפי שהזכיר פעם פקיד מצרי, המכשול הבסיסי העומד בפני איסור נשק כימי הוא נטייתן החזקה של מדינות להתעלם מחששותיהן של אחרות. Nabil Fahmy, "The Security of Developing Countries and Chemical Disarmament", in Brad Roberts (ed.), *Disarmament and U.S. Security* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1993) 63–70. מטעמים שונים הצטרפותה של ישראל לאמנה לאיסור הנשק הביולוגי מעולם לא הייתה יעד ממשי למאמץ דיפלומטי ערבי. במסגרת טעמים אלו ניתן לכלול (א) התפיסה שאכן השימוש בנשק ביולוגי יעשה – אם בכלל – במצבים אמיתיים של מוצא אחרון; (ב) היעדר אמצעי אימות אפקטיביים לאמנה בדבר איסור נשק זה; (ג) המחשבה שאין מקום להפעלת נשק ביולוגי בתנאים הפיזיים במזרח התיכון. באשר לתחום הנשק הקונבנציונלי הרי לאור גישת הקישור הערבית, ויתורים מצד ישראל בתחום זה הם כמעט חסרי משמעות.

אולם, כדי להימנע מלעבור ממבוי סתום אחד למשנהו, מועלות להלן כמה הצעות בתחום בקרת הנשק, שאימוצן על ידי ישראל יסייע למדינות ערב בכלל ולמצרים וסוריה בפרט, לראות בהן צעדים הדרגתיים לקראת חיסול המצבור הגרעיני המיוחס לישראל. בה בעת, מאחר שעסקינן בצעדים בני יישום מבחינת ישראל, שכן אין בהם כדי לפגוע בביטחונה, הם יכולים להצביע על דרך המוצא מהקיפאון הנוכחי באשר להכחדת הנשק הכימי במזרח התיכון, כלהלן:

אשרור ישראלי של האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים (CTBT)
 בספטמבר 1996, לאחר שנים מעטות יחסית של משא ומתן, נפתחה לחתימה האמנה האוסרת כל פיצוץ גרעיני ומכוננת משטר אימות משוכלל הכולל מערכת ניטור בינלאומית.¹⁴⁶ ישראל, שהיא אחת מ-44 מדינות שאשרורן נדרש כדי שהאמנה תיכנס לתוקף, חתמה על האמנה אך טרם אשררה אותה. אשרור ישראלי, כפי שציין דוח של האו"ם מ-1990, אשר בחן ביסודיות את האמצעים שיקלו לכונן אזור חופשי מנשק גרעיני במזרח התיכון, "ייצוק תוכן במדיניות הישראלית של 'אי-הכנסת' נשק גרעיני לאזור".¹⁴⁷ כלומר, חברות באמנה זו היא מבחן הלקמוס הגרעיני של ישראל.

ברם, ישראל אינה אמורה לגלות התנגדות מהותית לאשרור אמנה זו.¹⁴⁸ לא רק שהיא אשררה את האמנה לאיסור ניסויים חלקי (Limited Test Ban Treaty – LTBT) בינואר 1964, ישראל גם התחייבה בפני ארצות הברית בספטמבר 1969 להימנע מלערוך ניסוי גרעיני כחלק מהבנה בלתי כתובה, שלפיה היא לא תחשוף בפומבי את יכולתה הגרעינית.¹⁴⁹ בתמורה, כתב העיתונאי אלוף בן, ארצות הברית אינה מפעילה לחצים על ישראל בנושא של בקרת נשק והיא

146 עד סוף יוני 2004, 172 מדינות כבר חתמו על האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים, ומתוכן 114 מדינות כבר אשררו אותה.

147 UN, "Study on Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-Weapons-Free-Zone in the Middle East", UN document A/45/434, 10.10.1990 (NY: UN), 45 (מחקר האו"ם).

148 44 המדינות, המנויות בנספח 2 לאמנה, כוללות את חברות ועידת ז'נבה על פירוק החימוש אשר להן כוח גרעיני ו/או כורים מחקרניים נכון ליוני 1996. האמנה אמורה להיכנס לתוקף 180 יום לאחר אשרור מצד כל מדינות אלו, אולם עד סוף יוני 2004, רק 32 מהן אשררו את האמנה לאיסור ניסויים כולל ושלוש מדינות – הודו, פקיסטן וצפון קוריאה – אף טרם חתמו עליה.

149 כהן, ישראל והפצצה (לעיל הערה 70), 443.

נמנעת מלדרוש ממנה לחתום על האמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני.¹⁵⁰ ישראל הבינה, הדגיש זאב שיף, כי "יש להימנע בכל מחיר מהפגנות גלויות של יכולת גרעינית, גם אם מדיניות כזו תחליש היבטים טכנולוגיים מסוימים בתכנית הפיתוח הגרעיני של ישראל".¹⁵¹ הבנה זו עדיין בתוקף, מכיוון שהיא מחודשת בכל מפגש ראשון בין נשיאי ארצות הברית לראשי ממשלות ישראל.¹⁵² ישראל מילאה אפוא תפקיד חשוב במשא מתן על ה-CTBT. היא חתמה על האמנה ב-25 בספטמבר 1996, למרות מנגנוני האימות החודרניים הכלולים בה, והסכימה לארח בשטחה תחנות ניטור. יתרה מכך, במסגרת הסכמתה להשתתף במערכת הניטור הססמי הבינלאומי, ישראל ערכה בנובמבר 1999 שורת פיצוצים קונבנציונליים כדי לכייל את המערכת הססמית שלה.¹⁵³ אף על פי שישראל עדיין חוששת בעניין אשרור האמנה, הרי בהתחשב בעובדה כי האמנה כוללת סעיפים נגד ניצול לרעה של מנגנוני האימות – חשש תדיר בישראל – אפשר לתפוס את האשרור כפורמליזציה של ההבנה הדו-צדדית עם ארצות הברית, להבדיל ממחויבות חדשה לגמרי.¹⁵⁴ לישראל יש עניין ברור בהכללת אשרור זה בהסדר המוצע לשבירת הקיפאון בעניין האמנה

150 אלוף בן, "מה בין תכנית הטילים של ארצות הברית לכור בדימונה", הארץ, 18.2.2001. Ze'ev Schiff, "Blast and be Damned", *Ha'aretz*, 22.5.1988, B1 (internet English edition) 151 בגרסה העברית הופיע נוסח מרוכב: "המסר הזה חיזק בישראל את התמיכה בהרתעה הגרעינית העמומה ובהימנעות מהפגנות של יכולת גרעינית, אפילו תהיה בכך פגיעה טכנולוגית". ראה זאב שיף, "הפיצוץ ההודי, הלחץ הישראלי", הארץ, 22.5.1988, ב1.

152 אלוף בן, "שרון לא ישנה את מדיניות הגרעין הישראלית", הארץ, 1.3.2001. 153 למעשה, נערכו שלושה פיצוצים בים המלח (500 ק"ג טיטאניום, שני טונות וחמישה טונות) בנוכחות משלחות משקיפים מארצות הברית, מירדן, ממצרים ומרוסיה. ראה, למשל, עקיבא אלדר, "מחווה קטנה נוספת בתחום הגרעיני", הארץ, 6.9.1999, ב3; David Rudge, "Fake Quake in Dead Sea Planned with UN", *Jerusalem Post*, 16.11.1999 (internet edition).

154 לאמצעים סבירים הננקטים נגד ניצול לרעה זה ראה, לדוגמה, סעיף פח (46) המחייב הצבעת בעד של 30 חברים מתוך 51 חברי המועצה המבצעת כדי לאשר בקשה לביקורת באתר. לגבי חששות ישראל ראה הצהרה מפי גזעון פרנק, מנכ"ל וא"א, בכינוס לסיוע למתן תוקף לאמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים, וינה, 7.10.1999. לדבריו ראה <http://www.fas.org/nuke/control/ctbt/review99/israel.htm>. לניתוח נקודות אלו ראה, למשל, אמילי לנדאו ותמר מלץ, "מדיניות בקרת הנשק של ישראל", עדכן אסטרטגי (מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים) 4 (פברואר 2000). חששות ישראל חזרו ונשנו בהצהרה מפי המשנה למנכ"ל וא"א, אריאל לויטה בפני באי הכינוס השלישי לסיוע להכנסת האמנה לתוקף, וינה, 3.9.2003 – 5.9.2003. לדבריו ראה http://www.ctbto.org/reference/article_xiv/2003/statements/0309_pm/0509_am/07_israel_e.pdf

הכימית, כיוון שסביר שממילא תיאלץ לעשות כן, כאשר ארצות הברית ומדינות מפתח אחרות יאשררו את האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים.¹⁵⁵ למעשה, היעדר אשרור מצד ארצות הברית אינו רק מכשול עיקרי לכניסת האמנה לתוקפה אלא יש לו השלכה ישירה על צעדי ישראל בתחום. כפי שאישרו מקורות מדיניים בירושלים, "ישראל אינה יכולה להמרות את פיה של בעלת בריתה הגדולה – ארצות הברית. לכן, כל עוד מסרבת ארצות הברית לאשרר את האמנה, לא תעשה זאת גם ישראל".¹⁵⁶

התחייבות ישראלית לחברות ב"אמנת הקיטעון" בסיום גיבושה

בדצמבר 1993, קיבלה פה אחד העצרת הכללית של האו"ם החלטה המורה לוועידת ז'נבה על פירוק החימוש להתחיל בדיונים לגיבושה של אמנה שתאסור על ייצור של חומרים בקיעים (קרי, פלוטוניום ואורניום מעושר).¹⁵⁷ רק במרס 1995 הסכימו חברי הוועדה על כינון ועדת משנה אד-הוק שתתחיל בדיונים לגיבושה של אמנה זו, אולם נכשלו בניסיון להגיע להסכמה על הרכבה.¹⁵⁸ האירוע המשמעותי הבא התרחש ב-30 ביולי 1998, כאשר פקיסטן, אשר יצאה מ"ארון העמימות" כחודשיים קודם לכן, הלכה בעקבות הודו והסירה את התנגדותה לפתיחת משא ומתן לגיבושה האמנה.¹⁵⁹

155 הנשיא הדמוקרטי ביל קלינטון נכשל בהשגת הרוב הדרוש (שני שלישים) להעביר אשרור אמנה זו בסנט כאשר 51 חברי סנט הצביעו ב-13 באוקטובר 1999 נגד אשרורה. הייתה זו הדחייה המשמעותית ביותר של אמנה מאז דחיית הסכם ורסאי, בנובמבר 1919 ואשרורו בי. ס. 192. מבחינת ממשל בוש אשרור ה-CTBT אינו עומד בכלל על הפרק, אך ניצחון דמוקרטי בבחירות הקרבות יכול להביא לשינוי בגישת ארצות הברית שכן המועמד הדמוקרטי, ג'ון קרי, שהיה סנטור בזמן ההצבעה באוקטובר 1999, ביקר דאז קשות את רצון הסנטורים הרפובליקנים לדחותה ולא חזר בו בפומבי מעמדתו זו. אולם, גם אם ייבחר יתקשה קרי להעביר אשרור זה בסנאט שיש בו נוכחות רפובליקנית בולטת ובהיעדר אשרור ארצות הברית, לא סביר כי האמנה תיכנס לתוקף. לתיעוד דברי קרי בסוגיה בזמן דיוני הסנט ראה, למשל, U.S. Congress, Senate Executive Session (12.10.1999), Congressional Record, S2352, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/F?r106:6.:/temp//~r106sVVJ3GV:e195299>.

156 לציטוט העמדה האמריקנית ולדיון בהשפעתה ראה יוסי מלמן, "להתפרק מנשק גרעיני? בשום אופן לא. להימנע מניסויים גרעיניים? אין בעיה", הארץ, 30.12.2003, ב.רם, אשרור ישראלי במסגרת ההסדר המוצע יתקבל כנראה בברכה ע"י ארצות הברית גם אם יישאר ממשל בוש על כנו לאחר הבחירות.

UNGA, 48th Session, Res. 48/75L 157

158 ראה CD document CD/1299, 24.3.1995.

159 להודעותיה של פקיסטן לוועידת ז'נבה על פירוק החימוש ראה לדוגמה Statement by the

למעשה, אמנת הקיטעון באה להכניס את השתיים, נוסף על ישראל, תחת כנפי המשטר למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני באמצעות הקפאת יכולותיהן הגרעיניות.¹⁶⁰ אולם, ההחלטות בוועידת ז'נבה על פירוק החימוש צריכות להתקבל פה אחד, וישראל, אחת מ-61 החברות דאז, נותרה המכשול האחרון והיחיד לכינון ועדת אד-הוק לגיבוש טיוטת האמנה.¹⁶¹

בהתחשב בגישתו של נשיא ארצות הברית דאז ביל קלינטון לסוגיה זו לא הפתיע הלחץ האמריקני הכבד שהופעל על ישראל, וישראל, לאחר שהצטרפה להחלטת העצרת הכללית של האו"ם מ-1993 בזכות גיבוש אמנה זו, מצאה עצמה במצב קשה.

ב-11 באוגוסט 1998, בעקבות מכתב תקיף של קלינטון שדרש מישראל להסיר את התנגדותה בתוך יממה, ובעקבות שיחות עמו ועם מזכירת המדינה מדליין אולברייט, נאלץ ראש הממשלה באותה עת, בנימין נתניהו, להסכים לגיבוש אמנה ה"נוגעת בנקודה הרגישה של ישראל".¹⁶² בהתחשב ברגישותה הקיצונית של ישראל לאופציה הגרעינית שברשותה, ההסכמה אכן עוררה ביקורת חריפה מבית.¹⁶³ ברם, חרף הסכמת ישראל לא הייתה התקדמות

<http://www.us-mission.ch/press2001/0215grey.htm>. U.S. representative to the CD, Ambassador Robert T. Grey Jr., Geneva, 15.2.2001

160 כיוון שסין טרם הודיעה פורמלית על מורטוריום בייצור, אפשר לראות את האמנה כמכוננת כלפיה גם כן. לפרשנות זו ראה, למשל, Shai Feldman, "Israel and the Cut-Off Treaty", *Strategic Assessment* 4 (January 1999), 6-9. ברם, לצד הודעה רשמית על תמיכתה באמנה, העבירה סין מסרים לא רשמיים שלפיהם היא איננה מייצרת חומרים בקיעים לייצור נשק גרעיני מאז 1991.

161 מאז קיץ 1990 ישראל הייתה במעמד משקיף בוועידת ז'נבה על פירוק החימוש, וכך הותר לה להעיר על הנושאים שעמדו לדיון, אך לא לקחת חלק בקבלת ההחלטות בתהליך גיבוש האמנות. ביוני 1996 הפכה לחברה עם עוד 22 חברות חדשות, אשר נוספו ל-38 המדינות החברות דאז. ראה CD/PV.739, 17.6.1996, 2. נכון ליוני 2004 חברות בוועידה זו 66 מדינות.

162 אלוף בן, "אין, לא היתה, ולא תהיה, כניסה למחסן", *הארץ*, 14.9.1999, 3. לתיאור המצב המעיק שבו מצא עצמו נתניהו בעקבות מכתב קלינטון ראה גם, למשל, זאב שיף, "כשנשיא ארצות הברית לא עונה", *הארץ*, 11.8.1998, 1.

163 כך לדוגמה, סגן שר הביטחון לשעבר ויושב ראש דאז של ועדת המשנה לתפיסת הביטחון של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ח"כ אפרים סנה הזהיר: "כל התערבות זרה, כל פיקוח, כל הסכמה מצדנו להגבלות בעתיד – פירושם התערטלות מההרתעה המשמעותית היחידה שיש לנו כיום", אפרים סנה, "דימונה על מזבח יצהר", *הארץ*, 13.8.1998, 2. יצהר היא אחת ההתנחלויות המבודדות בשטחים עם שיעור גבוה של אנשי ימין קיצוני. ראה גם דוד מקובסקי

מהירה בגיבוש אמנה זו עד היום.¹⁶⁴ אולם, על אף הסכמתה, ישראל אינה צפויה להצטרף לאמנה במתכונתה הנוכחית ללא לפחות התפתחויות או צעדים הדדיים אזוריים כלשהם בתחום בקרת הנשק. לא רק שישראל הבהירה במכתב רשמי לקלינטון שהיא אינה רואה בהסכמתה מחויבות להיות צד לאמנה לכשתגובש; אלא שבהסכמתה הרשמית בפני ועידת ז'נבה על פירוק החימוש להתחיל במשא ומתן ב־1998 היא אף רמזה על דחייתה.¹⁶⁵ ישראל הבהירה פעם אחר פעם לארצות הברית שבנסיבות הנוכחיות אין בכוונתה להצטרף לאמנת הקיטעון, וכי "כשם שלחץ בינלאומי על ישראל היה ללא הועיל בנוגע לאמנה למניעת תפוצה, כך יהיה גם בנושא האמנה החדשה".¹⁶⁶

ההתנגדות הזאת, יש להדגיש, באה חרף העובדה שארצות הברית הבהירה לישראל כבר לפני זמן לא רב ובאופן לא רשמי, שהאמנה העתידית לא תתייחס לחומרים בקיעים שכבר יוצרו וגם לא תמנע ייצור טריטיום בעתיד.¹⁶⁷ ההבהרה באשר לאי־תחולת האמנה על חומרים בקיעים שכבר יוצרו נחוצה

והסכנויות, "ישראל לא תעכב את ניסוח האמנה להקפאת היכולת הגרעינית", הארץ, 11.8.1998, (מהדורת אינטרנט).

164 למעשה, במשך שמונה שנים תמימות, ועידת ז'נבה על פירוק החימוש לא הצליחה ליזום דיון ממשי בקידום נושא כלשהו בתחום פירוק החימוש בעולם. ב־20 בנובמבר 2000 נאלצה העצרת הכללית של האו"ם להתערב בשנית, וקראה לוועידת ז'נבה על פירוק החימוש להסכים על תכנית עבודה ל־2001 אשר תכלול פתיחה מיידית בדיונים, ראה UNGA Res. 55/33 Y. אולם, סין סירבה לכנס מחדש את הוועדה הזמנית לניסוח אמנת הקיטעון עד כינון ועדת אד הוק לניסוח אמנה בנושא מניעת מירוץ החימוש בחלל החיצון (Prevention of an Arms Race in Outer Space – PAROS). המחלוקת בין סין לארצות הברית מנעה דיון בנושא גם בשנים 2002–2003. למסמך רלוונטי שהוגש לוועידת ז'נבה לפירוק נשק במהלך 2003 ראה, CD/1718 Para 28 "China Accepts 'Five Ambassadors' Proposal on Prevention of an Arms Race in Outer Space as Amended", *CD Press Release* 7.08.03. לניתוח ההשקפה הסינית בסוגיה בטרם החליטה להגמיש את עמדתה ראה Hui Zhang, "FMCT and PAROS: A Chinese Perspective", *International Network of Engineers and Scientists Against Proliferation (INESAP) Bulletin* 20 (2002), www.inesap.org/bulletin20/bul20art06.htm.

165 ראה את הצהרתו של נציג ישראל דאז לוועידה יוסף למדן, 11.8.1998, Final Record of the 802nd Plenary Meeting, Geneva, CD document CD/PV.802. ראה גם זאב שיף, "במדיניות הגרעין אין שינוי", הארץ, 11.9.1998, ב1.

166 זאב שיף, "מסר גרעיני נחושי", הארץ, 18.6.1999, ב1. כפרשן המקושר היטב לצמרת הביטחונית בישראל, ייתכן שמאמרו נועד להעביר גם מסר לא רשמי לארצות הברית.

167 ראה את דבריו של זאב שיף, "פסק זמן גרעיני", הארץ, 15.9.1995, ב1: "אכן בשיחות אישיות אומרים האמריקאים כי בשום פנים לא יסכימו להפסקת ייצור הטריטיום".

מכיוון שמספר מדינות, ובעיקר מצרים, גורסות שיש לפקח גם על מאגרים קיימים של חומר בקיע, והן הקשיחו את עמדתן זו במהלך השנים.¹⁶⁸ אולם, מכיוון שכל חמש החברות הקבועות של מועצת הביטחון של האו"ם, וכן הודו (אך לא פקיסטן), ציינו שיתנגדו לצעד כזה, אפשר להניח שהצעה זו תידחה על הסף.¹⁶⁹

חשיבות ההבהרה השנייה באשר לאי־תחולת האמנה על טריטוריה אינה פחותה, כיוון שישראל אינה מגבילה בזמן את החזקתה במצבור הנשק הגרעיני המיוחס לה (גרסתה הרשמית היא, עד שיתקיים באזור שלום כולל ובר־קיימא). האפשרות להמשיך בייצור טריטוריה הכרחית, בגלל אורך החיים הקצר יחסית של מרכיב זה (זמן מחצית חיים של 12.4 שנים, לעומת 24,000 שנה של פלוטוניום-239, למשל). בהיעדר אפשרות לחדש את מלאי הטריטוריה שברשותה, ישראל תאבד את האופציה הגרעינית שלה בתוך פרק זמן קצר יחסית.¹⁷⁰ אפשר להבין את ההיגיון העומד מאחורי התנגדותה הרשמית של ישראל לאמנת הקיטעון – גם לאחר קבלת הבהרות אלו – כל עוד היא אינה מעוגנת במסגרת הסדר אזורי, כגון זה שמציע המאמר. לא רק סכנת "המדרון החלקלק" (קביעת תקדים מסוכן לפירוק ישראל מנשק גרעיני) אורבת לה, אלא היא אף צפויה לצאת נפסדת מביקורות בינלאומיות בכור בדימונה, שעלולות לשים קץ למדיניות העמימות הגרעינית שלה.

אף על פי כן, גם ללא הסדרים אזוריים, לישראל יש אינטרס בגיבוש מוצלח

168 לעמדה המצרית בשנים 1994–1995 ראה שם; פלדמן (לעיל הערה 47), 230–231. ב-28 במאי 1998, במהלך הדיונים בוועידת זינבה לפירוק נשק ציין הנציג המצרי, מוניר זהרון, כי אמנת קיטעון "יכולה להיות יעילה רק אם תחול הן על חומרים בקיעים עתידיים הן על אלו שכבר יוצרו" (CD document CD/PV. 794).

169 כפי שכתב סר מייקל ווסטון, הנציג הקבוע של בריטניה בוועידת זינבה לפירוק נשק עד אוגוסט 1997: "כל ניסיון לגרום לאמנת הקיטעון לעסוק באותו חלק של המאגרים שהמדינות הגרעיניות זקוקות לו כדי לשמר את כוחן הגרעיני נידון לכישלון". ראה Michael Westson, "The Fissile Material Cut-Off Treaty: Why? What? and When?", *Disarmament* 20 no. 1 (1997), 52–62, 53.

170 זמן מחצית החיים הוא הזמן הנחוץ למחצית האטומים של איזוטופ להתפרק ולהפוך ליסוד כימי אחר. לנתונים ראה, למשל, Rakesh Sood, "Halting Fissile Material Production for Nuclear Weapons: A Step Toward Nuclear Disarmament," in *Halting the Production of Fissile Materials for Nuclear Weapons*, ed. Therèse Delpéche et al., research paper no. 31 (Geneva: UN Institute for Disarmament Research, 1994) 47–58, at 51. טריטוריה משמש בראשי נפץ גרעיניים להגדלת תפוקת הפצצה ויוצר מעין נפץ בפצצות מימן.

של האמנה, כפי שטענו כבר מספר חוקרים ועיתונאים ישראלים. גישתם נשענת על ההערכה שישראל מחזיקה, קרוב לוודאי, ביותר מ-100 ראשי נפץ גרעיניים.¹⁷¹ נתון זה מלמד על כך ש"ארסנל כזה עולה בהרבה על מספר המטרות האסטרטגיות במזרח התיכון".¹⁷² מכיוון שהפער בין כמות הנשק המשוערת לבין מספר המטרות האפשריות גדול דיו כדי לשמר יכולות סבירות למכה שנייה, המשמעות מובנת מאליה: אין לישראל צורך בייצור נוסף.¹⁷³ למעשה, נראה שעקרון ההתמדה של מערכות ביורוקרטיות, שהכניעו בעבר את ארצות הברית וברית המועצות בנושא הרחבת המלאי הגרעיני שנחשב בלתי צביר, השפיעו גם על ישראל.

אמנה זו **תשרת את מטרותיה של ישראל** בהקפיאה את המצב הנוכחי של יכולות בתחום הגרעיני במזרח התיכון, המוטה בבירור לטובת ישראל. יתרה מכך, כוח ההרתעה של ישראל מנותק למעשה מכמות הנשק המיוחסת לה, משום שמעטה העמימות מתייחס גם לשאלת היקף הנשק המיוחס לה. לפיכך, ישראל תיהנה מהרתעה יעילה גם לאחר הצטרפותה. עובדה זו נושאת באחריות חלקית למאמצים המצריים לכלול מאגרים קיימים של חומרים בקיעים במסגרת האמנה. באופן בלתי רשמי הביעו פקידים מצרים חשש שהאמנה המוצעת כפי שהיא, "תקבע את העליונות האזורית של ישראל בתחום הגרעיני" – חשש המשותף גם לסוריה.¹⁷⁴ מומחה ישראלי אף הציע שישראל

171 פלדמן, לדוגמה, לאחר סקירת המקורות הגלויים בנושא זה, הסיק: "ישראל ייצרה מספר גדול של כלי נשק גרעיניים; ייתכן כי ברשותה כ-100–200 ראשי קרב" (פלדמן [לעיל הערה 47], 46). מומחה אחד אף הגזים והעריך את המלאי הישראלי עד כדי 400 כלי נשק גרעיניים ותרמור-גרעיניים בני שיגור. ראה Harold Hough, "Could Israel's Nuclear Assets Survive a First Strike?", *Jane's Intelligence Review* (September 1997), 407–410. הסיבות להערכות השונות נובעות גם מהערכות שונות באשר לכמות הפלוטוניום שהוכנסה לאמצעי הלחימה הגרעיני (כראש נפץ של טיל). מאחר שמקובל להכניס בין ארבעה לחמישה קילוגרם פלוטוניום לאמצעי לחימה, נוהגים מעריכים בעולם להניח שישראל השתמשה בארבעה ק"ג לכל אמצעי לחימה. אולם, הסתפקות בשני ק"ג, למשל, משנה כליל את התמונה.

172 פלדמן [לעיל הערה 160].

173 מאחר שנראה כי ברשות ישראל היכולות הטכנולוגיות הנדרשות לבניית טילי שיוט המשוגרים מצוללות, יכולות שלוש צוללות הדולפין שנרכשו מגרמניה להבטיח לישראל בעתיד יכולת מכה שנייה.

174 יש בכך הסבר לאי-התמיכה המצרית ביזמת בוש האב מ-1992 וקלינטון מ-1993 לאיסור ייצור עתידי, ראה פלדמן [לעיל הערה 47], 230. שר החוץ הסורי הבהיר: "ההצעה מפלה לטובה את ישראל ופוגעת באינטרסים חיוניים לבטחון של הערבים" (פלדמן [לעיל הערה 160], 7).

תוכל לנצל את אמנת הקיטעון כדי לנטוש את מדיניות העמימות שלה, בעודה זוכה בהכרה בינלאומית בהגמוניה הגרעינית שלה.¹⁷⁵ "אחת האפשרויות לצעד שקול וזהיר בתקופה שלאחר העמימות" כך כינה אבנר כהן את אמנת הקיטעון באפילוג לספרו, מתוך תקווה שעצם השיח הצפוי בישראל סביב האמנה המתגבשת ייאלץ בהכרח את ישראל לצמצם את מדיניות העמימות הנוכחית.¹⁷⁶ כפי שאפשר היה לצפות, מאז הדחת צדאם, הצטרפות איראן לפרוטוקול הנוסף והוויתור הלובי על הנב"ק שברשותה ב-2004, קולות אלה רק גברו. כפי שביטא זאת אחד הפרשנים, "השינויים ההיסטוריים המתרחשים במזרח התיכון יוצרים הזדמנות בלתי חוזרת לבחון שוב את עמדת ישראל בנושא האמנה". לפיכך, סיכם, ישראל חייבת ליטול יזמה ולהודיע על הסכמתה להיות חברה באמנה זו.¹⁷⁷ יש לציין כי סיכום המשא ומתן על האמנה, ניסוחה ואשרורה בידי המדינות נמשכים זמן רב, ולכן רב המרחק בין מועד הודעה מעין זו לבין המועד שבו תיאלץ ישראל לממש את התחייבותה. אולם מבחינת ההסדר החשיבות היא במחויבות ישראל להצטרף, להבדיל מההצטרפות עצמה. בנוסף, גישתו ההססנית של ממשל בוש ביחס לאמנה זו עד כה מלמדת כי הנושא כולו, כפי שניסח זאת סגן מזכ"ל ועידת זינבה על פירוק החימוש, הדיפלומט הפרואני רמון מורי: "זה עניין לשנים ארוכות".¹⁷⁸

אולם, "הקרב האמיתי" בין ישראל למדינות ערב נוגע לנשק הישראלי הקיים, בין שמדינות ערב מכנות זאת "הצטרפות לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני", או בין כפי שהדבר מכונה באמנת הקיטעון, "התייחסות לפעילויות גרעיניות בעבר". אם כך הם פני הדברים, הרי שטרם ניתן מענה ראוי לחשש הגדול ביותר של ישראל בהצטרפות לשתי אמנות חדשות אלו, בפרט אמנת הקיטעון: "המדרון החלקלק".

למרבה המזל, בערפול זה טמונה הצלחתו של ההסדר המוצע. ערכו האמתי

175 ראובן פדחצור, "מעמימות לגיטימיות", הארץ, 13.8.1998, ב1.

176 כהן, ישראל והפצצה (לעיל הערה 70), 446.

177 לדבריו, ככלות הכול "התפתחויות באזורנו מחייבות להתנתק מדפוסי החשיבה הישנים, לנצל את היתרונות הגלומים במערכת היחסים המיוחדת עם ארצות הברית ולגלות תעוזה גם בתחומים שעד היום נחשבו כטאבו" (ראובן פדחצור, "זה הזמן לעוד הסכם גרעיני, הארץ, 14.1.2004, ב1).

178 ראה ריאיון שנתן רמון לעיתונאי יוסי מלמן. יוסי מלמן, "למה לא לדבר על הפסקת ייצור הפלוטוניום, אם זה ממילא לא יקרה", הארץ, 17.2.2004, ב3.

של הסדר זה טמון בכך שמצרים וסוריה יכולות לתפוס אותו כ**הסדר ביניים** בדרך לביטול המונופול הגרעיני של ישראל, ואילו ישראל יכולה לראות בו **הסדר סופי**. מרכיב זה בעל חשיבות מכרעת לגבי אפשרות יישומו של ההסדר, מכיוון שכך יוכל כל צד להביט בחצי הכוס המלאה שבידו ולעמוד על הרווחים שהוא עומד להפיק מן ההסדר, כפי שאסקור עתה בקצרה.

המזרח התיכון ביום שאחרי: זווית ראייה ערבית

אם ישראל תאשרר את האמנה לאיסור הנשק הכימי ואת האמנה לאיסור כולל של ניסויים גרעיניים ותתחייב להצטרף לאמנת הקיטעון כאשר זו תגובש לבסוף, סוריה ומצרים יגיעו לארבעה הישגים עיקריים:

1. **רווח מעצם הקיזוז בנשק הכימי**. אחרי הכול, כפי שכבר ציינו, מדינות ערב השתמשו בעבר בנשק כימי במלחמותיהן במדינות ערביות או מוסלמיות ולא במלחמותיהן בישראל. ומכיוון שיעילות הנשק כימי בהקשר של עימות עם ישראל מפוקפקת ביותר, ישחררן ההסדר מהקצאת משאבים ללוחמה כימית. בהתחשב במצבן הכלכלי של השתיים, אין להקל ראש בערכו של רווח זה.¹⁷⁹

2. **הגעה לשלב ביניים בדרך לכינון אזור נקי מנשק להשמדה המונית במזרח התיכון**. כך תיושם תכניתו המפורסמת של מובארך מ-1990, שכן ייעצר המשך פיתוחה של היכולת הגרעינית הישראלית. כפי שציין הרבי, תכנית זו "הוצגה לעתים בידי פקידים מצרים כמסגרת לתהליך מדורג לחיסול הנשק להשמדה המונית ולא כ'חבילה' של צעדים שיש ליישם בו-זמנית".¹⁸⁰ הוויתור על התכנית הגרעינית הישראלית גם ישכך חששות בקרב מדינות ערב מפני שימוש אסרטיבי אפשרי בנשק גרעיני – "חיפוי אסטרטגי לפעולות קונבנציונליות התקפיות", כדברי יזיד סאיעי – אשר נתפס בעיניהם בעבר כאמצעי הגנה אחרון על גבולותיה של ישראל לפני 1967.¹⁸¹

179 עם זאת, אי-אפשר לספק הערכה מדויקת של עלות תכנית הנשק הכימי למדינות אלו.

180 ראה הרבי (לעיל הערה 50), 40.

181 לציטוט בפרט ולתפיסת האופציה הגרעינית הישראלית כמוגבלת למקרי מוצא אחרון בעיני הערבים בכלל וחששם משימוש אסרטיבי באופציה זו, ראה Yezid Sayigh, "Middle Eastern Stability and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction", in Karsh et al. (see n. 36) 179–204, 188–189.

ככלות הכול, בהתאם למחקר של האו"ם מ-1990 על אזור נקי מנשק גרעיני במזרח התיכון, האמצעי המשמעותי ביותר לבניית אמון העומד לרשות ישראל הוא "הכנסת כל מתקניה הגרעיניים תחת מנגנון פיקוח"; דהיינו, הקפאת התכנית הגרעינית המיוחסת לישראל. אף על פי שהחוקרים היו מודעים לכך שאמצעי זה ישפיע אך ורק על ייצור עתידי, הם תיארו אותו כ"תחנת ביניים בדרכה של ישראל לאזור נקי מנשק גרעיני".¹⁸²

למרות מראית עין של מדיניות בלתי מתפשרת כלפי פירוקה של ישראל מנשק גרעיני, יש חוקרים המצביעים על סימנים לנכונותה של מצרים לשקול גם גישה אחרת לסוגיה זו: **הגישה ההדרגתית**. כמה אנשי אקדמיה ופקידים בכירים במצרים התבטאו בעבר כמי שמכירים בכך שוויתור ישראלי על אופציה גרעינית אינו סביר – בניגוד, כאמור, לעיוות התפיסה השלישי המיוחס להנהגתם ככלל. לפיכך, הסביר פלדמן, המצרים מבינים ש"הקפאת הפוטנציאל הגרעיני של ישראל היא ככל הנראה ההישג המרבי שאפשר לשאוף אליו עד שיושג שלום כולל במזרח התיכון".¹⁸³ גם בעניין האמנה הכימית, נצפו בעבר סימנים לגישה דומה.¹⁸⁴

לכן, אפשר לתאר את קבלת ההסדר המוצע כהצלחה כבירה של "המדיניות המצרית הבלתי-מתפשרת": ההסדר ימגר את הנשק הכימי המיוחס לישראל ואף יקפיא את התכנית הגרעינית המיוחסת לה.

יתרה מכך, במסגרת ההסדר המוצע, אין דרישה כלשהי להתחייבויות דומה מצד מצרים או סוריה להצטרף ל-CTBT או לאמנת הקיטעון. ככלות הכול, התגברות על תפיסות ועל עיוותיהן שהשתרשו היטב בקרב המדינות הערביות דורשת, ולו למראית עין, הסדר שאיננו שוויוני. באי-השוויוניות יש כדי לתרום לקבלת ההסדר על ידן ולתפיסתו כהישג פוליטי. לא נפקדה גם חשיבות הפן התעמולתי כלפי הציבור הערבי הטמון בהסדר לא שוויוני, כביכול. פן שלו, מן הסתם, חשיבות רבה בעיצוב מדיניות הקישור הנוכחית. ברם, חרף הקישור שעושה ישראל בין אשרור, למשל, של ה-CTBT, להתחייבות דומה

182 ראה מחקר האו"ם (להלן הערה 147), 31–32.

183 פלדמן (לעיל הערה 47), 234. לציטוטים של אותם אנשי אקדמיה ופקידים בכירים מצרים ראה שם, 231–233. לביטויים נוספים ראה הרבי (לעיל הערה 50), 67.

184 לכך ראה נייר שהגיש חוקר מצרי ביוני 1993 במהלך כינוס אקדמי כמצוטט אצל שוהם (לעיל הערה 34), 53.

מהצד הערבי, יובהר כי לצעדים דומים מצד מצרים וסוריה יש חשיבות פחותה בהרבה.¹⁸⁵

בניגוד לישראל, כל מדינות ערב חברות באמנה למניעת הפצתו של נשק גרעיני, ולכן לחברות באמנת הקיטעון ובאמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים אין משמעות רבה בהקשר של המדינות הלא-גרעיניות החברות בה.¹⁸⁶ לפיכך, כל מדינה ערבית אשר תבקש להצדיק את סירובה להצטרף לאמנת הקיטעון תיתקל בקשיים, בין שישראל התנתה במפורש את הצטרפותה של זו לאמנה ובין אם לאו.¹⁸⁷

3. **צמצום העלויות הכלכליות.** סוריה ובעיקר מצרים – הגם שבמידה פחותה בהרבה מישראל – יספגו נזק כלכלי כבד אם לא יצטרפו לאמנה הכימית, אם אכן יוטלו הגבלות קשות על סחר בחומרי רשימה 3 עם מדינות לא חברות.¹⁸⁸ בישראל התפרסמו דוחות על הנזק הכלכלי הצפוי בגלל אי-הצטרפות לאמנה, אך לגבי סוריה ומצרים אין נתונים כלכליים דומים.¹⁸⁹ אף על פי כן

185 לגבי האמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים, לדוגמה, הזכיר מנכ"ל הוא"א גדעון פרנק את דבקות מדינות ערב באמנה כאחד החששות הישראלים. "Statement to the Conference on Facilitating the Entry into Force of the CTBT", New York, 11.11.2001.

186 מצרים, שהיא אחת מ-44 המדינות שאשרון נדרש כדי שהאמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים תיכנס לתוקף, ואשר חתמה עליה אך טרם אשררה, תארח בתחומה תחנה סיסמית מרכזית לצד תחנה משנית כזו. יתרה מכך, נוסף לחברות מצרית באמנה לאיסור ניסויים חלקי, מצרים חתמה (אך טרם אשררה את חתימתה) על אמנת פלנדיבה (Pelindaba Treaty) מ-1996 לכינון אזור נקי מנשק גרעיני באפריקה. יש להעיר כי גם סוריה, עיראק, איראן ולוב הן צד באמנה לאיסור ניסויים חלקי.

187 בנקודה זו אני חולק על חוקרים כגון פלדמן, הרואים בדבקות מדינות אחרות באזור לאמנת הקיטעון העתידית תנאי הכרחי להצטרפות ישראלית עתידית. ראה פלדמן (לעיל הערה 160), 3. 188 כדי לחדד את הפערים הכלכליים בין המדינות, אזכיר כי בעוד התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) של ישראל לשנת 2000 היה 113.9 מיליארד דולר, של מצרים היה 92.4 מיליארד דולר ושל סוריה 19.4 מיליארד דולר. בסקירת הנתונים לנפש, התמ"ג הישראלי היה 18,079 דולר בעוד של מצרים 1,443 דולר ושל סוריה 1,190 דולר. אולם, פריצת הסכסוך המזוין עם הפלסטינים בספטמבר 2000 נוסף על צינון במגזרי ההיי-טק והתיירות, פגעו משמעותית בגאות הכלכלית הישראלית. התמ"ג ב-2002 (הערכה) היה 102.7 מיליארד דולר לישראל, ולנפש 15,560 דולר; למצרים 82.1 מיליארד דולר, ולנפש 1,161 דולר; ולסוריה 204. מיליארד דולר ולנפש 1,193 דולר. לנתונים ראה קם ושפיר (לעיל הערה 121) מהדורה מעודכנת באינטרנט <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/index.html>.

189 למעשה, גם הנתונים שסופקו בהערה לעיל בעייתיים משום שהיקף העלות הכלכלית תלוי בשלושה גורמים: (א) תלות המדינות הללו בכימיקלים הנמצאים תחת פיקוח האמנה; (ב) היקף הייבוא של כימיקלים אלו; (ג) המידה שבה יוכלו מצרים וסוריה לאמץ תהליכי ייצור חלופיים

ברי, כי גם במקרה של סוריה – הקטנה מבין השלוש בכל הנוגע לסחר בינלאומי – שאיפתה לפתח תעשייה כימית על ידי שימוש בנפט ובמשאבי הגז הטבעיים שברשותה, תיפגע.¹⁹⁰ לגרסת משרד ההגנה האמריקני, אפילו תכנית הנשק הכימי הסורית תלויה בכימיקלים ובציוד ממקורות זרים (האחרון אינו רלוונטי לדיון כאן, כיוון שאינו מבוקר במסגרת האמנה).¹⁹¹

4. הודאה בהחזקת נשק כימי בלי שהדבר יגרוור גל של תגובות שליליות.
ההסדר יאפשר למצרים ולסוריה לחשוף את הימצאותו של נשק כימי בידיהן (כנדרש באמנה לאיסור הנשק הכימי) בלי שהדבר יעורר גל של ביקורת בדעת הקהל העולמית. חשיפה זו תתקבל בקלות יחסית הן בגלל העובדה שמדובר בוותר מרצון על נב"ק כבמקרה הלובי והן בגלל חשיפת יכולות מקבילות מצד ישראל. החשיפה המשותפת תסיט את תשומת הלב מהיכולות שבידי כל מדינה ומדינה והיא תמקד אותה ביישום מעשי של האמנה במזרח התיכון – מאורע ייחודי לכל הדעות. כמו כן היא תמנע מכל צד לנצל את חשיפת היריב לצרכים תעמולתיים. מדובר בנקודה חשובה בעבור מצרים, אשר רשמית הכחישה כי בחזקתה נשק כימי, וכן בעבור סוריה, אשר סבלה

(על ידי שימוש בכימיקלים אחרים, בעדיפות אלו שלא הוכללו ברשימות הפיקוח) כדי להשיג אותם תוצרים סופיים.

190 סך הייבוא הסורי בתחומי הדשנים ועיבוד כימיקלים הוערך ב-25 מיליון דולר ב-2001. *FY 2003 Country Commercial Guide: Syria* (Damascus: U.S. Embassy, July 2002), part V <http://usembassy.state.gov/damascus/wwwhccg.html#ch1>. המדריך הזה כי "יש פוטנציאל צמיחה גבוה לתעשיות הדשנים, לקוטלי החרקים ולתעשיות הייצור הכימיי" שם, פרק 2. במדריך שיצא לאחריו, מקץ שנה, נכתב: "מגור זה המשיך לקבל תשומת לב מיוחדת מהממשלה הסורית" *FY 2004 Country Commercial Guide: Syria* (Damascus: U.S. Embassy, July 2003), chap. V <http://damascus.usembassy.gov/wwwhccg.html>. לגבי השאיפות הסוריות ראה דיאב (לעיל הערה 38), 110 אולם, מאחר שחומרי גלם בעבור מפעלי הדשנים והעיבוד הכימי שלה זמינים ממקורות מקומיים (לדוגמה, פוספט סלע ואנרגיה בצורת גז טבעי), סוריה הצליחה להפחית באורח ניכר את היקף הייבוא מרמה של 205 מיליון דולר ב-2000. עם זאת ב-1997, למשל, היא נאלצה לייבא יותר מ-500,000 טונות של דשנים כדי לספק את צרכיה החקלאיים. ראה *FY 1998 Country Commercial Guide: Syria* (Damascus: U.S. Embassy, August 1997), pt. 5 *DoD Report Proliferation: Threat and Response* (Washington: DOD, January 2001), 45. ראה 191 <http://www.defenselink.mil/pubs/ptr20010110.pdf>. אולם, דיווח שבכוונתה להקים מפעל לסופרפוספט (פוספט משובח המשמש כדשן חקלאי) מתקדם (TSP – triple superphosphate) בפלמירה, בקרבת מחרות פוספטים (פוספור הוא מרכיב חשוב בייצור גז עצבים) ומפעל לאוראה (שתנן – תרכובת גבישית שלה שימושים חשובים בהפריית קרקע, למשל) באל-חסקה, סמוך לשדות הנפט. תפוקת כל אחד מהמפעלים תהיה 500,000 טונות בשנה.

וסובלת מתדמית של "מדינה סוררת" (rogue state) בקהילה הבינלאומית. ב-6 במאי 2002, בנאום שכותרתו "מעבר לציר הרשע", הרחיב אף תת-מזכיר ארצות הברית לבקרת נשק וביטחון בינלאומי, ג'ון בולטון, את רשימת אויביה של ארצות הברית וכלל בה מפורשות את סוריה (לצד קובה ולוב שיצאה בינתיים מן הרשימה).¹⁹² נוכח תיוג זה והלחצים הכלכליים שכבר מופעלים על סוריה, ייתכן שהסדר מוצע זה הוא בחזקת גלגל הצלה בעבורה בספקו לה הזדמנות לוותר על הנשק הכימי שברשותה בלא שהדבר יצטייר ככניעה לתכתיבים מצד גורמי חוץ. אמות המידה הכפולות הנהוגות בפוליטיקה הבינלאומית לגבי ישראל ומדינות ערב הן עובדה, ולפיכך הלחצים שיופעלו על ישראל בציפייה כי תיאותר לבצע ויתורים בתחום בקרת הנשק הם שוליים בהשוואה לאלו אשר מופעלים ויופעלו על סוריה – כמו שאפשר כבר להיווכח. למעשה, עוד בטרם נעשו הצעדים הלוביים והאיראניים, הכריז בולטון, לאחר שסיים לתאר את תכנית הנשק הכימי הסורית: "איננו יכולים להרשות לכלי הנשק המסוכנים בעולם ליפול לידיהם של המשטרים המסוכנים בעולם, ואנו נפעל ללא ליאות להבטיח שזה לא ייארע במקרה הסורי".¹⁹³ משנעשו הצעדים, הרי שבכינוס הראשון של המועצה המבצעת של הארגון לאיסור נשק כימי לאחר הוויתור הלובי, בחר נציג ארה"ב להקדיש חלק חשוב בנאומו לסוריה ולסיימו בקריאה לסוריה "ללכת בעקבות הדוגמה הלובית ולזנוח כלי נשק אלו, להצטרף לאמנה לאיסור הנשק הכימי, ולעבוד עם הארגון להשמיד את מאגריה ויכולת ייצורה".¹⁹⁴

אף על פי כן, כפי שצוין לעיל, לנשק הכימי שמור תפקיד צבאי מרכזי בסוריה. מכאן, אפשר כי לחצים חיצוניים חזקים, הכרה בעיוותי התפיסה שלה עצמה ואף ויתורים ישראלים, לא יהיו אלו שיעמדו במוקד סירובה של סוריה להצטרף לאמנה הכימית. הסיבה העיקרית לסירוב אפשרי זה תהיה דווקא החשש הסורי להיוותר בלא אמצעים למנוע מספר תרחישים

192 ראה 23, *CBWCB 57* (September 2002). לגבי ההשלכות של נאום זה ברחבי העולם ראה, לדוגמה, Gay Alcorn, "Cuba, Libya and Syria are added to Bush's 'axis of evil'", *The Sydney Morning Herald*, 8.5.2002, www.smh.com.au

193 הדברים נאמרו ב-16 בספטמבר 2003 במהלך ישיבות שימוע של תת-ועדת יחסי החוץ של הקונגרס. ראה 38 *CBWCB 62* (December 2003).

194 לנאומו של הנציג אריק ג'ויסט (Eric Javits) ראה 40 *CBWCB 64* (June 2004).

הנתפסים בעיניהם כ"מקרה הגרוע ביותר", גם אם סבירותם המעשית נמוכה מאוד.¹⁹⁵

אפשר לשכך חששות לגיטימיים אלו של מדינות ערב, ובראשן סוריה, בכך שבהסדר המוצע אין כל התייחסות לאמנה בדבר איסור הנשק הביולוגי. במילים אחרות, אנו מניחים כי לסוריה יכולות בתחום הנשק הביולוגי, ואולי אף הנשק עצמו לאחר שעבר תהליך של הַנְשָׁקָה (weaponization).¹⁹⁶ במובן זה, סוריה אכן מחזיקה ב"פצצת האטום של העניים".¹⁹⁷ כפי שהודה מי ששימש עד מאי 2004, כשר ההגנה הסורי, מוצטפא טלאס, במאמר שפרסם על לוחמה ביולוגית: "מהרגע שהשד שוחרר, הוא יוצא מכלל שליטה".¹⁹⁸

האמונה הסורית ששימוש בנשק ביולוגי משול לפתיחת תיבת פנדורה, מבטיחה כי, להבדיל מנשק כימי, לא ייעשה שימוש סורי בנשק ביולוגי בהקשר של עימות עתידי עם ישראל אלא אולי רק בתרחיש ממשי של מפלט אחרון, כגון ניסיון ישראלי לכיבוש דמשק. כפי שדיאב ציין, ובצדק: "מכה ראשונה סורית בנשק ביולוגי יכולה לעורר תגובה ישראלית בנשק גרעיני, ולפיכך תהיה שוות-

195 תרחיש מחריד כזה מבחינת סוריה הוא, למשל, ניסיון ישראלי לכפות כניעה אסטרטגית משפילה או איום להשתמש בנשק הגרעיני המיוחס לה.

196 בדוח השנתי של הסוכנות לשעבר לבקרה ופירוק נשק (Arms Control and Disarmament Agency — ACDA) של ארצות הברית מ-1996 נכתב כי סוריה "מפתחת יכולת התקפית בלוחמה ביולוגית". ראה "Threat Control through Arms Control: Annual Report to Congress" (Washington: U.S. Government Printing Office, 1995), 68. בטבלה מ-1999 על "מדינות המוזכרות בדרך כלל כמחזיקות ביכולות לוחמה ביולוגית התקפיות לא מוצהרות", ציינו חוקרי גיינס את סוריה לצד ארבע מדינות מזרח תיכוניות אחרות, ובכללן ישראל, ראה גיינס (לעיל הערה 11), 399. ב-30 באוקטובר 2003 אמר ג'ון בולטון: "אנו מאמינים כי סוריה גם ממשיכה לפתח יכולות נשק ביולוגי התקפיים" (CBWCB 62 [December 2003], 55).

197 לניתוח השוואתי של השפעות נשק להשמדה המונית על מטרה עירונית טיפוסית במזרח התיכון ראה Anthony H. Cordesman, "One Half Cheer for the CWC: Putting the Chemical Weapons Convention into Military Perspective," in Brad Roberts (ed.), *Ratifying the Chemical Weapons Convention* (Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1994), 33–51, 48–49.

198 אולם, לדעת טלאס "הדבר המסוכן ביותר שיכול לקרות הוא אבדן שליטה על הנשק הביולוגי לאחר השימוש בו. ייתכן שלמחרת ישתנה כיוון הרוח ויחזיר את כל החומר למדינה התוקפת". Mustafa Tlas, "Biological Warfare, A New and Effective Method in Modern Warfare," FBIS Translated Text: IAP20000501000119 *Tehran SAFF in Persian* on April 25, 2000, 38–42. המאמר פורסם במקור בתוך (November-December 1999) SAFF 235.

ערך להתאבדות לאומית".¹⁹⁹ אופציית השימוש בנשק ביולוגי עומדת גם לרשות מצרים. באוגוסט 1999, רמז יועצו של מובארך, אוסמה אל-בז, כי כיוון שמצרים חשה מאוימת בנשק גרעיני ישראלי, יהיה עליה לחמש עצמה בנשק כימי וביולוגי, אלא אם המזרח התיכון יהפוך לאזור נקי מנשק להשמדה המונית "תוך כחמש עד שבע שנים".²⁰⁰

המזרח התיכון ביום שאחרי: זווית ראייה ישראלית

גם לגבי ישראל אפשר למנות ארבעה יתרונות אפשריים שיושגו עם כינון ההסדר:

1. **הצלחתה לבער את הנשק הכימי מהמדינות הגובלות עמה.** נשק זה נתפס בעיני תושבי ישראל כאיום חמור, על אף היותם מוגנים מפניו בזכות האמצעים שסיפקו להם הרשויות. אמנם יהיה על ישראל לוותר על היכולות המיוחדות לה בתחום הנשק הכימי, אשר עשויות, כאמור, להיות מתקדמות אף מאלו שברשות מצרים וסוריה, אולם היא הביעה פעמים רבות את נכונותה לוותר על כך ולאשרר את האמנה הכימית, אם שכנותיה הערביות ינהגו כמוה.²⁰¹ יש אף הטוענים כי על ישראל להצטרף לאמנה באופן חד-צדדי כיוון שיכולותיה בתחום הנשק הכימי מעולם לא מילאו תפקיד כלשהו, למעט כוח הרתעתי, מול יכולותיהן של מדינות ערב בתחום. דהיינו, שימור היכולת להגיב בנסיבות שבהן אין מקום להפעלת נשק גרעיני, אך גם אין די בתגובה ישראלית קונבנציונלית.

ואכן, חוקרים ומומחים צבאיים בישראל ומחוצה לה מתלבטים קשות אם יש מצבים כלשהם שבהם, כדברי זאב שיף, ישראל תוכל כ"מדינת היהודים"

199 דיאב (לעיל הערה 38), 110. כמו כן, טען דיאב שאפשר להניח כי שתי המדינות הכירו בתועלת הצבאית השלילית בנשק ביולוגי בגלל קרבתן הגיאוגרפית, שם, 106.

200 אלוף בן, "מצרים מאיימת בחימוש כימי וביולוגי בתגובה לנשק גרעיני ישראלי", הארץ, 19.8.1999, 1א. כיוון שמצרים כבר החזיקה בנשק כימי בזמן הצהרתו נראה כי כיוון דבריו לנשק ביולוגי.

201 כבר באוקטובר 1991 הביע שר החוץ הישראלי דוד לוי עמדה זו, ראה UNGA document A/46/PV, 18. האירועים האחרונים רק מחזקים טענה זו ואכן כתב הארץ, אלוף בן, דיווח לאחרונה כי "מקורות בכירים אומרים שאם כל מדינות האזור יצטרפו לאמנה הכימית, ישראל תנהג כמותן" (אלוף בן, "גם בישראל חושבים על פירוק נשק" [לעיל הערה 26]).

להרשות לעצמה שימוש בנשק כימי (או ביולוגי) כאמצעי הגנה.²⁰² חלק מהממסד הביטחוני בישראל ומספר מומחים ישראלים אף תומכים בהצטרפות חד-צדדית לאמנה לאיסור הנשק הכימי, שכן כך ייווצר איזון מסוים בין הנשק הכימי שיישאר בידי מדינות ערב לבין הנשק הגרעיני שבידי ישראל.²⁰³ למעשה, בעקבות הודעת לוב החל בישראל דיון בשאלה כיצד אפשר להדוף את הלחץ הבינלאומי הצפוי. אם ישראל תידרש לתת את חלקה הרי, לדברי אלוף בן, לאור מדיניותה בתחום הגרעיני "סביר יותר שישראל תיקרא להצטרף לאמנה לחיסול הנשק הכימי".²⁰⁴ במילים אחרות, אשרור האמנה לאיסור הנשק הכימי, אשר יכול לשמש קלף מיקוח חשוב בכל הסדר אשר מיועד לפרק את מדינות ערב מהנשק הכימי שברשותן, עלול לאבד מערכו אם ינוצל רק לשם רווח תעמולתי. אולם, יש גם מספר תמריצים שליליים לאשרור חד-צדדי, המדגישים את הצורך להצטרף לאמנה זו דווקא במסגרת הסדר אזורי, למשל: (א) אפשרות לתגובה בינלאומית ומקומית שלילית בעקבות חשיפת יכולותיה ותכניותיה של ישראל בתחום הנשק הכימי; (ב) אבדן העמימות לגבי התגובה הישראלית האפשרית לשימוש ערבי בנשק כימי; (ג) מתן הצדקה למאמצים המתמשכים של מדינות ערב בתחום זה, בגין חשיפת היכולת הישראלית; כך יטורף הניסיון הישראלי הנוכחי המוצלח למתוח ביקורת על מאמצים אלו, בעיקר מצד סוריה.²⁰⁵

202 ראה זאב שיף, "זיהירות ממוסר כפול", הארץ, 1.3.1998, ב1. אבנר כהן, לדוגמה, טען כי אינו רואה "מצב כלשהו שעולה על הדעת שבו ישראל תשתכנע להשתמש בנשק כימי" (כהן, ישראל ונשק כימי וביולוגי [לעיל הערה 68], 48). כמו כן ראה Steven Rodan, "Bitter Choices: Israel's Chemical Dilemma", *The Jerusalem Post*, 15.8.1997, A10.

203 ראה, למשל, זאב שיף, "כימיה או גרעין", הארץ, 25.7.1997, ב1; ראובן פדהצור, "המלכוד של האמנה הכימית", הארץ, 15.7.1997, ב1.

204 ראה אלוף בן, "גם בישראל חושבים על פירוק נשק" (לעיל הערה 26). לקולות הקוראים לישראל להצטרף חד-צדדית לאמנה בגין המאורעות האחרונים בתחום בקרת הנשק ראה, למשל, George Perkovich and Avner Cohen, "Devaluing Arab WMDs", *The Washington Times*, 19.1.2004, (Internet edition), <http://www.washingtontimes.com/op-ed/20040118-103507-3601r.htm>.

205 באשר לחשש מתגובה בינלאומית ומקומית שלילית לחשיפה ישראלית אפשרית, יש לציין כי במקרה של הצטרפות הודו לאמנה הכימית, אשר עד הצטרפותה הכחישה כי בבעלותה נשק כימי, התגובות היו הרבה יותר מאופקות מהצפוי. באשר לאבדן העמימות, סוריה אינה יכולה להיות בטוחה לחלוטין בהערכתה כי אין בידי ישראל מצבור זמין של נשק כימי, ומכאן שעדיף לישראל לשמור על עמימות לגבי תגובה אפשרית מצדה לשימוש סורי בנשק כימי.

2. הקלת הלחץ הבינלאומי על ישראל להצטרף לאמנה למניעת תפוצה גרעינית. שחרורו של חושף סודות הגרעין של ישראל, מרדכי ואנונו ב-20 באפריל 2004, לצד הטלת הגבלות משפטיות עליו וספיחים מביכים נוספים שזכו אף הם לתהודה ניכרת כמעצרו של העיתונאי הבריטי הבכיר פיטר הונאם, רק הגבירו את הפרופיל הגרעיני הישראלי.²⁰⁶ ביקורו בישראל, ביולי 2004, של מזכ"ל סבא"א מוחמד אל-בראדעי מבטיח "פסטיבל" תקשורתי נוסף.²⁰⁷ משמע, סוגיית הימצאות הנשק הגרעיני בידי ישראל יכולה בנקל לטפס לראש סדר היום הבינלאומי בעת ההתכנסות המתוכננת של ועידת הסקר של האמנה למניעת תפוצה ב-2005 ודיון שיערך, קרוב לוודאי, במסגרתה בנושא פירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני, יכול רק להזיק לישראל. השילוב בין השניים – קרי, הופעת ואנונו באתר כינוס הוועידה בראש עדת תומכים, למשל – עלול להיות מביך במיוחד.²⁰⁸

גם בהסדר המוצע, לא תהיה התמודדות מלאה עם בעיית "המדרון החלקלק" (המעבר מנשק כימי לנשק גרעיני). ואולם, ישראל תוכל להציג עצמה כשחקן מדינתי שהתאמץ ועשה מחצית הדרך לויתור מלא על יכולות גרעיניות (קרי, הצטרפות לאמנה למניעת תפוצה). בו בזמן, ישראל תוכל לראות, כאמור, את התחייבויותיה החדשות בתחום בקרת הנשק הגרעיני כסופיות, לפחות עד שיושגו הסכמי שלום כוללים באזור, שבהם ייכללו איראן ועיראק.

206 ראויה לציון העובדה שבתקשורת המקומית גרם השחרור – ולו לזמן קצר – לדיון בשאלת עצם הרציונל בהמשך שמירת מדיניות העמימות של ישראל. מלבד דיונים שהתקיימו בתוכניות אירוח מובילות כ"פופוליטיקה", לא נפקד מקומה של העיתונות. ראה, למשל, נתן גוטמן, "מחקר בארה"ב: על ישראל לנטוש 'העמימות'", הארץ, 20.4.2004, א2 וכן אבנר כהן, "הטאבו האחרון", הארץ, 23.4.2004, ב1. לתהודה שעורר מעצרו של העיתונאי הבריטי ראה, למשל, Conal Urquhart and Duncan Campbell, "Briton Says He was Held in Israel Dungeon," *The Guardian*, 28.5.2004, p. 2.

207 לביקור המזכ"ל המיועד ראה יוסי מלמן, "ישראל מבקשת להצניע ביקור מנכ"ל סבא"א", הארץ, 27.6.2004, א8.

208 בהקשר הדיון שיערך, קרוב לוודאי, בנושא ראה "The Middle East and the NPT", Paper Provided by the USA to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2005 NPT Review Conference, 5.5.2003. <http://www.state.gov/t/np/rls/fs/24915.htm>. הופעת ואנונו מותנית, כמובן, בהארכת תוקף ההגבלות שהוטלו עליו שכן תוקפן הנוכחי – העומד כשלעצמו למבחן במסגרת עתירה שהוגשה בנושא לבית הדין הגבוה לצדק – נע בין שישה חודשים (הגבלות אלוף פיקוד העורף מכוח תקנות לשעת חירום 1945) לשנה (הגבלות שר הפנים מכוח תקנה 6 לתקנות לשעת חירום [יציאה לחו"ל] תשי"ח-1948).

משמע, הצטרפות להסדר תעניק לישראל הכרה דה־פקטו במונופול הגרעיני שלה, תוך חסיכת הסייט שהיה צפוי לה בתחום יחסי הציבור, במקרה של אשרור חד־צדדי של האמנה. הטיעון הישראלי הרשמי להדיפת לחץ בינלאומי להצטרף לאמנות גלובליות בתחום בקרת הנשק בכלל ונב"ק בפרט, הוא כי הקהילה הבינלאומית, או ליתר דיוק משטרי בקרת הנשק שהיא מכוננת, אינם מספקים מענה הולם לבעיות הספציפיות של המזרח התיכון, כגון מירוץ חימוש מואץ והיסטוריה של מעשי מרמה, למשל מצד איראן ועיראק. באופן מסורתי, העמדה הישראלית היא שרק הסדרים מיוחדים ואזוריים יוכלו להניב משטרי בקרת נשק בני־אימות ולהשתית נורמליזציה ביחסים בין המדינות באזור. השתתפות בהסדר המוצע במאמר זה תחזק עמדה מסורתית זו, אשר לא הוזכרה בידי ישראל בהקשר האמנה הכימית עד כה. יתרה מכך, היא תסייע לישראל להדוף לחץ בינלאומי – אם אכן יתרחש לאחר מימוש הסדר זה – להצטרף לאמנה למניעת תפוצה ולאמנה לאיסור הנשק הביולוגי.

3. חילוץ התעשייה הכימית המפותחת של ישראל מתסבוכת אפשרית.

"השעון הכימי של ישראל מתקתק", הזהיר פרשן ישראלי כבר ב־1997.²⁰⁹ אכן, עד עתה הנוק הכלכלי לישראל היה זניח מאחר שהיא אינה יבואנית משמעותית של כימיקלים מרשימה 2,²¹⁰ אולם לפי דוח משרד התעשייה והמסחר מ־1997, ישראל מייבאת מדי שנה אלפי טונות של כימיקלים מרשימה 3, ולפיכך ההשפעה השלילית הכוללת של איסור סחר אפשרי בחומרים אלו על תעשיות הרוקחות ועל תעשיות האלקטרוניקה שלה צפויה להגיע לכדי 700 מיליון דולר לשנה. חשש נוסף הוא מפני תהליך אפשרי של דה־לגיטימציה לתעשיית הרוקחות הישראלית, בגלל השתתפותן המלאה של המדינות המתועשות באמנה.²¹¹ עם זאת, משרד הביטחון, שהוא הדומיננטי בכל הקשור לנושא ביחס למשרדי הממשלה האחרים, גורס כי הנוק יהיה מצומצם הרבה יותר וכי אפשר למצוא חלופות אחרות.²¹² על כל פנים,

209 זאב שיף, "השעון הכימי של ישראל", הארץ, 2.7.1999, ב1; Aluf Benn, "Israel's Decision", *Bulletin of the Atomic Scientists* 57 (March–April 2001), 22–24.

210 לפי עיתונאי ישראלי היה חומר אחד בלבד שיובא בידי מפעל כימי בודד, "והחברה מצאה דרך מסוימת להתגבר על הבעיה" (אלוף בן, שם).

211 לנקודה זו ראה שיף (לעיל הערה 203); אלוף בן, "חומרים כימיים זה גם תרופות", הארץ, 29.11.2000, ב3.

212 "בתרחיש הגרוע ביותר, מציינים פקידי המשרד, הממשלה תפצה את התעשיינים שיושפעו

ישראל תישא בעלויות במקרה של הטלת סנקציות חמורות על הסחר בחומרי רשימה 3, וזו הסיבה לכך שכאשר סברו בעבר כי תסריט זה עומד להתממש, הטעימו חוקרים כי בישראל "הגורם המרכזי לטובת האשרור היה ונותר כלכלי"²¹³.

ראוי לתת מענה גם לחשש הישראלי מניצול לרעה של ביקורות תיגר. חוקרים ועיתונאים בישראל מזכירים שוב ושוב חשש ישראלי משימוש לרעה בביקורת תיגר, אם יתבצע אשרור חד-צדדי של האמנה. רוצה לומר, מדינה ערבית חברה תוכל לנצל את ההליכים הפשוטים של הזמנת ביקורת כדי לחדור, למשל, מבעד לאמצעי הביטחון בקריית המחקר הגרעינית בדימונה, כאשר כל תכליתה היא לנסות לצבור מידע אשר בינו לבין מטרת הביקורת אין דבר וחצי דבר.²¹⁴ אולם בעת הסדר, אם ישראל אכן מקיימת פעילויות הנוגעות לנשק כימי באזור אתר זה, היא קרוב לוודאי תכריז עליהן כנדרש, ומכאן, אפשר להניח, לא תוגש כל בקשה לביקורת תיגר.²¹⁵ ואולם, גם אם חרף הכרזה גלויה זו, יבקשו מדינות ערב לנצל אמצעי זה של ביקורת תיגר לפגיעה בביטחונה, לרשות ישראל שני אמצעים לטיפול בבעיה: (א) ביקורת תיגר אין משמעה גישה בלתי מוגבלת כי אם "גישה מבוקרת" (managed access), כך שיש מקום לתמרונים ישראלים בלי לגרום להפרה בוטה של האמנה;²¹⁶ (ב) ישראל תוכל לשעתק, בשינויים המחויבים, את הדרך שבה התמודדה ארצות הברית עם חששות אלו: עיגון בחוק האמריקני, אשר יישם את האמנה בארצות הברית, זכות להטלת וטו נשיאותי על ביקורת תיגר מסוימת, בהסתמך על שיקולי ביטחון

מהאמברגו". לדיווח ולציטוט ראה יוסי מלמן, "שהן יאשררו קודם", הארץ, 18.9.1997, ב2. בהקשר זה ראה גם שיף (לעיל הערה 203).

213 ראה, Gerald Steinberg, *Arms Control and Non-Proliferation Developments in the Middle East: 1998-1999*, p. 20 [online] http://faculty.biu.ac.il/~steing/conflict/1999_Middle_East_Report.htm, 20

214 ראה, לדוגמה, בן (לעיל הערה 208), 23; רודן (לעיל הערה 202). אף על פי שלא הוגשה כל בקשה לביקורת כזו בשבע השנים האחרונות, מקורות זרים גלויים רבים טוענים כי יש לישראל מפעל לייצור נשק כימי באזור זה, כך שהחשש הישראלי טבעי למדי, ראה, למשל, בורק ופלאוורי (לעיל הערה 36), 193.

215 כפי שצוטטו לאחרונה "בכירים במערכת הביטחון", "ישראל לא תרצה ולא תוכל לרמות, ואם ניכנס לאמנה הכימית נהג ביושר" (בן [לעיל הערה 209]).

216 המונח "גישה מבוקרת" הוצע בידי בריטניה כדי לאפשר גישה למתקנים רגישים ביותר לאחר משא ומתן בין המדינה המבוקרת לבין צוות הפקחים של הארגון.

לאומי.²¹⁷ העתקת החוק האמריקני ליישום האמנה אף תספק מענה לחשש ישראל לגבי לקיחת דגימות מאתרים בישראל שבהם תיערך ביקורת תיגר, שכן בהתאם לחוק זה נאסרה העברת דגימות אשר נאספו באתרים ברחבי ארצות הברית "לניתוח במעבדה כלשהי מחוץ לשטח המדינה".²¹⁸ מכיוון שהתקדים האמריקני שריר וקיים ומדינות נוספות כבר חיקו אותו, ניכר בעליל כי יהיה קשה לתקוף את ישראל על רקע זה.²¹⁹

לסיכום, בגלל העלויות הכרוכות באשרור חד־צדדי, שומה על ישראל לשקול בכובד ראש הסדר של עסקת חבילה אזורית. אפשר אף לטעון כי ממילא ישראל, מרצון או מכורח, תבצע את ההתחייבויות הדרושות לצורך חברות באמנה לאיסור כולל על ניסויים גרעיניים או באמנת הקיטעון, כאשר זו תגובש לבסוף.²²⁰ צעד כזה גם ימחיש את המחויבות המוצהרת של ישראל לכינון אזור נקי מנשק להשמדה המונית במזרח התיכון "בזמן ובהקשר המתאימים".²²¹ כפי שטען ב-1990 המשנה כיום למנכ"ל הוועדה לאנגריה אטומית ובעבר סגן יו"ר המועצה לביטחון לאומי (מ"ל), אריאל לויטה, ישראל צריכה להיות תומכת נלהבת יותר של בקרת נשק משיקול אגואיסטי אסטרטגי.²²² מאז ננקטו כבר מספר צעדים חיוביים, גם אם מתונים, וייתכן שבעקבות המאורעות בעיראק והשינויים בסדר העולמי הגיעה העת גם לחשיבה מחודשת בתחום זה של הפיכת האזור לנקי מנשק כימי.

217 יש לציין כי החרیגה האמריקנית נתפסת בעיני משקיפים ובעיני מדינות רבות כהחלשה משמעותית של האמנה. לסעיף בחוק ראה *Chemical Weapons Convention Implementation Act of 1997*, S.610 ESIS Sec. 307.

218 לגבי חששות אלו ראה, למשל, שיף (לעיל הערה 203). החוק בארצות הברית, המיישם את האמנה הכימית, אוסר על העברת דגימות שנאספו בתחומה "לניתוח במעבדה כלשהי מחוץ לשטח ארצות הברית", ראה (1) (f) 304 *Sampling and Safety*.

219 הודו, לדוגמה, כבר אימצה סעיפים אלו בתחיקה הפנימית שעשתה, ומדינות חברות חשובות נוספות כבר הודיעו לארגון לאיסור נשק כימי כי בכוונתן לאמץ את גישת ארצות הברית בסוגיה זו, כמובן, למורת רוחו של הארגון.

220 פדהצור (לעיל הערה 175); הני"ל (לעיל הערה 177).

221 ראה הצהרת מנכ"ל הוא"א, גדעון פרנק, בוועידה הכללית הארבעים ושלוש של סבא"א, וינה, אוסטריה, 1.10.1999–27.9.1999.

Ariel Levite, "Israel's Security Conception and its Attitude toward Arms Control", in 222 Dore Gold (ed.), *Arms Control in the Middle East*, Jaffee Center for Strategic Studies (JCSS) Study no. 15 (Boulder.: Westview, 1990), 124–131, 130

סיכום

בעוד הקהילה הבינלאומית נעה לקראת עולם נטול נשק כימי, צבאות מודרניים באזור המזרח התיכון עדיין מחזיקים, אם לא מייצרים, נשק זה.²²³ לאחר שתי המלחמות במפרץ נגד עיראק, ברור כי הנשק הכימי נכשל ולו במבחן הפוליטי – הוא לא הרתיע ולא שינה באופן משמעותי את תוצאות המלחמה. פעם נוספת הוכח כי אין בכוחו להביא לשינוי יסודי, המיוחס לנשק גרעיני. אין בהחזקת הנשק הכימי כשלעצמה – או תפיסת היריב כי אתה אכן מצויד בו – כדי להביא לשינוי ההקשר הפוליטי-צבאי של העימות.

כישלון כפול זה בהקשר של עימות עם צבאות מערביים מתקדמים הוא סיבה נוספת למאמץ העולמי להכחדתו של הנשק הכימי באמצעות יישום אוניברסלי של האמנה. "פצצת האטום של העניים" הפכה לכלי נשק מפלה מאחר שהאפקטיביות שלו נותרה בעינה רק ביחס לעולם השלישי העני – בעיקר כמכשיר של הטלת אימה על אוכלוסייה חסרת הגנה. ב-1935 היו אלה החבשים (אתיופים כיום) חסרי כול, ויותר מחצי מאה לאחר מכן היו אלה הכורדים בצפון עיראק. לאלה גם אלה, יודעים אנו היטב, לעולם לא יחולקו ערכות מגן. ברדסים מיוחדים, מסכות לבעלי זקנים, מזרקי אטרופין ועוד, היו ויישארו בעבורם בגדר חלום.

שאלה לגיטימית שיש להשיב עליה היא האם יש מקום להסדר המוצע נוכח המציאות הפוליטית הנוכחית מאז אוקטובר 2000? ככלות הכול, משקיפים רבים מחזיקים בדעה, המבוטאת באופן רשמי בפי פקידים ישראלים, שלפיה "במזרח התיכון, כפי שקרה בזמנים אחרים באזורים אחרים, התקדמות בתחום בקרת נשק ופירוקו יבואו רק באמצעות הסתגלות ופיוס פוליטיים".²²⁴

אף על פי כן, נוסף לסדר החדש בעיראק וסימנים למעורבותה הגוברת של ארצות הברית בעימות הישראלי-פלסטיני, יש לזכור כי לאחר מלחמת 1967, כאשר עדיין אירעו תקריות מעת לעת בגבול הישראלי-סורי, שתי המדינות

223 Julian Perry Robinson, "Origins of the Chemical Weapons Convention", in Benoit ראה (see n. 9) Morel and Kyle Olson.

224 הציטוט לקוח ממכתבו של מנכ"ל הוא"א גדעון פרנק למנכ"ל סבא"א, מ-9 באוגוסט 1999. ראה Aluf Benn, "The Struggle to Keep Nuclear Capabilities Secret", *Ha'aretz*, 14.9.1999.

הצטרפו לפרוטוקול ז'נבה. סוריה הצטרפה ב-17 בדצמבר 1968, וישראל הלכה בעקבותיה תשעה שבועות לאחר מכן, ב-20 בפברואר 1969. לפיכך, אף על פי שגישתה הרשמית של ישראל בדבר הקדמת תהליכי פיוס פוליטיים להתקדמות מצדה בתחום בקרת נשק, מקנה יתרונות תעמולתיים ומסייעת בהדיפת לחץ חיצוני על מדיניות בקרת הנשק הישראלית, ישראל, סוריה ומצרים תמצאנה דרך לדון בפעולות הדדיות לגבי יישום האמנה הכימית באזור, כאשר הן תחושנה כי האינטרסים שלהן מחייבים זאת.²²⁵

אין לשאול, אם כן, האם ההצטרפות לאמנה מציאותית באקלים הפוליטי והצבאי הנוכחי, אלא יש לקוות כי מדינות אלו יבינו שמפעל יוצא דופן זה של פירוק הנשק הכימי מעניק להן, בסופו של דבר, הזדמנות ייחודית: השתלבות בתהליך של בניית אמון וביטחון פוליטי-צבאי, ומכאן כינון מערכת אזורית יציבה יותר.

למעשה, הדרך לנוע קדימה היא להשתמש בעמדה הערבית באופן חיובי: הסטת מדיניות הקישור מהשפעתה השלילית הנוכחית לעבר השפעה חיובית ובונה – קידום תהליך רחב יותר של בקרת נשק אזורית.

יתרה מכך, חרף הצורך לבער גם את הנשק הביולוגי, העיתוי לכך במזרח התיכון הוא לאחר הכחדת הנשק הכימי והוספת פרוטוקול אימות לאמנה חסרת השיניים כיום לאיסור הנשק הביולוגי. לפיכך, ביעור הנשק הביולוגי באזור אינו מטרה בת השגה בעתיד הקרוב. כאשר יגיע זמן זה ובהנחה שהאמנה הביולוגית תידמה לאמנה הכימית בכל הקשור להסדרי הפיקוח והאימות הכלולים בה, אשרור האמנה הביולוגית (במקרה של מצרים וסוריה אשר חתמו עליה בשעתו) והצטרפותה של ישראל, אכן יביאו שינוי של ממש.

חוקרים הבחינו בנטייה כללית לנוע מתכניות פיתוח נשק כימי לעבר תכניות פיתוח נשק ביולוגי, ואכן, דוחות מודיעין על תפוצת נשק ביולוגי ראו את כל שלוש המדינות במזרח התיכון החשודות בהחזקת נשק כימי – ישראל, מצרים וסוריה – כ"מדינות אשר קיים חשש גבוה ביותר לגביהן

225 היה רצוי, כמובן, כי ארצות הברית תתווך בסוגיה, אולם לאור הגישה הכללית של ממשל בוש בנושא בקרת הנשק ועברו הלא-מחמיא בתחום זה בנוגע למזרח התיכון, קשה לראותו דוחף את הצדדים היריבים כדי להביא לפריצת המבוי הסתום.

מהיבט התפוצה".²²⁶ ביעור הנשק הכימי יוכל לסייע באופן משמעותי למאמצים עתידיים לפירוק הנשק הביולוגי, המיוחס לכל שלוש המדינות. יצירת קישור חיובי זה בין התקדמות בתחום אחד לבין התקדמות בתחום אחר נראית אפשרית, בזכות מספר סימנים בעבר, אשר הצביעו על נכונות, ולו מועטה, של ישראל לשנות את עמדתה הרשמית השוללת הצטרפות לאמנה לאיסור הנשק הביולוגי. ההתפתחויות האחרונות במזרח התיכון בתחום בקרת הנשק, הביאו אף מלומדים לקרוא להצטרפות ישראל לאמנה זו באופן חד-צדדי. כך למשל, לדברי כהן: "הגיע הזמן שישראל תשים את עצמה באופן ברור ומוצהר בצד 'הנכון', זה של הציוויליזציה המערבית, בנושא הנשק הביולוגי".²²⁷ אשרור סורי בעקבות הצטרפות ישראלית לאמנת לאיסור הנשק הביולוגי נראה אף הוא בגדר האפשר.²²⁸

השתתפותן של מצרים, סוריה וישראל במשטר לביעור הנשק כימי תוסיף כמובן תרומה חשובה למאמץ העולמי ליצור עולם נקי מנשק כימי – מטרה שלפתע קיבלה משנה חשיבות לאחר שהחזקתו הפכה צידוק לפתיחה במלחמה – ואף תשמש אמצעי מרכזי לבניית אמון בין שלוש מדינות אלו. השילוב חסר התקדים של התפתחויות משמעותיות המתרחשות בפרק זמן קצר, יוצר הזדמנות ייחודית, והמטרה – ההזויה בעבר – של אזור נקי מנשק כימי וביולוגי במזרח התיכון, נראית לפתע בת השגה.²²⁹

226 לגבי נטייה זו ראה, לדוגמה, רובינסון (לעיל הערה 36), 87. לציטוט ראה דוח של שירות המודיעין הקנדי מיוני 2000, על תפוצת נשק ביולוגי, 34, *CBWCB* 49 (September 2000). להיעדר שינוי בהאשמות ראה, למשל בהקשר סוריה, דוח ה-CIA מנובמבר 2003. לגבי התפתחויות בתחום במהלך יולי 2003 עד יוני 2004 נכתב: "קרוב לוודאי כי סוריה ממשיכה לפתח יכולות התקפיות בנשק ביולוגי" (*CBWCB* 63 [March 2004], 20).

227 אבנר כהן, "בעקבות לוב", *הארץ*, 25.12.2003, ב1.

228 לסימנים בעבר שהצביעו על נכונות לשינוי ראה אלוף בן, "ישראל תשקול מחדש הצטרפות לאמנה הבינלאומית נגד נשק ביולוגי", *הארץ*, 2.1.2001. לגבי סוריה, הדיפלומט הסורי לשעבר דיאב טען כי סוריה תוותר על תכנית הנשק הביולוגי שלה, כאשר ישראל תצטרף לאמנת נשק ביולוגי בעלת מנגנון אימות אפקטיבי. דיאב (לעיל הערה 38), 111.

229 כפי שכתבו לאחרונה סר ג'וזף רוטבלט, חתן פרס נובל לשלום ל-1995, ומנכ"ל סבא"א מוחמד אל-בראדעי: "בעבור מדינות באזור והקהילה הבינלאומית, הזמן בשל להתחיל בדיאלוג רציני לקראת כינון אזור נקי מנשק להשמדה המונית במזרח התיכון", Mohamed El Baradei and Joseph Rotblat "Time is Ripe to Act on Middle East Weapons", *London Financial Times*, 3.2.2004.

בעוד שלוש המדינות קשורות יחד בעקבות צעדיה החדשים של ישראל בתחום בקרת הנשק הגרעיני, קבלת הסדר מסוג זה תהיה איתות פוליטי חשוב כי שלושתן כאחד התרחקו מפי תהום הנשק להשמדה המונית. השאלה האמתית אינה "האם ההצטרפות למשטר חסר תקדים זה לביעור נשק הכימי אפשרית כעת?", אלא "האם שלוש מדינות אלו ינצלו זאת?".